CIORAN

Istorie și utopie

EMIL CIORAN

ISTORIE ŞI UTOPIE

Emil Cioran s-a născut la 3 aprilie 1911, la Răşinari, unde tatăl său era preot. A făcut studiile liceale în Sibiu la Liceul Gheorghe Lazăr, apoi a urmat cursurile Facultăţii de Filozofie şi Litere din Bucureşti (1923-l932), încheiate cu o teză despre H. Bergson. După o bursă de studii în Germania (1933-l935, a fost, vreme de un an (1936-l937), profesor de filozofie la un liceu din Braşov. Din 1937, an când obţine o bursă a statului francez pentru doctorat (care-i va fi prelungită în 1938), se stabileşte la Paris.

În România a colaborat la „Gândirea", „Vremea", „Floarea de foc", „Calendarul", „Revista de filozofie", „Convorbiri literare" ş.a.

Din 1947 începe să scrie în limba franceză.

A publicat cinci cărţi în ţară şi mai bine de zece în Franţa, toate la „Gallimard". Cartea de debut a obţinut premiul Comitetului pentru premierea scriitorilor tineri needitaţi (1934). Pentru *Manual de descompunere* (1940) obţine, în 1950, Premiul „Rivarol".

Scrieri: *Pe culmile disperării* (Bucureşti, 1934; 1990); *Cartea amăgirilor* (Bucureşti, 1936; 1991); *Schimbarea la faţă* a *României*. (Bucureşti, 1933; 1941; ediţie revăzută 1990); *Lacrimi şi sfinţi* (Bucureşti, 1937); *Amurgul gândurilor* (Sibiu, 1940); *Îndreptar pătimaş* (1940-3943, inedită); *Précis de décomposition* (Paris, 194.9); *Syllogismes de l'amertume* (Paris, 1952); *La Tentation d'exister* (Paris. 1956); *Histoire et* utopie (Paris, I960); *La Chute dans le temps* (Paris, 1984); *Le Mauvais*

démiurge (Paris, 10G9); *De l'inconvenient d' être né* (Paris, 1973); *Écartelement (Pariu.* 1979); *Exercices d'admiration* (Paris, 1985); *Aveux et anathèmes* (Paris, 1987).

CIORAN

ISTORIE ŞI UTOPIE

Ilustraţia copertei
CEI PATRU CĂLĂREŢI
gravură din ciclul Apocalipsei de Dürer (detaliu)

E. M. CIORAN

HISTOIRE ET UTOPIE
© Editions Gallimard, 1960

© Humanitas, 1992
pentru prezenta versiune românească

ISBN 973-28-0293-6

I

DESPRE DOUĂ TIPURI DE SOCIETATE

Scrisoare către un prieten de departe[1]

Din acea ţară care a fost a noastră şi care nu mai e a nimănui, stărui, după atâţia ani de tăcere, să-ţi dau amănunte despre preocupările mele cât şi despre lumea „minunată" în care, îţi spui, am norocul să trăiesc şi să umblu în voie. Ţi-aş putea răspunde că sunt un om lipsit de preocupări şi că această lume nu-i deloc minunată. Dar un răspuns atât de laconic nu ar putea, în ciuda exactităţii sale, să îţi astâmpere curiozitatea, nici să lămurească numeroasele întrebări pe care mi le pui. Una dintre acestea, echivalând aproape cu un reproş, m-a frapat îndeosebi. Ai vrea să ştii dacă am intenţia să revin cândva la limba noastră, a amândurora, sau dacă înţeleg să-i rămân credincios acesteilalte, în mânuirea căreia, fără niciun temei, bănuieşti că aş avea o uşurinţă pe care n-o am — şi n-o voi avea niciodată. Ar însemna să-ţi spun o poveste de groază dacă ţi-aş relata în amănunt istoria relaţiilor mele cu acest idiom de împrumut, cu toate aceste cuvinte gândite şi răsgândite, şlefuite, subtile până la inexistenţă, gârbovite sub

[1] Prietenul de departe căruia îi este adresată această *Scrisoare* e Constantin Noica; citind-o în *Nouvelle Revue Française*, unde a fost publicată iniţial (în 1957), Noica scrie, la rândul său, *Răspuns al unui prieten îndepărtat.* Cele două scrisori-eseu au fost publicate împreună în 1991 într-un mic volum intitulat *L'ami lointain, Paris-Bucarest*, apărut la editura pariziană Criterion. Cititorul român poate găsi *Răspunsul* lui Noica în adenda acestei cărţi. (N. ed.)

jugul nuanţei, inexpresive tocmai pentru că au exprimat totul, de o precizie înfiorătoare, istovite şi delicate, sobre chiar şi atunci când sunt vulgare. Cum s-ar putea deprinde cu ele un scit, cum le-ar putea pătrunde înţelesul exact şi mânui cu migală şi dreaptă cumpănire? Nu există măcar un cuvânt a cărui eleganţă vlăguită să nu-mi dea ameţeli: n-a mai rămas nici urmă de ţărână, de sânge şi de suflet în ele. O sintaxă de o înţepeneală, de o demnitate cadaverică le încorsetează şi le hotărăşte un loc de unde nici Dumnezeu n-ar putea să le smulgă. Câtă cafea, câte ţigări şi câte dicţionare mi-au trebuit ca să pot scrie o frază mai mult sau mai puţin corectă în această limbă inabordabilă, prea nobilă şi prea distinsă pentru gustul meu! Din nefericire, când mi-am dat seama de toate acestea era prea târziu ca să fac cale întoarsă, altfel n-aş fi abandonat nicicând limba noastră; mi se întâmplă să-i regret şi acum mirosul de prospeţime şi putreziciune, amestecul de soare şi bălegar, urâţenia nostalgică şi superba neglijenţă. Să mai revin la ea, nu pot; cea pe care am fost silit s-o adopt mă leagă şi mă stăpâneşte prin chiar preţul suferinţelor cu care-am plătit-o. Să fiu oare un „renegat”, cum dai de înţeles? „Patria nu-i decât un popas în deşert”, spune un text tibetan. Eu nu merg chiar atât de departe: aş da toate priveliştile lumii pentru aceea a copilăriei mele. Adaug însă că, de fac din ea un rai, de vină sunt doar plăsmuirile şi slăbiciunile memoriei. Suntem cu toţii obsedaţi de rădăcinile noastre; sentimentul pe care mi-l inspiră ale mele se exprimă obligatoriu în termeni negativi, în limbajul autopedepsirii, al umilinţei asumate şi proclamate, al acceptării dezastrului. Asemenea patriotism ţine cumva de psihiatrie? Sunt de acord, dar altul nu pot concepe şi, având în vedere destinele noastre, el îmi apare — de ce ţi-aş ascunde-o? — ca singurul rezonabil.

Mai norocos decât mine, te-ai resemnat cu ţărâna noastră natală; aveai, în plus, puterea de-a suporta orice regim, inclusiv pe cele mai intolerante. Nu că ţi-ar lipsi nostalgia fanteziei şi a dezordinei, dar nu cunosc vreun spirit mai refractar la superstiţiile „democraţiei”. A fost o vreme, e drept, când le detestam la fel de mult ca tine, dacă nu chiar mai mult: eram tânăr şi nu puteam admite alte adevăruri decât ale mele, nici recunoaşte adversarului dreptul să le aibă pe ale lui, să profite de de, să le impună. Faptul că mai multe partide se pot înfrunta

fără să se nimicească depăşea puterea mea de înţelegere. Ca pe o ruşine a Speciei, simbol al unei omeniri vlăguite, fără pasiuni şi convingeri, lipsită de viitor, mărginită în toate cele, incapabilă să se înalţe spre absolut, nici spre acea superioară înţelepciune care-mi spunea că obiectul unei discuţii este anihilarea adversarului — astfel priveam regimul parlamentar. În schimb, sistemele ce vroiau să-l elimine spre a-i lua locul îmi păreau *admirabile* fără excepţie, armonizate cu mişcarea Vieţii, divinitatea mea din vremea aceea. Pe cel care n-a cunoscut, până la treizeci de ani, fascinaţia tuturor extremismelor, mă întreb dacă trebuie să-l admir sau să-l dispreţuiesc, să-l consider un sfânt — sau un cadavru. Din lipsă de resurse biologice, nu s-a plasat acela deasupra ori dedesubtul timpului? Deficienţă pozitivă ori negativă, ce importanţă mai are! Lipsindu-i dorinţa, ca şi voinţa de a distruge, el este suspect, căci l-a învins pe demon sau, şi mai grav, nu a fost posedat niciodată. A trăi cu adevărat înseamnă să-i refuzi pe ceilalţi; ca să-i accepţi, ar trebui să ştii să renunţi, să te stăpâneşti, să acţionezi împotriva propriei tale naturi, *să te debilitezi*; libertatea o concepi doar pentru tine însuţi; aproapelui tău o cedezi doar cu preţul unor eforturi epuizante; cât aici slăbiciunea liberalismului, sfidare la adresa instinctelor umane, izbândă efemeră şi miraculoasă, stare de excepţie, la antipodul imperativelor noastre profunde. În mod natural ea ne este străină; doar sleirea forţei din noi ne face s-o descoperim. E mizeria unei rase ce se înnobilează doar în măsura în care se moleşeşte; niciun reprezentant al ei, afară de cazul unei decrepitudini precoce, nu se conformează principiilor „umane”. Fruct al unei flăcări stinse, al unui dezechilibru — provocat nu de prea multă, ci de prea puţină energie —, toleranţa nu-i poate seduce pe tineri. Amestecul în luptele politice nu e lipsit de riscuri; epoca noastră îşi datorează amprenta sângeroasă faptului că tinerii au fost obiectul unui cult: recentele convulsii pornesc de la ei, de la uşurinţa cu care-şi însuşesc o aberaţie şi o traduc în fapte. Daţi-le speranţa sau prilejul unui masacru — vă vor urma orbeşte. La ieşirea din adolescenţă eşti prin definiţie fanatic; eu însumi am fost, şi încă până la ridicol. Îţi mai aminteşti de vremea când debitam butade incendiare? O făceam nu atât din plăcerea scandalului, cât din nevoia de a potoli o fierbinţeală care, fără supapa demenţei verbale, n-ar fi

întârziat să mă mistuie. Convins că relele societăţii se trag de la bătrâni, am conceput ideea lichidării tuturor cetăţenilor trecuţi de patruzeci de ani, început al sclerozei şi-al mumificării, cotitură începând cu care — îmi plăcea să cred — orice individ devine o insultă pentru naţiune şi o povară pentru colectivitate. Acest proiect mi s-a părut atât de admirabil, încât n-am şovăit să-l fac public; dar cei în cauză nu l-au apreciat în aceeaşi măsură şi m-au taxat drept canibal: cariera mea de binefăcător al obştii începea sub auspicii cam sumbre. Tu însuţi, atât de generos totuşi, şi — când îţi căşuna — atât de temerar, m-ai împins, copleşindu-mă cu îndoieli şi obiecţii, la renunţare. Să fi fost proiectul meu condamnabil? Nu exprima, în fond, decât dorinţa pe care orice bărbat iubitor de ţară o are în străfundul inimii: lichidarea unei jumătăţi a compatrioţilor săi.

Când mă gândesc la acele momente de entuziasm şi furie, la speculaţiile nebuneşti ce-mi pustiau şi-mi întunecau spiritul, nu le mai atribui, acum, visurilor de filantropie şi distrugere, nici obsesiei unei purităţi nu prea clar desluşite, ci unei tristeţi bestiale care, sub masca entuziasmului, se desfăşura pe socoteala dar şi cu complicitatea mea, încântat cum eram că între searbăd şi cumplit nu trebuia să aleg, asemeni altora, atâţia… Cumplitul îmi aparţinea de drept, ce mai puteam dori în plus? Aveam o inimă de lup, iar ferocitatea mea, hrănindu-se din sine însăşi, mă împlinea, mă fermeca: eram, într-un cuvânt, cel mai ferice dintre licantropi. Tânjeam după glorie, dar o şi ocoleam: odată obţinută, cât preţuieşte oare, de vreme ce ne face cunoscuţi şi ne impune doar generaţiilor prezente şi viitoare, excluzându-ne însă din trecut? La ce bun să te ştie lumea întreagă, dacă nu te va fi ştiut cutare înţelept sau nebun, un Marc Aureliu sau Nero? Pentru atâţia din idolii noştri, nu vom fi existat nicicând, numele nostru nu va fi tulburat niciunul din secolii de până la noi; cât despre cei ce vor veni, ce mai contează? Cât poate să conteze viitorul, această jumătate a timpului, pentru cel împătimit de veşnicie?

Prin ce frământări şi cum am izbutit să mă eliberez de-atâtea patimi n-am să-ţi spun, căci ar dura prea mult; ar fi nevoie de una din acele interminabile discuţii în care balcanicii sunt — sau mal curând erau — specialişti. Dar orice frământări m-ar fi muncit, ele n-au fost nici pe departe singura cauză a

reorientării mele; a contribuit în mare măsură un fenomen mai natural şi mai întristător, vârsta, cu simptomele ei ce nu pot să înşele: începeam să dau tot mai multe semne de toleranţă, prevestitoare, mi se părea, a vreunei dereglări lăuntrice — o boală probabil de nelecuit Un lucru mă neliniştea mai mult decât orice: nu mai aveam puterea să doresc moartea unui duşman; din contră, îl înţelegeam, comparam veninul lui cu al meu; el exista şi, cumplită decădere, eram mulţumit că există. Ura, izvor al euforiilor mele, mi se potolea, scădea de la o zi la alta şi, îndepărtându-se, ducea cu ea tot ce era mai bun în mine. Ce-i de făcut? Către ce genune alunec? — mă întrebam întruna. Pe măsură ce energia mă părăsea, mi se accentua pornirea către toleranţă. În mod vădit, nu mai eram tânăr: *celălalt* mi se părea posibil, ba chiar real.

Mă despărţeam pentru vecie de *Unicul şi proprietatea sa*[1]; înţelepciunea mă ispitea: eram oare un om sfârşit? Asta şi trebuie să fii pentru a deveni un sincer democrat. Spre marea mea fericire, mi-am dat seama că nu ajunsesem chiar până acolo, că mai păstram rămăşiţe de fanatism, resturi de tinereţe: nu făceam nicio concesie în privinţa noilor mele principii, eram un liberal *intolerant*. Aşa sunt şi acum. Fericită contradicţie, absurditate care mă salvează. Doresc uneori să fiu un moderat desăvârşit; în acelaşi timp mă felicit că nu reuşesc, într-atât ramolirea mă-ngrozeşte. Va veni şi vremea când, eliberat de spaima aceasta, mă voi apropia de cumpătarea ideală pe care-o visez câteodată; iar dacă — precum sper — vei cunoaşte, cu anii, o decădere asemănătoare, poate vom sta către sfârşitul veacului alături, într-un parlament reînviat din morţi, unde, senili deopotrivă, vom fi spectatorii unei feerii nesfârşite. Devenim toleranţi doar în măsura în care ne pierdem vigoarea şi, căzând cu blândeţe în mintea copiilor, suntem prea istoviţi ca să-i mai chinuim pe ceilalţi cu dragostea sau ura noastră.

După cum vezi, am vederi „largi” asupra oricărei chestiuni. Atâta sunt de largi, că nu mai ştiu pe ce poziţie mă situez în raport cu nicio problemă. Judecă tu însuţi. Astfel, la întrebarea: „Stărui în prejudecăţile contra micii noastre vecine din vest? Nutreşti faţă de ea aceleaşi resentimente?”, nu ştiu ce răspuns să îţi dau; pot cel mult să te surprind ori să te decepţionez. Asta din cauză că, vezi bine, nu avem aceeaşi experienţă în privinţa

[1] *Der Einzige und seine Eigentum* (Leipzig, 1845) de Max Stimer. (N. t)

Ungariei.

Născut dincolo de Carpaţi, nu l-ai putut cunoaşte pe jandarmul ungur, teroare a copilăriei mele transilvane. Când zăream vreunul, chiar de departe, intram în panică şi-o luam la goană: era străinul, duşmanul; a urî însemna a-*l* urî. Din cauza lui, îi uram pe toţi ungurii cu o patimă curat ungurească. Nu e nevoie să-ţi spun mai mult ca să pricepi cât *mă pasionau*. Mai pe urmă, schimbându-se împrejurările, n-am mai avut motive să-i duşmănesc. Cu toate astea, multă vreme încă, nu-mi puteam imagina un opresor fără să mă gândesc la tarele şi fascinaţia lor. Cine se revoltă, cine se răzvrăteşte? Arareori sclavul, ci aproape totdeauna asupritorul devenit sclav. Ungurii sunt excelenţi cunoscători ai tiraniei, pentru c-au practicat-o cu o competenţă inegalabilă: ar putea depune mărturie minorităţile fostei Monarhii. Iar pentru că ştiuseră, în trecutul lor istoric, să facă pe stăpânii atât de bine, ei erau, în epoca noastră, mai puţin dispuşi decât oricare altă naţiune a Europei centrale să suporte sclavia; de vreme ce-avuseseră gustul poruncii, cum să nu-l aibă pe al libertăţii? Trăgându-şi forţa din tradiţia lor de persecutori, cunoscători ai mecanismului împilării şi intoleranţei, s-au ridicat împotriva unui regim nu mult diferit de cel rezervat de ei înşişi altor popoare. Ci noi, dragă prietene, neavând până acum şansa de-a fi opresori, nu o puteam avea nici pe aceea de-a fi răzvrătiţi. Lipsiţi de această îndoita fericire, noi ne purtăm cum se cuvine lanţurile, şi-aş fi nedrept de aş nega virtuţile cumpătării, nobleţea servituţii noastre, recunoscând totodată că excesul de modestie ne împinge spre extreme neliniştitoare; atâta înţelepciune întrece măsura într-atât, că uneori mă şi descurajează. Invidiez, îţi mărturisesc, aroganţa vecinilor noştri, îi pizmuiesc până şi pentru limba lor, oricât ar fi ea de sălbatică, de-o frumuseţe ce n-are nimic omenesc, cu sonorităţi venind dintr-un alt univers, puternică şi corosivă, făcută pentru rugăciune, pentru răgete de furie şi pentru jeluiri, ieşită din infern ca să-i perpetueze accentul şi strălucirea. Măcar că nu cunosc în această limbă decât înjurăturile, ea îmi place nemăsurat, aş sta o veşnicie s-o ascult, mă fascinează şi mă îngheaţă, mă pierd la farmecul şi la cruzimea ei, la toate acele cuvinte de nectar şi cianură, atât de adaptate la exigenţele unei agonii. Ar trebui să răposăm pe ungureşte — iar dacă nu, să renunţăm a mai muri.

Neîndoielnic, îi urăsc din ce în ce mai puţin pe foştii mei stăpâni. Dacă mă gândesc bine, ei au fost mereu, chiar şi în epoca lor de glorie, singuri în mijlocul Europei, izolaţi în mândria şi regretele lor, fără afinităţi profunde cu alte popoare. După câteva incursiuni în Occident, unde-au putut să-şi desfăşoare şi să-şi risipească sălbăticia originară, s-au retras, cuceritori degeneraţi în sedentari, pe malurile Dunării, unde aveau să cânte, să se tânguie şi să-şi tocească instinctele. Există la aceşti huni rafinaţi o melancolie născută din cruzimea refulată, şi care nu-şi găseşte nicăieri echivalent: ai spune că e sângele ce ar începe să viseze la el însuşi. Şi care, la urmă, s-ar preschimba în melodie. Rămaşi aproape de esenţa lor deşi sunt atinşi, chiar marcaţi, de civilizaţie, conştienţi că provin dintr-o hoardă nepereche, pătrunşi de un orgoliu în acelaşi timp profund şi teatral, ce le dă un aer mai mult romantic decât tragic, ei nu puteau rata misiunea ce le revenea în lumea modernă: aceea de a reabilita şovinismul, împănându-l cu destul fast şi suficientă fatalitate pentru a-l face pitoresc în ochii observatorului dezabuzat. Sunt cu atât mai înclinat să le recunosc meritul, cu cât prin ei mi-a fost dat să îndur cea mai cumplită umilinţă: aceea de-a te naşte slugă; tot lor le datorez acele „chinuri ale ruşinii”, cel mai greu de îndurat dintre toate, după spusele unui moralist.

Oare n-ai cunoscut la rându-ţi voluptatea ce ţi-o oferă efortul de-a fi obiectiv cu cei care te-au terfelit, te-au spurcat şi lovit, mai ales când le împărtăşeşti în taină viciile şi nimicnicia? N-aş vrea să deduci de-aici că râvnesc să fiu înălţat la rangul de maghiar. Departe de mine asemenea prezumţie: îmi cunosc limitele şi înţeleg să rămân între ele. Le cunosc, de altfel, şi pe ale vecinei noastre — şi e destul ca pasiunea mea pentru ea să scadă cu o fărâmă, ca să nu mai pun niciun preţ pe onoarea ce mi-a făcut-o persecutându-mă.

Popoarele, mai mult decât indivizii, ne inspiră sentimente contradictorii; le iubim şi le urâm în acelaşi timp; obiecte ale simpatiei şi aversiunii noastre, nu merită să nutrim pentru ele un simţământ anume. Atitudinea ta părtinitoare faţă de popoarele Occidentului, ale căror defecte nu le distingi prea clar, este efectul distanţei: eroare de optică sau nostalgie a inaccesibilului. Nu distingi mai bine nici lacunele societăţii burgheze, ba chiar te suspectez că o priveşti cu o anume

complezenţă. Faptul că — privitor îndepărtat — ai asupra ei o viziune fantasmagorică e cât se poate de firesc; cum însă eu o cunosc îndeaproape, este de datoria mea să risipesc iluziile pe care ţi le-ar putea întreţine. Nu vreau să spun că o detest în mod absolut — ştii doar că am o slăbiciune pentru monstruos —, dar risipa de nepăsare necesară pentru a o suporta e în vădită disproporţie cu limitatele mele resurse de cinism. E prea puţin spus că nedreptăţile abundă în această societate: e chiar o chintesenţă a nedreptăţii. De bunurile pe care le etalează, de opulenţa cu care se împăunează — delicii şi belşug de suprafaţă — se bucură doar trântorii, profitorii, experţii în mârşăvie, ticăloşii mai mari sau mai mici. Sub lustrul aparent se ascunde o lume a dezolării, de ale cărei detalii am să te cruţ. Cum să explici altfel decât printr-un miracol faptul că nu se spulberă sub ochii noştri ori că nimeni n-o aruncă în aer *pe loc*?

„A noastră nu-i deloc mai grozavă. Ba dimpotrivă", uni vei obiecta. Sunt de acord. Asta-i problema, într-adevăr. Ne găsim în faţa a două tipuri de societate inacceptabile. Şi ceea ce e grav e că abuzurile societăţii voastre permit acesteilalte să le continue pe ale sale şi să răspundă destul de eficient, cu grozăviile ei, la cele ce se practică la voi. Marea învinuire ce se poate aduce regimului vostru e că a ruinat utopia, principiu de regenerare a instituţiilor şi popoarelor. Burghezia a priceput ce foloase poate trage de aici împotriva adversarilor *statu quo*-ului; „miracolul" ce o salvează, ce o fereşte de o nimicire imediată e tocmai eşecul celeilalte părţi, spectacolul unei mari idei desfigurate, decepţia izvorând de-aici, aceea care, punând stăpânire pe spirite, avea să le paralizeze. Decepţie cu adevărat nesperată, sprijin providenţial al burghezului, hrană ce-l ţine în viaţă, sursă a siguranţei lui. Masele nu se pun în mişcare când au de ales doar între relele prezentului şi cele ale viitorului; resemnându-se cu ale momentului, n-au niciun interes să se expună altora, necunoscute dar sigure. Suferinţele previzibile nu îmboldesc imaginaţia; şi nu se ştie nicio revoluţie izbucnită în numele unui viitor întunecat sau în acela al unor profeţii amare. Cine putea să ghicească, în veacul trecut, că noua societate — prin viciile şi nedreptăţile ei — avea să-i permită celei vechi să supravieţuiască şi chiar să se consolideze, că posibilul, devenit realitate, avea s-alerge-n ajutorul vechiului?

Suntem cu toţii, aici ca şi acolo, ajunşi la un punct mort,

departe de acea naivitate în care se plăsmuiesc visele de viitor. Până la urmă, viaţa lipsită de utopie devine — pentru cei mai mulţi, dacă nu pentru toţi — sufocantă; lumea are nevoie de un nou delir, altfel e condamnată la fosilizare. E singura evidenţă ce se degajă din analiza prezentului. Deocamdată, situaţia noastră, a celor de aici, rămâne destul de ciudată. Imaginează-ţi o societate copleşită de îndoieli, unde, cu excepţia câtorva rătăciţi, nimeni nu crede pe deplin în nimic, unde, neatinşi de superstiţii şi de certitudini, toţi invocă libertatea, dar nimeni nu respectă forma de guvernământ care o apără şi întrupează. Idealuri fără conţinut sau, cu o vorbă la fel de găunoasă, mituri fără substanţă. Voi sunteţi dezamăgiţi de promisiuni ce nu puteau fi ţinute; noi — de promisiuni ce nici măcar n-au fost făcute. Suntem, cel puţin, conştienţi de avantajul oferit inteligenţei de un regim care, pentru moment, o lasă-n voia ei, fără s-o supună rigorilor nici unui imperativ. Burghezul nu crede în nimic, e cert; dar tocmai în asta constă, dacă pot spune aşa, partea pozitivă a neantului său, căci libertatea nu poate să se manifeste decât în absenţa credinţelor, a axiomelor, şi numai acolo unde legile nu au mai multă autoritate decât o simplă ipoteză. Mi s-ar putea obiecta că burghezul crede totuşi în ceva, că banul îndeplineşte pentru el funcţia unei dogme; aş replica spunând că această dogmă, cea mai detestabilă dintre toate, este, oricât ar părea de ciudat, cea mai suportabilă pentru spirit. Le iertăm celorlalţi bogăţiile lor dacă, în schimb, ne lasă libertatea de-a muri de foame *în felul nostru*. Nu, nu e chiar aşa sinistră această societate ce nu îţi poartă grija, te lasă-n voia sorţii, îţi garantează dreptul de-a o ataca, te pofteşte sau chiar te obligă s-o faci, în ceasurile ei de moleşeală, când n-are suficientă vlagă pentru a se un ea însăşi. La fel de nepăsătoare, în ultimă instanţă, la soarta ei ca şi la a ta, nu vrea să îţi înrâurească în niciun fel suferinţele, nici ca să le aline, nici ca să le-adâncească, iar dacă te exploatează, o face din automatism, fără premeditare şi fără răutate, aşa cum le stă bine unor brute plictisite şi îmbuibate, contaminate de scepticism în aceeaşi măsură ca victimele lor. Diferenţa dintre regimuri nu-i chiar atât de importantă pe cât pare; pe voi vă silesc să fiţi singuri, noi suntem singuri de bunăvoie. Să fie atât de mare distanţa dintre infern şi un rai deprimant? Toate societăţile sunt rele; dar recunosc că există gradaţii, şi dacă am

ales-o pe aceasta e pentru că ştiu să fac deosebirea între nuanţele răului.

Libertatea, îţi spuneam, are nevoie numaidecât, ca să se manifeste, de vid; îl cere cu necesitate — şi tot în el piere. Aceeaşi cerinţă o generează şi-o ucide. Temelia îi lipseşte: cu cât e mai completă, cu atât echilibrul îi va fi mai precar, căci e din toate părţile ameninţată, până şi de principiul ce-i este izvor. Omul e prea puţin făcut ca s-o îndure sau ca s-o merite: strivit până şi de foloasele pe care i le-aduce libertatea, ea îi devine atât de împovărătoare, încât exceselor ei le preferă pe ale tiraniei. Acestor neajunsuri li se adaugă şi altele: societatea liberală, eliminând „misterul", „absolutul", „ordinea" şi nemaiavând o metafizică adevărată (cum n-are nici poliţie adevărată), îl lasă pe om cu el însuşi, înstrăinându-l totodată de fiinţa sa, de propriile lui adâncimi. Este o societate lipsită de rădăcini, prin esenţă *superficială* — asta pentru că libertatea, fragilă în sine, nu are niciun mijloc de a dăinui şi de a supravieţui primejdiilor ce o ameninţă şi din afară, şi dinlăuntru; în plus, ea nu apare decât profitând de agonia unui regim, atunci când o clasă apune şi se destramă: slăbiciunile aristocraţiei au permis veacului al XVIII-lea să bată câmpii în stil mare; ale burgheziei ne permit capriciile noastre de azi. Libertăţile înfloresc doar într-un corp social bolnav: toleranţă şi neputinţă sunt sinonime. Iată un lucru cert în politică, precum în toate cele. Când am întrezărit acest adevăr, am simţit că-mi fuge pământul de sub picioare. Chiar şi acum, degeaba exclam: „Faci parte dintr-o societate de oameni liberi!", mândria mi-e dublată de-un sentiment de spaimă şi zădărnicie, izvorât din cumplita mea cert it ud ine. În curgerea vremii, libertatea nu ţine mai multe clipe decât extazul în viaţa unui mistic. Ne scapă printre degete în chiar momentul când încercăm s-o prindem şi s-o definim: nimeni nu se poate bucura de ea fără să-l treacă un fior. Dezolant de efemeră, de cum apare ea îşi postulează lipsa de viitor şi contribuie, din toate puterile ei vlăguite, la propria-i negare şi agonie. Nu intră o anume perversiune în dragostea noastră de libertate? Şi nu-i uluitor că-i închinăm un cult aceleia ce nu vrea şi nici nu poate să dureze? Pentru voi, care n-o mai aveţi, este totul; pentru noi, care o posedăm, e doar amăgire, căci ştim că o vom pierde şi că oricum pentru asta-i făcută. De aceea, înconjuraţi de neantul nostru, noi iscodim în

toate părţile, fără să neglijăm totuşi posibilităţile de a ne mântui prin noi înşine. De altfel, în istorie nici nu există neant absolut, în acest gol ciudat ce ne asediază şi pe care am plăcerea şi nefericirea să ţi-l dezvălui, te-ai înşela crezând că nimic nu prinde contur; ghicesc în el — presentiment sau nălucire? — ceva ce pare aşteptarea *altor zei*. Ce zei? Nimeni nu poate răspunde. Ceea ce ştiu, ceea ce ştie oricine, e că o stare ca a noastră nu poate fi răbdată la nesfârşit. În străfundul conştiinţelor ne torturează o speranţă, o nelinişte ne exaltă. În afara cazului că şi-ar fi acceptat deja pieirea, popoarele bătrâne, oricât ar fi de corupte, nu se pot lipsi de noi idoli. Dacă Occidentul nu e iremediabil bolnav, va trebui să-şi regândească ideile care i-au fost furate şi aplicate — în mod denaturat — prin alte părţi: este, adică, datoria lui, dacă mai vrea să se afirme printr-o revenire sau printr-un rest de onoare, să-şi regăsească utopiile pe care, de dragul confortului, le-a cedat altora, trădându-şi astfel geniul şi misiunea. Deşi era de datoria lui să pună comunismul în practică, să-l adapteze la tradiţiile sale, să-l umanizeze, să-l liberalizeze şi apoi să-l propună omenirii, el a cedat Orientului avantajul de a realiza irealizabilul, de a stoarce putere şi prestigiu din cea mai generoasă iluzie modernă. În bătălia ideologiilor, Occidentul s-a arătat timorat, inofensiv; unii chiar îl felicită pentru asta, deşi ar trebui să-l condamne, căci în epoca noastră nu se poate ajunge la hegemonie fără concursul unor înalte principii mincinoase, de care popoarele virile se servesc pentru a-şi camufla instinctele şi ţelurile. Părăsind realitatea pentru idee şi ideea pentru ideologie, omul a lunecat spre un univers derivat, către o lume de subproduse, unde ficţiunea dobândeşte virtuţile unui dat primordial. Această alunecare e fructul tuturor revoltelor şi ereziilor Occidentului, şi totuşi Occidentul refuză să meargă până la capăt: n-a făcut revoluţia, care era misiunea sa istorică, nici nu a dus până la capăt răsturnările pe care le pornise. Dezmoştenindu-se în folosul duşmanilor săi, riscă să-şi compromită finişul şi să rateze o ocazie supremă. După ce că i-a trădat pe toţi înaintaşii, pe toţi schismaticii care l-au pregătit şi format, de la Luther până la Marx, el îşi imaginează, pe deasupra, că va veni cineva din afară să-i facă revoluţia, să-i redea utopiile şi visurile. O să priceapă oare, într-un sfârşit, că nu poate avea destin şi rol politic decât regăsind în el însuşi

fostele-i visuri şi utopii, precum şi amăgirile orgoliului de altădată? Pentru moment, tocmai adversarii săi, convertiţi în teoreticieni ai misiunii de care el se leapădă, îşi înalţă imperiile pe nehotărârea şi pe oboseala lui. Ce blestem l-a lovit pentru ca la sorocul înfloririi sale să nu mai producă decât aceşti afacerişti, aceşti băcani, aceşti intriganţi cu privirile goale şi cu surâsuri veştede, pe care-i întâlneşti peste tot, în Italia şi în Franţa, în Anglia ca şi-n Germania? Trebuia o civilizaţie atât de delicată şi de complexă să eşueze la aceste larve? Poate că era nevoie să trecem şi prin asta, prin abjecţie, ca să putem imagina un alt soi de oameni. Ca bun liberal, nu vreau să împing indignarea până la intoleranţă, nici să mă las în voia toanelor, deşi e atât de plăcut, pentru toţi, să putem încălca principiile izvorâte din generozitatea noastră. Voiam doar să îţi semnalez că lumea aceasta, care nu-i deloc minunată, ar putea eventual să devină astfel, dacă ar consimţi nu să se nimicească (şi are pentru asta grozave înclinaţii), ci să-şi lichideze deşeurile, impunându-şi misiuni *imposibile*, opuse acestui cumplit bun-simţ care-o schimonoseşte şi o pierde.

Sentimentele pe care mi le inspiră nu-s mai puţin amestecate decât acelea pe care le încerc pentru propria-mi ţară, pentru Ungaria ori pentru *marea* noastră vecină, a cărei inoportună vecinătate eşti mai în măsură decât mine s-o judeci. Părerea mea despre aceasta din urmă e excesivă, în bine ca şi în rău: destinul ei îmi sugerează gânduri pe care aproape că nu le pot formula fără să cad în neverosimil. Nu încerc să-ţi schimb părerea despre ea, vreau numai să ştii ce reprezintă pentru mine şi ce loc ocupă în obsesiile mele. Cu cât meditez mai mult, cu atât cred că ea s-a format, de-a lungul veacurilor, nu cum se formează o naţiune, ci un univers; momentele evoluţiei sale ţin mai puţin de istorie, cât de-o cosmogonie sumbră, înfricoşătoare. Ţarii ei, cu aer de zeităţi tarate, uriaşi ispitiţi de sfinţenie şi de crimă, prăbuşiţi în rugăciune şi spaime, erau, ca şi tiranii recenţi ce i-au înlocuit, mai aproape de o vitalitate geologică decât de anemia umană, despoţi perpetuând în vremurile noastre seva şi corupţia dintru începuturi, covârşindu-ne pe toţi cu nesfârşitele lor rezerve de haos. Încoronaţi sau nu, important era — şi este — pentru ei să facă un salt deasupra civilizaţiei, iar la nevoie chiar s-o înghită; misiune înscrisă în natura lor, căci suferă dintotdeauna de

aceeaşi obsesie: să-şi întindă domnia peste visele şi revoltele noastre, să creeze un imperiu la fel de vast ca decepţiile şi spaimele lumii. O asemenea naţiune, ţintind cu gândul şi fapta către fruntariile globului, nu se măsoară cu măsuri obişnuite, nici nu se explică în termeni curenţi, într-un limbaj inteligibil: ar fi nevoie de jargonul gnosticilor, cumulat cu al paraliziei generale. Este neîndoielnic — aşa cum ne asigură Rilke — vecină cu Dumnezeu; e, din nenorocire, şi cu ţara noastră, iar într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat va fi cu multe altele — nu îndrăznesc să spun cu *toate*, în ciuda avertismentelor precise pe care mi le dă o presimţire rea. Oriunde ne-am afla, ea ne atinge de pe-acum, dacă nu geografic, în mod sigur lăuntric. Sunt mai dispus decât oricine să recunosc ce-i datorez: fără de scriitorii săi, aş fi devenit conştient vreodată de rănile mele, de datoria asumării lor? Fără ea şi fără ei, nu mi-aş fi irosit oare transele, deruta — nu mi-aş fi ratat-o? Pornirea ce mă-ndeamnă s-o judec imparţial şi să-i mărturisesc recunoştinţă tare mă tem că n-o să fie, în momentul acesta, pe gustul tău. Îmi voi înăbuşi deci elogiile deplasate, le voi înăbuşi în mine spre a le condamna să triumfe acolo.

Încă pe când obişnuiam să ne trecem în revistă acordurile şi dezacordurile, îmi reproşai mania de-a judeca fără părtinire şi ceea ce mă pasionează, şi ceea ce urăsc, de-a încerca doar sentimente duble, inevitabil false deoarece mă socoteai incapabil de o pasiune adevărată, insistând totodată asupra plăcerii pe care-o găsesc în această situaţie. Diagnosticul nu era incorect; totuşi, te înşelai la capitolul plăceri. Crezi oare că e chiar atât de plăcut să fii idolatrul şi victima lui *pentru* şi a lui *contra*, un pătimaş rupt de pasiunile sale, un nebun *preocupat de obiectivitate*? Aşa ceva nu e posibil fără suferinţă: instinctele se opun şi numai nesocotindu-le şi înfruntându-le înaintezi către nehotărârea absolută, stare de-abia distinctă de aceea pe care limbajul extaticilor o numeşte „ultima treaptă a stingerii”. Ca să cunosc eu însumi fondul gândirii mele asupra celui mai mărunt lucru, ca să mă pronunţ nu doar asupra unei probleme, ci chiar asupra unui nimic, trebuie să lupt cu viciul major al spiritului meu, cu tendinţa de a îmbrăţişa toate cauzele disociindu-mă de ele, în acelaşi timp, asemeni unui virus omniprezent sfâşiat între dorinţă şi silă, agent nefast şi

inofensiv, nerăbdător şi indiferent deopotrivă, şovăind între diferite flageluri fără să adopte vreunul şi să se specializeze în el, trecând de la unul la altul fără preferinţe şi fără eficacitate, expert în lucrul de mântuială, mesager şi sabotor al incurabilului, trădător al tuturor bolilor, fie ale celorlalţi, fie ale sale.

Să n-am niciodată prilejul să iau o poziţie, nici să mă hotărăsc, nici să mă definesc — iată ruga mea de fiecare zi. Dar nu întotdeauna ne stăpânim umorile, aceste atitudini în germene, prefigurări ale teoriei. Atraşi visceral de eşafodajul sistemelor, le construim neîncetat, şi mai ales în politică, domeniu al pseudoproblemelor, unde se desfăşoară filozoful cel rău ascuns în fiecare din noi, domeniu de care-aş vrea să mă îndepărtez pentru un motiv banal, pentru un truism ce capătă în ochii mei statut de revelaţie: politica se-nvârte doar în jurul omului. După ce mi-am pierdut interesul pentru fiinţe, în van mă străduiesc să-l dobândesc, în schimb, pentru lucruri; ţintuit în intervalul care le desparte, mă lupt şi mă vlăguiesc cu umbrele lor. Umbre sunt şi aceste naţiuni a căror soartă mă preocupă nu atât pentru ele însele, cât pentru prilejul ce-mi oferă de a mă răzbuna pe ceea ce n-are contur şi nici formă — pe entităţi şi pe simboluri. Omul lipsit de preocupări şi iubitor de violenţă îşi salvează civilitatea izolându-se într-un infern abstract. Neglijând individul, el se eliberează de nume şi chipuri, atacă imprecisul, generalul şi, orientându-şi către imaterial pornirea distructivă, concepe un nou gen: pamfletul *fără obiect*.

Cramponat de frânturi de idei şi simulacre de vise, ajuns la meditaţie din întâmplare sau din isterie şi nicidecum din grija pentru rigoare, îmi apar mie însumi ca un intrus printre civilizaţi, un troglodit pasionat de caducitate, cufundat în rugi subversive, cuprins de spaimă izvorâtă nu dintr-o viziune a lumii, ci din crampele cărnii şi tenebrele sângelui. Surd la chemările limpezimii şi la seducţia latină, simt Asia pulsându-mi în vine: sunt oare descendentul unui neam de ruşine, sau prin mine vorbeşte o rasă cândva năvalnică iar astăzi amuţită? Adesea sunt tentat să-mi plăsmuiesc o altă genealogie, să-mi *schimb* strămoşii, să mi-i aleg dintre aceia care, la vremea lor, au ştiut să semene doliul printre popoare, la antipodul străbunilor mei, alor noştri, umiliţi şi loviţi, copleşiţi de mizerii,

amestecaţi cu ţărâna şi gemând sub blestemul veacurilor. Da, în crizele mele de trufie îmi place să ma cred urmaşul unei hoarde vestite prin jafurile sale, un suflet turanic, moştenitor legitim al stepelor, ultimul mongol…

Nu vreau să închei fără a te pune încă o dată în gardă contra entuziasmului ori a invidiei pe care ţi-o inspiră „şansele" mele, şi mai precis aceea de-a huzuri într-un oraş a cărui amintire trebuie să te obsedeze, în ciuda înrădăcinării în patria noastră evaporată. Nu aş schimba acest oraş pe niciunul din lume; din chiar acest motiv el este izvorul nefericirilor mele. Toate celelalte fiind pentru mine o apă şi-un pământ, adesea mi se întâmplă să regret că războiul l-a cruţat, că n-a fost nimicit precum atâtea altele. Distrus, m-ar fi scăpat de fericirea de a trăi în el, mi-aş fi putut petrece zilele aiurea, la capătul cine ştie cărui continent. Nu-i voi ierta niciodată că m-a legat de spaţiu, că datorită lui aparţin unui loc. Acestea fiind zise, nu uit nicio clipă că locuitorii săi — patru cincimi din ei, observa Chamfort — „mor de mâhnire" Aş mai adăuga, spre a te lămuri pe deplin, că ceilalţi, puţinii privilegiaţi printre care mă număr, nu prea fac caz de privilegiul lor şi chiar îi pizmuiesc pe cei mulţi pentru avantajul de a şti de ce mor.

Paris, 1957

II

RUSIA ŞI VIRUSUL LIBERTĂŢII

Toate ţările, mă gândesc uneori, ar trebui să semene cu Elveţia, să se complacă şi să se afunde, ca ea, în igienă, în platitudine, în idolatria legilor şi cultul omului; pe de altă parte, nu mă atrag decât popoarele lipsite de scrupul în gând şi în faptă, înfrigurate şi nesăţioase, gata oricând să le-nghită pe celelalte ori să se sfâşie singure, să calce-n picioare valorile ce stau în calea propăşirii şi izbânzii lor, refractare la înţelepciune

— boală a popoarelor bătrâne, sătule de ele însele şi de orice şi parcă încântate să miroasă a muced.

La fel, oricât îi detest pe tirani, nu pot să nu constat că ei fac istoria, că fără ei nu am putea concepe ideea şi nici funcţionarea unui imperiu. Monstruozitatea, sălbăticia lor iluminată evocă omul împins la extremele sale, expresia paroxistică a viciilor şi virtuţilor lui. Ivan cel Groaznic, pentru a nu-l cita decât pe cel mai fascinant dintre ei, ne poartă prin toate cotloanele psihologiei. Deopotrivă de complex în nebunia ca şi în politica lui, făcând din domnia şi, până la un punct, din ţara sa un model de coşmar, prototipul unui delir tumultuos şi inepuizabil, amestec de Mongolie şi Bizanţ, întrunind calităţi şi defecte de han şi de bazileu, monstru încercat de furii infernale şi de melancolii sordide, sfâşiat între gustul sângelui şi al căinţei, de-o veselie sporită şi încununată de rânjet — omul acesta avea pasiunea crimei; dar toţi o avem, fără excepţie: atentat contra celor din jur sau contra noastră înşine. Numai că în noi rămâne neîmplinită, astfel că faptele noastre, oricare-ar fi ele, provin din neputinţa de a ucide sau de a ne ucide. Lucrul acesta nu-l recunoaştem întotdeauna; de obicei nesocotim mecanismul lăuntric al slăbiciunilor noastre. Dacă ţarii sau împăraţii romani mă obsedează, e pentru că aceste slăbiciuni, ascunse la noi, apar în cazul lor la vedere. Ei ne dezvăluie pe noi nouă înşine, ne întrupează taina şi ne-o limpezesc. Mă gândesc la aceia din ei care, sortiţi unei apoteotice degenerări, îi oropseau pe cei din preajma lor şi, temându-se să nu li se răspundă cu iubire, îi trimiteau la cazne. Erau puternici şi totuşi nefericiţi, căci nu se săturau vreodată de spaima celorlalţi. Nu par ei întruchiparea geniului celui rău care ne bântuie şi care ne şopteşte că ideal ar fi să facem gol în jurul nostru? Cu astfel de gânduri şi de instincte se făuresc imperiile: este aportul acelei tainiţe a conştiinţei unde ne ascundem tarele cele mai preţioase.

Ieşită din adâncimi abia bănuite, dintr-un impuls originar, ambiţia de a domina lumea nu apare decât la anumiţi indivizi şi în anume epoci, fără legătură directă cu valoarea naţiunii în care se manifestă: între Napoleon şi Genghis-Han distanţa este mai mică decât între Napoleon şi orice om politic din republicile care-au urmat. Insă acele adâncimi, ca şi acel

impuls, se pot slei, se pot epuiza.

Carol cel Mare, Frederic al II-lea de Hohenstaufen, Carol Quintul, Bonaparte, Hitler au fost tentaţi, fiecare în felul lui, să realizeze ideea imperiului universal: cu mai mult sau mai puţin noroc, au eşuat cu toţii. Occidentul, unde această idee nu mai stârneşte decât ironie sau stânjeneală, trăieşte acum cu ruşinea cuceririlor sale; dar, lucru ciudat, în chiar momentul când se retrage în sine, ideile lui se impun şi se răspândesc; îndreptate împotriva puterii şi dominaţiei sale, ele găsesc ecou în afara hotarelor lui. Occidentul triumfă nimicindu-se. La fel, Grecia a cunoscut izbânda în domeniul spiritului doar când a încetat să fie o putere şi chiar o naţiune; i-au fost furate filozofia şi artele, s-a consacrat un cult creaţiilor ei, dar nu i s-au putut asimila talentele; tot aşa, Occidentului i se ia şi i se va lua totul — mai puţin geniul său. O civilizaţie se dovedeşte fecundă în măsura în care-i incită pe ceilalţi s-o imite; încetează să-i mai fascineze? — se va reduce la o masă de cioburi şi ruine.

Părăsind colţul acesta de lume, ideea imperiului avea să găsească un climat providenţial în Rusia, care de altfel a cunoscut-o dintotdeauna, îndeosebi în plan spiritual. După căderea Bizanţului, Moscova a devenit, pentru conştiinţa ortodoxă, cea de a treia Romă, moştenitoarea „adevăratului” creştinism, a adevăratei credinţe. A fost întâia deşteptare mesianică. Pentru a doua, a trebuit să aştepte zilele noastre; o datorează însă, această deşteptare, capitulării Occidentului. La fel cum în veacul al XV-lea a profitat de un vid religios, acum profită de unul politic. Două ocazii majore de a dobândi conştiinţa misiunii sale istorice.

Când Mahomed al II-lea a început asediul Constantinopolului, creştinătatea, dezbinată ca de obicei şi în plus fericită de a-şi fi şters din memorie amintirea cruciadelor, s-a abţinut să intervină. Asediaţii au reacţionat mai întâi cu mânie, care în faţa certitudinii dezastrului s-a preschimbat în stupoare. Oscilând între panică şi satisfacţie secretă, Papa promise ajutoare, dar le trimise prea. Târziu: la ce bun să se grăbească pentru nişte „schismatici”? Or, „schisma” avea să prindă şi mai bine în altă parte. Să fi preferat Roma, în locul Bizanţului, Moscova? Între duşmanul din coastă şi cel de departe îl preferăm întotdeauna pe-al doilea. La fel, în zilele noastre, anglo-saxonii aveau să prefere în Europa dominaţia

rusească celei germane. Germania era *prea aproape*.

Pretenţiile Rusiei de a trece de la întâietatea vagă la hegemonia clară nu sunt lipsite de temei. Ce s-ar fi întâmplat cu lumea occidentală dacă Rusia n-ar fi oprit şi înghiţit invazia mongolă? Vreme de peste două veacuri, umilită şi înrobită, ea a fost exclusa din istorie, în timp ce naţiunile Vestului îşi ofereau luxul de a se sfâşia între ele. Dacă ar fi putut, să se dezvolte fără oprelişti, ar fi devenit o mare putere încă de la începutul erei moderne; statutul de acum l-ar fi avut în secolul al XVI-lea sau al XVII-lea. Iar Occidentul? Poate-ar fi fost acum *ortodox*, iar la Roma, în locul Sfântului Scaun, s-ar fi lăfăit Sfântul Sinod. Dar ruşii pot să-şi reducă handicapul. Dacă li-e dat — cum o arată toate semnele — să-şi ducă la bun sfârşit proiectele, n-ar fi exclus să-i dea lovitura de graţie Suveranului Pontif. În numele marxismului sau al ortodoxiei, sunt predestinaţi să macine autoritatea şi prestigiul Bisericii Catolice, ale cărei ţeluri nu le-ar putea tolera fără să se dezică de principalul punct al misiunii şi programului lor. Sub ţari, considerând-o scula Antihristului, înălţau rugăciuni *împotriva* ei; acum, declarând-o unealta diabolică a Reacţiunii, o copleşesc cu ocări ceva mai eficiente decât vechile anateme; în curând, o vor covârşi cu toată povara, cu toată forţa lor. Nu e deloc imposibil ca secolul nostru să aibă a număra printre ciudăţeniile lui, în chip de apocalipsă frivolă, dispariţia ultimului succesor al Sfântului Petru.

Pentru a-l discredita pe Dumnezeu, marxismul a divinizat istoria: n-a reuşit decât să-l facă pe Dumnezeu mai straniu şi mai obsedant. Orice se poate înăbuşi în om, dar nu şi setea lui de absolut, care ar supravieţui distrugerii templelor şi chiar dispariţiei religiei de pe pământ. Fondul poporului rus fiind religios, triumful lui va fi inevitabil. Raţiuni de ordin istoric îşi vor aduce o largă contribuţie.

Optând pentru ortodoxie, Rusia îşi manifesta voinţa de a se despărţi de Occident; era felul ei de a se defini chiar de la început. Niciodată, cu excepţia mediilor aristocratice, nu s-a lăsat sedusă de misionarii catolici, respectiv de iezuiţi. O schismă exprimă nu atât deosebiri de doctrină, cât o voinţă de afirmare etnică: în ea răzbate mai puţin o controversă abstractă, cât un reflex naţional. Nu chestiunea ridicolă a lui

filioque a dezbinat Bisericile: Bizanţul vroia autonomia totală; Moscova — cu atât mai mult. Schisme şi erezii nu sunt decât naţionalisme deghizate. Dar în timp ce Reforma a luat doar aspectul unei gâlcevi de familie, al unui scandal în *sânul* Occidentului, particularismul ortodox, îmbrăcând un caracter mai profund, avea să marcheze o despărţire de însăşi lumea occidentală. Refuzând catolicismul, Rusia îşi frâna evoluţia, pierdea o ocazie capitală de-a se civiliza rapid, dar câştiga în schimb substanţă şi unicitate; stagnarea o făcea *diferită*, o făcea *alta*; exact la asta aspira, presimţind probabil că va veni şi ziua când Occidentul îşi va regreta avansul.

Cu cât puterea ei va spori, cu atât va deveni mai conştientă de rădăcinile sale, de care, într-un fel, marxismul a înstrăinat-o; după o cură forţată de universalism, Rusia se va rusifica din nou, în folosul ortodoxiei. Şi-a pus de altfel în aşa măsură amprenta pe marxism, încât l-a slavizat. Orice popor de o anume anvergură, adoptând o ideologie străină de tradiţiile lui, o asimilează şi o denaturează, o deviază în sensul destinului său naţional, o falsifică în avantajul său până o integrează geniului propriu. El are o viziune a lui, obligatoriu deformantă, un viciu de perspectivă care, departe de a-l deruta, îl avantajează şi-l stimulează. Adevărurile cu care se mândreşte, chiar dacă n-au nicio valoare obiectivă, nu sunt mai puţin viguroase şi produc, aşa cum sunt ele, acel gen de erori ce diversifică peisajul istoric — fiind de la sine înţeles că istoricul, sceptic prin meserie, temperament şi opţiune, se situează dintru început în afara Adevărului.

În timp ce popoarele occidentale se uzau în lupta pentru libertate, şi, mai mult încă, în libertatea dobândită (nimic mai istovitor decât posedarea sau abuzul de libertate), poporul rus suferea fără să-şi risipească substanţa; căci nu ţi-o risipeşti decât în istorie, iar lui, proscris al acesteia, nu i-a rămas decât să îndure cumplitele regimuri despotice la care-a fost supus: existenţă umilă, vegetativă, ce i-a permis să se întărească, să-şi sporească forţele, să facă rezerve şi să scoată din robia lui un maximum de profit biologic. Ortodoxia i-a fost de ajutor, însă ortodoxia populară, perfect articulată pentru a-l ţine în afara evenimentelor, contrar celei oficiale care, în schimb, orienta puterea către ţeluri imperialiste. Dublu chip al Bisericii

Ortodoxe: pe de-o parte se străduia să toropească masele, pe de alta, unealtă a ţarilor, le aţâţa ambiţia şi făcea cu putinţă imense cuceriri în numele unei populaţii pasive. Fericită pasivitate care le-a asigurat ruşilor dominaţia actuală, fruct al întârzierii lor istorice. Fie că le sunt ostile, fie favorabile, toate acţiunile Europei se învârt în jurul lor; iar aşezându-i în centrul preocupărilor şi spaimelor sale, ea recunoaşte că ruşii o domină virtual. Iată, aproape realizat, unul din visele lor cele mai vechi. Faptul că au ajuns aici sub flamura unei ideologii străine adaugă izbânzii lor un plus de paradox şi de picanterie. Regimul însă este rusesc şi întru totul în tradiţia ţării — iată ce contează, în definitiv. Nu e oare grăitor că Revoluţia, ieşită direct din teoriile occidentale, s-a orientat din ce în ce mai mult către ideile slavofililor? Un popor, de altfel, reprezintă nu atât o sumă de idei şi de teorii, cât mai ales de obsesii: ale ruşilor, de orice hram ar ţine ei, sunt totdeauna, dacă nu identice, măcar înrudite. Un Ceaadaev, care-şi dispreţuia poporul, sau Gogol, care l-a ironizat fără milă, erau legaţi de el la fel de mult ca Dostoievski. Obsedat de poporul său a fost şi Neceaev, cel mai înverşunat dintre nihilişti, şi la fel Pobedonosţev, procuror al Sfântului Sinod, reacţionar până-n măduva oaselor. Contează doar această obsesie. Restul nu e decât atitudine.

Ca să se poată adapta la un regim liberal, Rusia ar trebui să se şubrezească enorm, să-şi piardă vigoarea; mai mult decât atât: să-şi piardă specificul şi să se deznaţionalizeze în profunzime. Însă cum ar putea ajunge acolo, cu resursele ei interne intacte şi cu nenumăraţii ani de autocraţie? Presupunând c-ar face-o printr-un salt, ea s-ar dezagrega pe dată. Multe naţiuni au nevoie, pentru a se menţine şi dezvolta, de o anume doză de teroare. Franţa însăşi s-a putut angaja pe calea democraţiei doar atunci când resorturile au început să-i slăbească şi când, renunţând la visul hegemoniei, se pregătea să devină respectabilă şi înţeleaptă. Primul Imperiu a fost ultima ei nebunie. După aceea, descoperind libertatea, avea s-o deprindă cu eforturi dureroase, cu numeroase convulsii; cazul ei contrastează cu-al Angliei, care, exemplu derutant, o adoptase mai demult fără şocuri şi riscuri, mulţumită conformismului şi prostiei luminate a locuitorilor săi (ea nu a produs, din câte ştiu, nici măcar un singur anarhist).

Până la urmă, timpul favorizează popoarele încătuşate, care acumulând puteri şi iluzii trăiesc în viitor, în speranţă; pe când în libertate, sau în regimul ce o incarnează, regim de risipă, de tihnă şi moleşire, ce să mai speri? Miracol sterp, democraţia este deopotrivă raiul şi mormântul unui popor. Viaţa nu are sens decât prin ea; dar ea e lipsită de viaţă... Fericire imediată, dezastru iminent — fragilitate a unui regim la care nu poţi adera fără să intri într-o dilemă chinuitoare.

Mai generos dăruită, cu mult mai norocoasă, Rusia nu are a-şi pune asemenea probleme; puterea absolută este pentru ea, aşa cum observa Karamzin, „însuşi temeiul fiinţei sale". Să tânjească mereu după libertate fără s-o dobândească vreodată — oare nu în asta constă marea ei superioritate asupra lumii occidentale care-o cunoaşte, vai, de-atâta vreme? în plus, n-o încearcă nicio ruşine pentru imperiul ei; din contră, nu se gândeşte decât să-l lăţească. Cine, mai mult decât ea, s-a repezit să profite de valorile altor popoare? Opera lui Petru cel Mare, şi chiar a Revoluţiei, ţine de un *parazitism genial*. Până şi grozăviile jugului tătar s-a priceput să le suporte cu multă inventivitate.

Retrasă într-o izolare calculată, Rusia a ştiut să imite Occidentul, dar şi mai bine a ştiut să-i câştige admiraţia şi să-i orbească spiritele. Enciclopediştii erau fascinaţi de înfăptuirile lui Petru şi ale Ecaterinei, la fel cum moştenitorii luminiştilor, adică oamenii de stânga, aveau să fie fascinaţi de ale lui Lenin şi Stalin. Acest fenomen pledează în favoarea Rusiei, şi nu a occidentalilor, care, complicaţi şi răvăşiţi peste poate şi căutând „progresul" în altă parte, în afara fiinţei şi creaţiilor proprii, se găsesc astăzi, în mod paradoxal, mai aproape de personajele dostoievskiene decât ruşii înşişi. Să mai notăm că ei evocă doar slăbiciunile acestor personaje, fără să aibă în schimb nici apucăturile sălbatice şi nici arţagul lor viril: „demoni" anemiaţi de prea mult despicat firul în patru, roşi de scrupule şi remuşcări complicate, de mii de întrebări, martiri ai îndoielii, orbiţi şi năuciţi de perplexităţile lor.

Fiecare civilizaţie crede că modul ei de viaţă e singurul bun şi singurul imaginabil, că lumea-ntreagă ar trebui să-l adopte ori că ar trebui să-i fie impus; e, pentru ea, o soteriologie explicită sau camuflată, de fapt un imperialism elegant, dar care încetează să mai fie astfel de îndată ce-l însoţeşte

aventura militară. Nu se întemeiază un imperiu numai din capriciu. Îi supunem pe ceilalţi ca să ne imite, ca să se modeleze după chipul, după credinţele şi obiceiurile noastre; mai e apoi nevoia perversă de a-i înrobi ca să privim în ei, ca într-o oglindă, imaginea noastră măgulitoare sau caricaturală. Accept că există o ierarhie calitativă a imperiilor: mongolii şi romanii nu subjugau popoarele din aceleaşi motive, iar cuceririle lor nu au avut acelaşi rezultat. Dar nu e mai puţin adevărat că şi unii şi alţii au fost la fel de experţi în a-şi ucide adversarul *reducându-l la imaginea lor*.

Fie că le-a provocat, fie că le-a îndurat, Rusia nu s-a mulţumit niciodată cu nenorociri mediocre. La fel va fi şi pe viitor. Ea se va revărsa peste Europa dintr-o fatalitate fizică, din automatismul masei sale, din preaplinul vitalităţii sale morbide, atât de prielnică zămislirii unui imperiu (în care se întrupează totdeauna megalomania unei naţiuni), din acea sănătate numai a ei, plină de neprevăzut, de spaime şi de enigme, pusă în slujba unei idei mesianice, germene şi prefigurare de cuceriri. Când susţineau că Rusia trebuie să *mântuie* lumea, slavofilii foloseau un eufemism: nu poţi s-o mântui fără s-o domini. În ce o priveşte, o naţiune îşi găseşte principiul de viaţă în ea însăşi sau nicăieri: cum ar putea s-o mântuie alta? Rusia continuă să creadă — secularizând limbajul şi concepţia slavofililor — că e de datoria ei să izbăvească lumea şi în primul rând Occidentul, faţă de care n-a încercat de altfel niciodată un sentiment limpede, ci atracţie şi repulsie, invidie (amestec de cult secret şi aversiune ostentativă) inspirată de spectacolul unei putreziciuni, râvnite şi primejdioase deopotrivă, de care e tentată să se-apropie, dar şi mai mult s-o ocolească.

Refuzând limitele, chiar şi pe acelea ale unei definiţii, cultivând echivocul în politică, în morală şi, ceea ce-i mai grav, în geografie, străin de naivităţile celor „civilizaţi”, pe care excesele unei tradiţii raţionaliste i-au făcut opaci la real, rusul, subtil prin intuiţie dar şi prin experienţa seculară a disimulării, e poate un copil din punct de vedere istoric, însă în niciun caz din punct de vedere psihologic; de aici complexitatea lui de om cu instincte tinere dar cu taine străvechi şi, tot de aici, contradicţiile împinse până la grotesc ale atitudinilor sale. Când vrea să fie profund (şi izbuteşte fără efort), desfigurează

lucrul cel mai neînsemnat, cea mai banală idee. S-ar spune că are mania grimasei monumentale. Totul e ameţitor, cumplit şi de neînţeles în istoria ideilor lui, revoluţionare sau de alt soi. Rusul mai e, apoi, un statornic amator de utopii; or, utopia este grotescul *în roz*, nevoia de-a asocia fericirea — adică inimaginabilul — cu devenirea şi de-a împinge o viziune optimistă, inconsistentă, până acolo unde-şi regăseşte punctul de plecare: cinismul pe care vroia să-l combată. Într-un cuvânt, o feerie monstruoasă.

Va fi Rusia în stare să-şi realizeze visul imperiului universal? Este o eventualitate, dar nu o certitudine; în schimb, e cert că poate cuceri şi anexa întreaga Europă, şi chiar o va face, fie şi numai pentru a linişti restul lumii… Se mulţumeşte cu atât de puţin! Vreţi o dovadă mai convingătoare de modestie, de moderaţie? O bucăţică de continent… Deocamdată, o soarbe din ochi, la fel cum mongolii priviseră China şi turcii Bizanţul, cu diferenţa, totuşi, că a asimilat deja numeroase valori occidentale, în timp ce hoardele tătare sau otomane nu aveau asupra viitoarelor victime decât o superioritate pur materială. Este desigur regretabil că Rusia nu a trecut prin Renaştere: de aici i se trag toate scăderile. Insă, cu darul ei de-a arde etapele, într-un secol, poate şi mai puţin, va fi la fel de rafinată şi la fel de vulnerabilă ca acest Occident ajuns la un nivel de civilizaţie ce nu se poate depăşi decât *coborând*. Ambiţia supremă a istoriei: să înregistreze fluctuaţiile acestui nivel. Al Rusiei, inferior celui european, nu poate decât să urce, şi ea o dată cu el: am putea spune că e condamnată la ascensiune. Insă, urcând, nu riscă oare, neînfrânată cum este, să-şi piardă echilibrul, să explodeze şi să se năruie? Cu sufletele ei plămădite în închistarea sectelor şi necuprinsul stepelor, Rusia dă o fantastică impresie de spaţiu şi de claustrare, de imensitate şi sufocare, într-un cuvânt de Nord, însă un Nord special, ce scapă analizelor noastre, marcat de-un somn şi de-o speranţă ce înfiorează, de-o noapte bogată în explozii, de zori pe care o să-i ţinem minte. Nimic din transparenţa şi gratuitatea mediteraneană la aceşti hiperboreeni, al căror trecut, ca şi prezent, pare să aparţină unui timp diferit de al nostru. În faţa fragilităţii şi faimei Occidentului încearcă o anume stingherealã, consecinţă a deşteptării târzii şi a forţei nefolosite: complexul de inferioritate *al celui puternic*… Se vor

elibera de el, îl vor lăsa în urmă. Singura zare de lumină a viitorului nostru e aspiraţia lor, tainică şi crispată, către o lume delicată, cu farmece ucigătoare. Dacă o vor atinge (pare să fie direcţia evidentă a destinului rus), se vor civiliza pe socoteala instinctelor şi, perspectivă îmbucurătoare, vor fi atinşi la rândule de virusul libertăţii.

Cu cât un imperiu se umanizează, cu atât sporesc contradicţiile ce-i vor fi fatale. Cu aspectul lui compozit, cu structura eterogenă (contrar unei naţiuni, realitate organică), el are nevoie, pentru a dăinui, de principiul unificator al terorii. Toleranţa – dacă o acceptă – îi va distruge coeziunea şi forţa, acţionând asupră-i ca o otravă mortală pe care singur şi-o va fi inoculat. Căci toleranţa nu e doar pseudonimul libertăţii, ci şi al spiritului; iar spiritul, mai nefast pentru imperii decât pentru indivizi, le macină, le şubrezeşte şi le grăbeşte ruina. E chiar instrumentul de care se serveşte, spre a le doborî, o providenţă ironică..

Dacă, neluând în seamă arbitrariul încercării, ne-am amuza să stabilim în Europa *zone de vitalitate*, am constata că înaintând către est instinctul devine mai viu şi că slăbeşte pe măsură ce mergem spre vest. Ruşii sunt departe de a deţine monopolul, măcar că popoarele care-l posedă aparţin şi ele, în grade diferite, sferei de influenţă sovietice. Aceste popoare nu şi-au spus încă ultimul cuvânt, nici pe departe; unele, precum Polonia şi Ungaria, au jucat în. Istorie un rol apreciabil; altele, ca Iugoslavia, Bulgaria şi România, trăind în umbră, n-au cunoscut decât tresăriri efemere. Dar oricare le-ar fi fost trecutul şi independent de nivelul lor de civilizaţie, ele încă dispun de un fond biologic pe care zadarnic l-am căuta în Occident. Lovite, dezmoştenite, supuse unui martiriu anonim, sfâşiate între abandon şi revoltă, vor cunoaşte poate, în viitor, o compensaţie pentru atâtea suferinţe, umilinţe, ba chiar pentru atâtea laşităţi. Nu se poate aprecia din afară *gradul de instinct*; pentru a-i măsura intensitatea trebuie să fi cunoscut ori să fi intuit aceste ţinuturi; singurele din lume ce mai mizează, în marea lor orbire, pe şansele Occidentului. Să ne imaginăm acum continentul nostru încorporat imperiului rus, să ne închipuim apoi acest imperiu, prea vast, şubrezindu-se şi năruindu-se. Drept corolar – emanciparea popoarelor. Care din ele se vor ridica, aducând Europei surplusul de nerăbdare şi

forţă fără de care o pândeşte o amorţire fără leac? N-am nicio îndoială: sunt cele menţionate mai sus. Având în vedere reputaţia lor, afirmaţia mea o să pară rizibilă. Treacă-meargă pentru Europa centrală, mi se va spune. Dar Balcanii? — Nu vreau să-i apăr, dar nici să le trec sub tăcere meritele. Vocaţia pustiirii, a harababurii lăuntrice, atracţia pentru un univers asemenea unui ospiciu în flăcări, sarcasmul cu care privesc dezastrele consumate sau iminente, acreala, trândăvia de insomniac ori de asasin — oare o atât de bogată şi grea ereditate, moştenirea celor ce vin de acolo, să fie chiar nimic? „Sufletul" care-i apasă ca un blestem e chiar dovada că mai păstrează resturi de sălbăticie. Orgolioşi şi pustiiţi, ar vrea să-i fulgere gloria, setea de glorie fiind inseparabilă de voinţa afirmării şi prăbuşirii, de chemarea unui crepuscul *rapid*. Vorbele lor sunt aspre şi violente, cu tonuri crude şi uneori abjecte: o mie de motive îi silesc să strige mai tare decât toţi aceşti civilizaţi pe buzele cărora strigătul s-a sleit. Sunt ultimii „primitivi" ai Europei, şi poate că-i vor da un nou impuls; va fi, în ochii ei, o ultimă umilire. Şi totuşi, dacă Sud-estul e atât de cumplit, de ce, părăsindu-l pentru partea aceasta a lumii, ai sentimentul unei căderi – e drept, voluptuoase – în gol?

Viaţa profundă, existenţa tainică – aceea a popoarelor care, având imensul avantaj de a fi fost până acum excluse din istorie, au putut să-şi tezaurizeze visele, existenţa subterană sortită urgiilor unei reînvieri – începe dincolo de Viena, extremitate geografică a moleşirii occidentale. Austria, a cărei uzură se apropie de simbol sau de caricatură, prefigurează soarta Germaniei. Nu mai există la popoarele germanice nici urmă de nebunie monumentală, de misiune sau de furie, nimic care să le atragă simpatia sau ura! Barbari predestinaţi, au distrus Imperiul roman pentru ca Europa să se poată naşte; ei au zidit-o, ei trebuiau s-o demoleze; urmându-le declinul, Europa suportă consecinţele vlăguirii lor. Indiferent cât dinamism mai au încă, le lipseşte ceea ce se ascunde în spatele oricărei energii, sau ceea ce o motivează. Sortiţi mediocrităţii, helveţi în devenire, domesticiţi pentru totdeauna, nu le rămâne decât să-şi rumege virtuţile atrofiate şi viciile moleşite păstrându-şi, drept unică speranţă, soluţia de-a fi un neam oarecare; nu sunt demni de teama pe care mai pot s-o inspire:

să crezi în ei ori să te temi de ei înseamnă să le faci o cinste pe care n-o merită. Eşecul lor a fost norocul Rusiei, care în cazul biruinţei lor şi-ar fi văzut stăvilite, pentru un secol cel puţin, marile ambiţii. Dar germanicii nu puteau izbândi, căci şi-au atins apogeul puterii materiale într-un moment când nu mai aveau nimic să ne propună, când erau *puternici* şi *goliţi*. Ceasul lor trecuse, era deja rândul altora. „Nu cumva slavii sunt *vechii germani*, în raport cu lumea care piere?" – se întreba, către mijlocul veacului trecut, Herzen, cel mai lucid şi mai frământat dintre liberalii ruşi, spirit al întrebărilor profetice, scârbit de ţara sa, decepţionat de Occident, la fel de incapabil să se fixeze într-o patrie ca şi într-o problemă, chiar dacă-i plăcea să mediteze la destinul popoarelor, materie vagă şi inepuizabilă, divertisment de emigrant. Popoarele însă, dacă îl credem pe Soloviov, alt rus, nu sunt ce-şi închipuie ele că sunt, ci ceea ce gândeşte Dumnezeu, în veşnicia lui, despre ele. Nu cunosc părerile lui Dumnezeu despre germanici şi slavi; ştiu însă că a ţinut cu aceştia din urmă şi că-i la fel de zadarnic să-l felicităm ori să-l condamnăm pentru asta.

Întrebarea pe care atâţia ruşi şi-o puneau în veacul trecut: „Acest colos a fost creat de pomană?" are acum un răspuns. Colosul acesta are cu siguranţă un sens, şi încă ce sens! O hartă ideologică ar arăta că se întinde dincolo de marginile sale, că-şi mută graniţele unde vrea, unde i se năzare, şi că prezenţa lui evocă peste tot nu atât ideea unei crize, cât a unei molime, salutară uneori, adesea dăunătoare, întotdeauna fulgerătoare.

Imperiul roman a fost creaţia unui oraş; Anglia l-a întemeiat pe-al său pentru a compensa strâmtimea unei insule; Germania a încercat să şi-l creeze pentru a nu se sufoca într-un teritoriu suprapopulat. Fenomen singular, Rusia avea să-şi justifice proiectele de expansiune în numele imensităţii spaţiului ei. „De vreme ce am destul, de ce să n-am *prea* mult?", iată paradoxul implicit al declaraţiilor şi tăcerilor sale. Convertind infinitul în categorie politică, ea avea să răstoarne conceptul clasic şi cadrul tradiţional al imperialismului şi să trezească în lume o speranţă prea mare ca să nu degenereze în angoasă.

Cu mileniul ei de spaime, de tenebre şi de speranţe, Rusia era mai aptă decât oricine să se armonizeze cu aspectul

nocturn al momentului istoric prin care trecem. Apocalipsa îi convine de minune, e în tradiţia şi vocaţia ei, şi o practică astăzi mai mult ca oricând pentru că şi-a schimbat în mod vizibil ritmul. „O, Rusie, încotro te grăbeşti aşa?”, se întreba deja Gogol, care-i ghicise furia mocnind sub aparenta imobilitate. Ştim acum încotro se grăbeşte, ştim mai ales că, la fel ca toate popoarele cu destin imperial, e mai nerăbdătoare să rezolve problemele altora decât pe ale sale, proprii. Asta înseamnă că evoluţia noastră *în timp* depinde de ce va hotărî ori întreprinde ea: viitorul nostru e în mâinile ei… Din fericire pentru noi, timpul nu ne epuizează substanţa. Ceva etern, o altă lume se zămisleşte: în noi sau în afara noastră? Cum am putea s-o ştim? Cert e că în faza în care ne aflăm nu merită interes decât chestiunile de strategie şi de metafizică, acelea ce ne ţintuiesc în istorie şi cele ce ne smulg din ea: actualitatea şi absolutul, gazetele şi Evanghelia… Întrezăresc ziua când nu vom mai citi decât telegrame şi rugăciuni. Fapt remarcabil: cu cât suntem mai absorbiţi de imediat, cu atât mai mult ne încearcă nevoia de a-i rezista, astfel încât trăim, înlăuntrul aceleiaşi clipe, în lume şi-n afara lumii. Iar atunci, în faţa perindării imperiilor, nu ne rămâne decât să căutăm o cale de mijloc între rânjet şi seninătate.

1957

III

LA ŞCOALA TIRANILOR

Cine n-a cunoscut ispita de-a fi întâiul în cetate nu va pricepe nimic din jocul politic, din voinţa de a-i supune pe ceilalţi pentru a-i transforma în obiecte, la fel cum străin îi va rămâne şi meşteşugul dispreţului. Puţini sunt cei pe care setea de putere să nu-i fi încercat într-o măsură sau alta: ne este naturală, şi cu toate acestea, la o privire atentă, ea prezintă toate datele unei stări patologice de care ne vindecă doar întâmplarea sau o maturizare lăuntrică, de genul celei săvârşite

în Carol Quintul atunci când, abdicând la Bruxelles în culmea gloriei sale, a arătat lumii că excesul de oboseală poate genera scene la fel de admirabile ca şi excesul de curaj. Oricum, anomalie sau miracol, renunţarea, sfidare a esenţei, a identităţii noastre, e un fenomen ce se produce doar în momente de excepţie, caz-limită ce-l delectează pe filozof şi îl descumpăneşte pe istoric.

Examinează-te în clipa când te încearcă ambiţia, când eşti cuprins de fierbinţeala ei; analizează-ţi pe urmă „accesele". Vei constata că sunt precedate de simptome ciudate, de o căldură specială, ce nu va înceta să te incite, să te neliniştească. Intoxicat de viitor prin abuz de speranţă, te simţi dintr-o dată răspunzător pentru prezent şi pentru viitor, în miezul duratei contaminate de fiorii tăi şi împreună cu care, agent al unei anarhii universale, visezi să explodezi. Atent la tot ce se întâmplă în creierul şi sângele tău, iscodindu-ţi sminteala, îi pândeşti simptomele şi i le îndrăgeşti. Izvor de frământări, de nelinişti incomparabile, nebunia politică înăbuşă inteligenţa – în schimb stimulează instinctele şi te cufundă într-un haos salvator. La gândul binelui şi mai ales al răului pe care speri să le poţi face, vei înflori, vei jubila; iar infirmităţile tale, printr-un adevărat tur de forţă, printr-un miracol, te vor face stăpânul a tot şi a toate.

În jurul tău vei observa o smintire identică la cei măcinaţi de aceeaşi pasiune. Atâta timp cât îi va stăpâni, vor fi de nerecunoscut; sub efectul unei beţii diferite de oricare alta, totul se va schimba în ei, până şi timbrul vocii. Ambiţia este un drog: cel ce i-a dat de gust devine un dement potenţial. Acele stigmate, acel aer de fiară-ncolţită, acele trăsături neliniştite, însufleţite parcă de un extaz sordid – cine nu le-a observat la sine şi nici la alţii va rămâne străin de blestemul şi de foloasele Puterii, iad tonic, sinteză de venin şi leac universal.

Închipuie-ţi acum procesul invers: odată fierbinţeala risipită, iată-te scos de sub puterea vrăjii, normal *peste măsură*. Orice ambiţie te-a părăsit, deci nu mai ai mijloace să fii cineva sau ceva; eşti nimicul în persoană, vidul incarnat: glande şi viscere clarvăzătoare, oase vindecate de iluzii, un trup invadat de luciditate, străin de el însuşi, ieşit din joc şi din timp, suspendat de un eu împietrit într-o cunoaştere totală *fără cunoştinţe*. Unde vei regăsi clipa ce s-a topit? Cine să ţi-o

redea? Peste tot doar nebuni sau lunatici, o mulţime de anormali pe care raţiunea i-a abandonat spre a-şi găsi refugiu la tine, singurul care-a înţeles totul, spectator absolut, rătăcit printre amăgiţi, pe veci refractar la farsa generală. Cum distanţa ce te separă de ceilalţi nu încetează să crească, vei ajunge să te întrebi dacă n-ai observat ceva ce le scapă tuturor celorlalţi. Revelaţie infimă sau capitală, conţinutul ei îţi rămâne obscur. De un singur lucru eşti sigur: că te îndrepţi spre un echilibru necunoscut, înălţare a unui spirit ce nu le mai e celorlalţi tovarăş de drum. Chibzuit peste măsură, mai cumpătat decât toţi înţelepţii – aşa îţi apari ţie însuţi… Iar dacă totuşi semeni cu smintiţii ce te înconjoară, simţi că ceva infim în tine te va deosebi de ei pe veci; această senzaţie — sau această iluzie – te face, deşi mimezi aceleaşi gesturi ca ei, să nu mai pui în ele acelaşi elan şi-aceeaşi convingere. Să trişezi va fi pentru tine o chestiune de onoare şi singura modalitate de a-ţi învinge „crizele” sau de-a le preveni. Dacă pentru a ajunge aici ţi-a trebuit nu mai puţin decât o revelaţie sau o prăbuşire, vei înţelege că cine n-a trecut printr-o criză asemănătoare se va adânci tot mai mult în nebunia inerentă speciei noastre.

Mă-ntreb dacă s-a remarcat simetria: ca să fii om politic, altfel spus ca să ai stofă de tiran, e necesar un dezechilibru mintal; ca să încetezi a mai fi, un alt dezechilibru se impune, deopotrivă; oare nu-i vorba, în fond, de o metamorfoză a megalomaniei? Să treci de la voinţa de a fi primul în cetate la aceea de a fi ultimul înseamnă, printr-o mutaţie a orgoliului, să pui în locul unei nebunii dinamice o nebunie statică, o rătăcire bizară, la fel de bizară ca renunţarea ce decurge din ea şi care, ţinând mai curând de asceză decât de politică, nu face obiectul discuţiei noastre.

Pofta de putere fărâmiţându-se de milenii într-o puzderie de tiranii mai mici sau mai mari, care au bântuit în dreapta şi-n stânga, pare să fi venit momentul ca ea să se adune, să se concentreze, pentru a culmina într-una singură, expresie a setei care a mistuit şi mistuie globul, soroc al tuturor viselor de putere, încununare a aşteptărilor şi rătăcirilor noastre. Turma umană risipită va fi adunată sub paza unui păstor nemilos, un soi de monstru planetar în faţa căruia popoarele se vor prosterna, cu o cutremurare aproape extatică. Odată universul

îngenuncheat, un important capitol al istoriei se va încheia. Va începe apoi destrămarea noii domnii şi reîntoarcerea la haosul dintâi, la vechea anarhie; ura şi viciile înăbuşite vor ieşi din nou la iveală şi, o dată cu ele, tiranii mărunţi ai ciclurilor revolute. După marea robie, robia măruntă. Dar la ieşirea din acea sclavie monumentală, supravieţuitorii se vor mândri cu umilinţa şi cu frica lor şi, victime de elită, îi vor slăvi amintirea.

Profetul meu este Dürer. Cu cât meditez la perindarea veacurilor, cu atât mă conving că unica imagine capabilă să-i dezvăluie sensul este aceea a *Călăreţilor Apocalipsei*. Timpul nu înaintează decât strivind sub tăvălugul lui mulţimile; cei slabi vor pieri, cei tari aşijderea, şi chiar aceşti călăreţi, în afară de unul. Pentru el, pentru înfricoşata lui faimă au pătimit şi au urlat veacurile. Îl văd crescând la orizont şi aud deja gemetele, chiar strigătele noastre. Iar noaptea ce ne va pogon în oase ne va aduce nu pacea, cum a făcut-o pentru Psalmist, ci groaza.

Judecată după tiranii pe care i-a produs, epoca noastră va fi fost oricum – dar în niciun caz mediocră. Pentru a da peste unii de acelaşi calibru ar trebui să coborâm în timp până la Imperiul roman ori la invaziile mongole. Lui Hitler, mai mult decât lui Stalin, îi revine meritul de a fi dat tonul acestui secol. El este important nu atât prin el însuşi, cât pentru ceea ce anunţă, prefigurare a viitorului nostru, herald al unei domnii tenebroase şi-al unei isterii cosmice, precursor al acelui despot la scară planetară ce va realiza unificarea lumii prin ştiinţă, al cărei rost nu e să ne elibereze, ci să ne înrobească. S-a ştiut acest lucru odinioară; îl vom şti din nou într-o zi. Suntem născuţi pentru a exista, nu pentru a cunoaşte; pentru a fi, nu pentru a ne afirma. Cunoaşterea, stârnindu-ne şi ascuţindu-ne pofta de putere, ne duce inexorabil la pierzanie. *Geneza* a desluşit mai bine condiţia umană decât visele şi sistemele noastre filozofice.

Tot ce am învăţat prin noi înşine, toate cunoştinţele extrase din propriul nostru fond le vom plăti cu un plus de dezechilibru. Fruct al unei dezordini lăuntrice, al unei boli anume sau vagi, al unei dereglări la rădăcina existenţei, cunoaşterea alterează structura oricărei fiinţe. Avem de ispăşit pentru cel mai mic atentat la adresa acestui univers, creat pentru indiferenţă şi stagnare; mai devreme sau mai târziu, ne vom căi că nu l-am

lăsat neatins. Este un lucru adevărat în privinţa cunoaşterii, dar şi mai adevărat în ce priveşte ambiţia, căci orice agresiune asupra unui semen are urmări mai grave şi mai imediate decât agresarea misterului sau doar a materiei. Începi prin a-i face pe alţii să tremure, dar ceilalţi sfârşesc prin a-ţi transmite spaimele lor. Iată de ce tiranii trăiesc, şi ei, sub teroare. Aceea pe care-o va cunoaşte viitorul nostru stăpân va fi desigur amplificată de-o fericire sinistră, cum nu i-a fost dat nimănui să cunoască, pe măsura singurătăţii lui absolute; înfruntând omenirea întreagă, asemeni unui zeu tronând în teroare, într-o panică atotputernică, fără început şi sfârşit, cumulând arţagul unui Prometeu şi aroganţa unui Iehova, el va şoca închipuirea şi raţiunea, va sfida deopotrivă mitologia şi teologia.

După monştrii ce n-au depăşit hotarele unei cetăţi, ale unui regat sau imperiu, e firesc să apară unii şi mai puternici, profitând de un dezastru, de lichidarea naţiunilor şi libertăţilor noastre. Istoria – cadru în care înfăptuim contrariul aspiraţiilor noastre şi le denaturăm neîncetat – cu siguranţă că nu-i de esenţă angelică. Dacă o cercetăm atent, ne mai rămâne o singură dorinţă: să promovăm acreala la rangul de gnoză.

Toţi oamenii sunt mai mult sau mai puţin invidioşi; oamenii politici sunt invidioşi în mod absolut. Devii om politic doar în măsura în care nu suporţi pe nimeni alături de tine sau deasupra ta. Să te apuci de-o treabă, oricare ar fi ea, chiar şi cea mai neînsemnată, înseamnă să plăteşti tribut invidiei, supremă prerogativă a celor vii, lege şi motor al făptuirii. Când invidia te părăseşte nu mai eşti decât o insectă, un nimic, o umbră. Şi un bolnav. Pe când dacă te sprijină, ea compensează slăbiciunile orgoliului, îţi veghează interesele, biruie apatia, săvârşeşte minuni. Nu-i oare ciudat că nicio terapeutică şi nicio morală nu i-a fructificat efectele binefăcătoare, cu toate că, mai milostivă decât providenţa, ea ne deschide drum şi ne călăuzeşte paşii? Vai de cel ce o ignoră, o neglijează sau i se sustrage! — Acela se sustrage şi consecinţelor păcatului originar, nevoii de a făptui, de a crea şi de-a distruge. Incapabil să-şi pizmuiască semenii, ce-ar mai putea căuta printre ei? Un destin de epavă îl paşte. Ca să fie salvat, ar trebui silit să-i imite pe tirani, să profite de excesele şi nelegiuirile lor. De la ei, şi nu de la înţelepţi va învăţa să se bucure iarăşi de lucruri, va învăţa

să trăiască, să se ticăloşească. Ar trebui, adâncindu-se în păcat, să-l regăsească pe cel originar dacă vrea să ia parte şi el la înjosirea generală, la beţia damnării în care se cufundă creaturile. Va izbuti s-o facă? Nimic mai îndoielnic, pentru că din lecţia tiranilor n-a învăţat decât singurătatea. Să-l plângem dar, să ne înduioşăm de soarta nefericitului care, negăsind cu cale să-şi întreţină viciile, nici să rivalizeze cu ceilalţi, rămâne sub valoarea lui şi înapoia tuturor.

Dacă faptele sunt fructul invidiei, înţelegem de ce lupta politică, în esenţa ei, se reduce la calcule şi intrigi capabile să ne scape de concurenţi şi duşmani. Vrei să loveşti fără greş? începe prin a-i suprima pe toţi cei care, gândind ca tine şi fiindu-ţi tovarăşi de drum, nu pot visa decât să te dea la o parte ori să te nimicească. Sunt cei mai periculoşi dintre rivalii tăi; mărgineşte-te la ei, ceilalţi mai pot să aştepte. Dacă aş pune mâna pe putere, prima grijă ar fi să-mi lichidez prietenii. A proceda altminteri înseamnă să faci treabă de mântuială, să discreditezi tirania. Hitler, foarte competent în materie, a dovedit înţelepciune debarasându-se de Roehm, singurul om pe care-l tutuia, precum şi de o bună parte a camarazilor dintâi. Stalin, la rândul lui, a fost la înălţime, dovadă procesele de la Moscova.

Cât timp un cuceritor cunoaşte succesul, cât timp înaintează, îşi poate permite orice fărădelege: opinia publică îl iartă; de îndată însă ce norocul îl părăseşte, cea mai mică greşeală se întoarce împotriva lui. Totul depinde de *momentul* când ucizi: crima în plină glorie întăreşte autoritatea prin frica sacră pe care o inspiră. Arta de a te face temut şi respectat echivalează cu simţul oportunităţii. Mussolini, tipul despotului inabil şi nenorocos, a devenit necruţător când eşecul lui era evident şi prestigiul pătat: câteva luni de răzbunări inoportune au anulat o trudă de douăzeci de ani. Napoleon a fost cu mult mai perspicace: dacă l-ar fi executat pe ducele d'Enghien mai târziu – după campania din Rusia, de pildă – ar fi lăsat amintirea unui călău; făcută însă la timp, această crimă apare ca o pată pe amintirea lui, nimic mai mult.

Dacă, cel mult, se poate guverna fără crime, în niciun caz nu se poate fără nedreptăţi. Şi unele şi altele trebuie totuşi dozate, trebuie comise cu intermitenţe. Ca să-ţi fie iertate, trebuie să ştii să simulezi furia sau nebunia, să dai impresia că

eşti sângeros din greşeală, să urzeşti maşinaţii cumplite sub aparenţe blajine. Puterea absolută nu-i treabă simplă: e un domeniu în care se disting doar cabotinii şi asasinii de calibru mare. Un tiran demoralizat de scrupule e tot ce poate fi mai admirabil din punct de vedere uman şi mai jalnic din punct de vedere istoric.

„Dar poporul?", vor întreba unii. Gânditorul sau istoricul care foloseşte fără ironie acest cuvânt se descalifică. „Poporul", se ştie prea bine la ce e sortit: să îndure evenimentele, capriciile guvernanţilor, acceptând proiecte care-l secătuiesc şi strivesc. Orice experienţă politică, oricât de „înaintată", se face pe socoteala lui: se-ndreaptă contra lui, căci poartă stigmatele sclaviei prin decret divin sau demonic. Zadarnic ţi-e milă de el: soarta îi este pecetluită. Naţiuni şi imperii se formează datorită supuşeniei cu care-şi poartă jugul. Nu există cuceritor sau şef de stat care să nu-l dispreţuiască; dar el acceptă acest dispreţ, care e hrana lui de toate zilele. Dacă ar înceta să fie nevolnic, dacă şi-ar refuza condiţia de victimă şi s-ar sustrage destinului său, societatea s-ar prăbuşi, iar o dată cu ea istoria însăşi. Să nu fim însă prea optimişti: nimic nu ne permite să întrezărim o perspectivă atât de luminoasă. Aşa cum este, poporul reprezintă o invitaţie la despotism. El îşi îndură suferinţele, câteodată le caută, iar dacă se revoltă împotriva lor e doar ca să se-ndrepte spre altele noi, şi mai cumplite. Revoluţia fiind singurul său lux, se dedă exceselor ei nu atât ca să tragă foloase ori ca să-şi uşureze soarta, cât pentru a putea la rându-i să-şi umilească stăpânii; e un drept ce-l consolează pentru obidele de zi cu zi, pe care-l pierde însă de îndată ce sunt abolite privilegiile anarhiei. Cum niciun regim nu-i aduce salvarea, le suportă pe toate şi pe niciunul. De la Potop şi până la Judecata de Apoi, nu poate aspira decât să-şi împlinească onest vocaţia de învins.

Revenind la prietenii noştri, pe lângă motivul invocat pentru a-i lichida, mai este încă unul: ne cunosc prea bine limitele şi cusururile (la asta şi nimic mai mult se reduce prietenia), ca să aibă cea mai mică iluzie în privinţa meritelor noastre. Ostili, pe deasupra, înălţării noastre la rangul de idol – lucru pe care opinia publică l-ar accepta oricând –, veghind să nu ieşim din mediocritatea, din dimensiunile noastre *reale*, ei spulberă mitul în care ne-ar plăcea să ne drapăm, ne leagă de chipul nostru

adevărat şi denunţă falsa imagine pe care-o avem despre noi înşine. Iar când ne acordă câteva laude, pun în ele atâtea subînţelesuri şi subtilităţi, încât linguşelile lor, de-atâta diplomaţie, echivalează cu o insultă. Ceea ce ne doresc în taină e prăbuşirea, umilirea şi ruina. Considerându-ne izbânda o uzurpare, îşi dedică întreaga perspicacitate examinării gândurilor şi gesturilor noastre spre a le dezvălui găunoşenia, şi nu devin mai îngăduitori decât atunci când ne începem declinul. Cu-atâta zel ne urmăresc prăbuşirea, că ne iubesc, atunci, cu-adevărat, se-nduioşează, îşi lasă baltă necazurile spre a le-mpărtăşi pe ale noastre şi a se înfrupta din ele. Pe vremea când steaua noastră urca, ne scrutau fără milă, erau *obiectivi*; acum, îşi pot permite generozitatea să ne vadă altfel decât suntem şi să ne ierte fostele succese, convinşi că acelea au fost şi cele din urmă. Atât de mare le este slăbiciunea pentru noi, că-şi risipesc mai tot timpul studiindu-ne beteşugurile şi jubilând în faţa neputinţei noastre. Marea greşeală a lui Cezar a fost că nu i-a suspectat pe-ai săi, pe cei care, cunoscându-l de-aproape, nu-i puteau admite pretenţia că s-ar trage din zei; aşa că au refuzat să-l divinizeze; mulţimea a consimţit, dar mulţimea consimte la orice. Dacă s-ar fi descotorosit de prieteni, în locul unei morţi fără glorie ar fi cunoscut o apoteoză prelungită, o destrămare superbă, pe măsura unui zeu adevărat în ciuda perspicacităţii sale, nu era lipsit de naivităţi, nu ştia că acei ce ne sunt mai apropiaţi sunt şi cei mai îndârjiţi duşmani ai *statuii* noastre.

Într-o republică, paradis al debilităţii, omul politic este un mic tiran ce se supune legilor; dar un om de excepţie nu le respectă, sau mai curând le respectă doar pe acelea ce-l au ca autor. Expert în nelegiuiri, el consideră ultimatumul drept glorie şi culme a destinului său. Să fii în stare să dai un ultimatum, sau mai multe, comportă desigur o voluptate pe lângă care toate celelalte sunt apă de ploaie. Nu concep că poate pretinde să guverneze cel care nu aspiră la această provocare fără egal, cea mai trufaşă din toate, mai cumplită chiar decât agresiunea care-i urmează de obicei. „De câte ultimatumuri se face vinovat?” – ar trebui să ne-ntrebăm în legătură cu orice şef de stat. Nu are încă niciunul la activ? Istoria îl va dispreţui, ea, care se însufleţeşte doar la capitolul orori şi cască la acela al toleranţei, al liberalismului, regim în

care personalităţile se ofilesc şi-n care cele mai înverşunate au, în cazul cel mai bun, aerul unor conspiratori siropoşi.

Îi plâng pe cei ce nu au hrănit niciodată un vis nemăsurat de dominaţie, nici n-au simţit în ei învolburarea timpului. O, vremile când Ahriman era principiul şi dumnezeul meu, când, nesătul de barbarie, visam năvala unor hoarde aducătoare de voluptuoase urgii! Oricât aş fi ajuns acum de moderat, tot mai păstrez o slăbiciune pentru tirani, pe care îi prefer oricând mântuitorilor şi profeţilor; îi prefer pentru echivocul fascinaţiei pe care o iradiază, pentru patima autodistructivă, pentru că nu se ascund după vorbe, pe când ceilalţi, stăpâniţi de-o ambiţie nemărginită, îi camuflează obiectivele sub formule înşelătoare, se dezinteresează de omul cetăţii ca să domnească, în schimb, peste conştiinţe, ca să le ia în stăpânire, să prindă rădăcini în ele, să le pustiască temeinic, dar fără să-şi asume acuzaţia, îndreptăţită totuşi, de indiscreţie sau de sadism. Pe lângă puterea unui Buddha, a unui Isus, a unui Mohamed, cât preţuieşte a cuceritorilor? Ia-ţi gândul de la glorie dacă nu eşti ispitit să fondezi o religie! E drept că în sectorul acesta locurile sunt ocupate (şi zdravăn ţinute), dar omul nu cedează atât de uşor: ce sunt şefii de secte, dacă nu fondatori de religii de mâna a doua? Luând în seamă doar eficienţa lor, constaţi că un Luther sau un Calvin, declanşând conflicte nici până azi rezolvate, îi pun în umbră pe un Carol Quintul sau un Filip al II-lea. Cezarismul spiritual este mai rafinat şi mai bogat în convulsii decât cezarismul propriu-zis; dacă vrei să rămână în urmă-ţi un nume, leagă-l mai curând de o Biserică decât de un Imperiu. Vei dispune astfel de adepţi înfeudaţi destinului sau toanelor tale, de credincioşi pe care-i vei putea mântui sau chinui după plac.

Păstorii unei secte nu se dau înapoi de la nimic, căci până şi scrupulele fac parte din tactica lor. Dar fără să mergem până la secte, caz desigur extrem, să vrei să fondezi un simplu ordin religios înseamnă mai mult, în planul ambiţiei, decât să cârmuieşti o cetate ori să supui popoare cu spada. Să te strecori în suflete, să le pătrunzi secretele, să le deposedezi întru câtva de ele însele, de unicitatea lor, să le iei până şi privilegiul, considerat inviolabil, al „forului interior” – ce tiran, ce cuceritor a ţintit atât de departe? Strategia religioasă va fi întotdeauna mai subtilă – şi mai suspectă – decât strategia

politică. Să comparăm *Exerciţiile spirituale*, atât de viclene sub aerul lor detaşat, cu francheţea nudă a *Principelui*, şi vom putea măsura distanţa dintre subtilităţile confesionalului şi ale unei cancelarii sau ale" unui tron.

Cu cât e mai vie pofta de putere a capilor spirituali, cu atât se silesc, şi nu fără motive, s-o stăvilească la ceilalţi. Oricare dintre noi, lăsat în voia lui, ar ocupa pământul, chiar cerul, socotindu-se unicul lor proprietar. O societate ce se vrea perfectă ar trebui să aducă la modă cămaşa de forţă sau s-o declare obligatorie. Căci omul făptuieşte doar ca să facă rău. Religiile, încercând să-l lecuiască de obsesia puterii şi să dea o direcţie nepolitică elanurilor lui, nu se apropie de regimurile autoritare deoarece, întocmai ca şi ele deşi cu alte metode, vor să-l îmblânzească, să-i înfrâneze firea, megalomania nativă. Dar ceea ce întărea autoritatea religiilor, ceea ce le-a permis până acum să ne stăpânească pornirile – anume elementul ascetic – şi-a pierdut puterea asupra noastră. Rezultatul avea să fie o eliberare primejdioasă; scăpaţi de sub control, emancipaţi pe deplin, dezlegaţi de lanţurile şi superstiţiile noastre, suntem copţi pentru soluţiile terorii. Cel ce aspiră la libertatea totală o dobândeşte doar pentru a reveni la punctul de plecare, la aservirea iniţială. De aici vulnerabilitatea societăţilor evoluate, mase amorfe fără idoli, nici idealuri, ajunse la o primejdioasă lipsă de fanatism, fără legături organice şi atât de dezorientate în nestatornicia şi zvârcolirea lor, încât visează – şi este unicul vis de care mai sunt capabile – la tihna şi dogmele jugului. Cum nu mai sunt în stare să-şi ia soarta în propriile mâini, urzesc, mai mult chiar decât societăţile necivilizate, instaurarea despotismului, ca să le izbăvească de ultimele resturi ale unei pofte de putere istovite, secătuite şi inutil obsedante.

O lume fără tirani ar fi la fel de plicticoasă ca o grădină zoologică fără hiene. Stăpânul pe care-l aşteptăm încrâncenaţi va fi un amator de putrejune, în faţa căruia, cu toţii, vom părea nişte stârvuri. Să vină dar să ne adulmece, să se îmbete cu miasmele noastre! De pe acum, un nou miros pluteşte deasupra universului.

Ca să rezişti tentaţiei politice, e necesar să te supraveghezi în fiecare clipă. Dar cum să reuşeşti – mai ales într-un regim democratic, al cărui viciu capital e că-i permite primului sosit

să râvnească puterea, să-şi dea frâu liber ambiţiilor? Ce rezultă din asta? O forfoteală de fanfaroni, de palavragii fără destin, nebuni banali, neînsemnaţi de soartă, incapabili de-adevăratul delir, inapţi deopotrivă pentru triumf şi pentru prăbuşire. Dar tocmai nulitatea lor e sursa şi garanţia libertăţilor noastre, pe care personalităţile de excepţie le pun în pericol. O republică ce se respectă ar trebui să turbeze la apariţia unui mare bărbat: dacă nu-l surghiuneşte cât mai departe, ar trebui cel puţin să împiedice crearea unei legende în jurul lui. Se codeşte s-o facă? E pentru că, fascinată de gâdele ei, a încetat să creadă în instituţiile ca şi în raţiunea ei de a fi. Se încurcă-n hăţişul propriilor legi care, protejându-l pe adversar, o pregătesc şi o îndeamnă să abdice. Sufocată de excesele toleranţei, îşi cruţă duşmanul care n-o va cruţa, acceptă miturile care o sapă şi-o distrug, se lasă amăgită de gingăşiile călăului ei. Când înseşi principiile ei o cheamă să dispară, mai merită, în fond, să supravieţuiască? Paradox tragic al libertăţii: mediocrii, singurii ce-i fac existenţa posibilă, nu pot să-i garanteze dăinuirea. Datorăm totul mediocrităţii lor şi pierdem totul tot datorită ei. Niciodată democraţii nu sunt la înălţimea sarcinii lor. Tocmai această mediocritate o detestam pe vremea când îi iubeam fără rezerve pe tirani, care, contrar caricaturii lor (orice democrat e un tiran de operetă), posedă un destin, ba chiar *prea mult* destin. Le-am închinat un cult pentru că, înzestraţi cu instinctul poruncii, nu se coboară la dialog şi nici la argumente, ci ordonă, decretează şi nu catadicsesc să-şi justifice faptele; de aici li se trage cinismul, pe care-l aşezam mai presus de orice virtute sau viciu, considerându-l un semn de superioritate şi chiar de nobleţe ce-i detaşa, în ochii mei, de restul muritorilor. Cum nu puteam şi mă ridic la înălţimea lor prin faptă, speram s-o fac prin cuvânt, practicând sofismul şi enormitatea: culmile de abjecţie atinse de ei prin mijloacele puterii voiam să le ating, la rându-mi, prin mijloacele spiritului; voiam să pustiesc prin cuvânt, să arunc în aer verbul şi pământul, să explodez cu amândouă şi să mă nărui sub molozul lor! Acum, frustrat de aceste deliruri, de tot ce-mi înălţa existenţa, am ajuns să visez o cetate, capodoperă de cumpătare, condusă de o echipă de octogenari niţeluş ramoliţi, de-o amabilitate maşinală, lucizi cât să profite de senilitatea lor, scutiţi de dorinţe, de regrete, de îndoieli şi atât de

preocupaţi de echilibrul general şi de binele obştii, că până şi surâsul li s-ar părea un semn de dereglare sau de subversiune. Iar decăderea mea prezentă a mers până-ntr-acolo, că democraţii înşişi îmi par prea pătimaşi şi prea ambiţioşi. Şi încă le-aş fi tovarăş de drum, dacă ura lor faţă de tiranie n-ar fi impură: dar o detestă numai pentru că, trimiţându-i în exilul vieţii particulare, îi pune faţă-n faţă cu neantul lor. Singurul domeniu în care ar putea străluci rămâne eşecul. Distrugerea le şade bine şi se complac în ea, iar când o fac cu brio se cuvine să-i respectăm. De regulă, pentru a duce de râpă un stat sunt necesare o anume pregătire, înclinaţii speciale şi chiar talent. Se poate însă întâmpla ca împrejurările să fie prielnice; sarcina e atunci uşoară, dovadă ţările în declin, lipsite de foc lăuntric, eşuate într-o fundătură, sfâşiate între păreri şi tendinţe contradictorii. A fost şi cazul Greciei antice. Pentru că vorbeam de eşec, al ei a fost desăvârşit: s-ar spune că s-a străduit să-l ofere drept model, descurajând posteritatea să facă noi încercări. Începând cu secolul al III-lea înaintea lui Cristos, Elada îşi risipise substanţa, idolii ei se, clătinau, viaţa politică era sfâşiată între partida macedoneană şi cea romană; ca să-şi rezolve crizele, ca să se apere de blestemul libertăţilor sale, fu nevoită să recurgă la dominaţia străină, să accepte jugul Romei timp de peste cinci veacuri: era silită s-o facă de chiar nivelul de rafinament şi corupţie la care ajunsese. Odată politeismul redus la o sumă de basme, ea avea să-şi piardă geniul religios şi, o dată cu el, pe cel. Politic, două realităţi indisolubil legate: să-ţi pui la îndoială zeii înseamnă să te îndoieşti de cetatea pe care ei o veghează. Elada n-a putut – ca şi Roma, de altfel – să supravieţuiască zeilor săi. Ca să te convingi că şi-a pierdut, o dată cu instinctul religios, şi pe cel politic, e suficient să-i urmăreşti reacţiile în timpul războaielor civile: mereu de partea învinsului, aliată cu Pompei împotriva lui Cezar, cu Brutus împotriva lui Octavian şi Antoniu, cu Antoniu contra lui Octavian, s-a însoţit mereu cu neşansa, ca şi cum în statornicia eşecului şi-ar fi aflat o chezăşie a stabilităţii, mângâierea şi tihna ireparabilului. Popoarele sătule de zeii lor sau de care ei, zeii, s-au săturat, cu cât vor fi mai rafinate, cu atât vor pieri mai uşor. Cetăţeanul se rafinează în detrimentul instituţiilor; încetând să mai creadă în ele, nu poate nici să le mai apere. Când romanii, în urma contactului cu grecii, au sfârşit prin a se

şlefui – adică a slăbi –, zilele republicii erau numărate. Atunci s-au resemnat cu dictatura, poate că-n taină chiar au chemat-o: nu există Rubicon fără complicitatea unei oboseli colective.

Principiul de moarte, inerent oricărui regim, este mai perceptibil în republici decât în dictaturi: primele îl afirmă şi-l scot la vedere; celelalte îl camuflează şi-l neagă. E drept că ultimele, prin metodele lor, reuşesc să-şi asigure o existenţă mai lungă şi îndeosebi mai *bogată*: ele cheamă, cultivă evenimentul, de care democraţiile mai curând se lipsesc, libertatea fiind o stare de absenţă, absenţă susceptibilă de a… degenera atunci când cetăţenii, istoviţi de corvoada de-a fi ei înşişi, nu mai aspiră decât să se umilească şi să abdice, să-şi împlinească dorul de robie. Nimic mai întristător decât vlăguirea şi falimentul unei republici: ar trebui, vorbind despre ele, să adoptăm tonul elegiei sau al epigramei sau, şi mai bine, pe acela din *Spiritul legilor*: „Când Sylla vru să-i redea libertatea, Roma nu mai putu s-o primească; nu mai avea decât o brumă de virtute; şi, cum avu din ce în ce mai puţină, în loc să se trezească după Cezar, Tiberiu, Caius, Claudius, Nero, Domiţian, ea se pierdu tot mai mult în sclavie: toate atacurile i-au ţintit pe tirani, niciunul nu a ţintit tirania."

Dar tocmai asta e – că tiraniei poţi să-i dai de gust, căci omul preferă adesea să dospească în frica lui decât să-nfrunte spaima de a fi el însuşi. Când fenomenul se generalizează, cezarii îşi fac apariţia; cum am putea să le facem vreo vină, când ei răspund cerinţelor nimicniciei, apelurilor laşităţii noastre? Merită chiar să-i admirăm: aleargă către clipa când vor fi asasinaţi, o au în minte zi şi noapte, îi acceptă spaima şi umilinţa, se gândesc la ea într-atât, că uită de sinucidere şi de exil, soluţii mai puţin spectaculoase, dar mai blânde şi mai plăcute. Optând pentru tot ce-i mai greu, ei nu pot prospera decât în vremuri tulburi, ca să menţină haosul ori ca să-i pună capăt. Epoca prielnică înfloririi lor coincide cu sfârşitul unui ciclu de civilizaţie. E un lucru cert pentru lumea antică, şi tot aşa va fi pentru lumea modernă, care se-ndreaptă către o tiranie cu mult mai redutabilă decât cele ce bântuiau în primele veacuri ale erei noastre. Cea mai elementară analiză a procesului istoric ce sfârşeşte cu noi dezvăluie că libertăţile noastre vor fi sacrificate pe altarul cezarismului. Continentele vor fi sudate, unificate – dacă va fi să fie – prin forţă, şi nu prin

convingere; la fel ca Imperiul roman, imperiul viitorului va fi făurit prin spadă şi se va ctitori cu participarea noastră, a tuturora, căci înseşi spaimele noastre o cer.

Mi se va spune că vorbesc în dodii? Răspund că s-ar putea, într-adevăr, să fiu grăbit întru anticipare. Dar datele nu contează deloc. Primii creştini aşteptau sfârşitul lumii de la o clipă la alta; s-au înşelat doar cu câteva milenii… într-o aşteptare de cu totul alt ordin, e posibil să mă înşel şi eu; dar în definitiv nu cântăreşti, nici nu argumentezi o viziune: cea pe care-o am asupra viitoarei tiranii mi se impune cu atâta limpezime, încât mi s-ar părea dezonorant să vreau să-i dovedesc temeinicia. E o certitudine ce ţine deopotrivă de cutremurare şi de axiomă. O accept cu frenezia unui convulsionar şi cu siguranţa unui geometru. Nu, nu delirez şi nici nu mă înşel. Şi nici măcar nu pot spune, asemenea lui Keats, că „sentimentul umbrei mă copleşeşte". Mă asaltează mai curând o lumină, precisă şi insuportabilă, care nu mă face defel să profeţesc sfârşitul lumii – de-abia atunci ar însemna să aiurez –, ci sfârşitul unui stil de civilizaţie, al unui mod de a fi. Limitându-mă la imediat, şi în special la Europa, prevăd, cu o claritate perfectă, că unitatea ei nu se va realiza, aşa cum cred unii, prin acorduri şi tratative, ci prin violenţă, după legile ce guvernează formarea imperiilor. Pentru ca aceste naţiuni bătrâne să se lepede, să se elibereze de invidiile şi obsesiile provinciale în care sunt împotmolite, o mână de fier va trebui să le constrângă, căci nu vor consimţi nicicând s-o facă de bunăvoie. Odată înrobite, unite în umilinţa înfrângerii, se vor putea consacra unei opere supranaţionale sub ochiul vigilent şi sarcastic al noului stăpân. Robia le va fi strălucită şi o vor cultiva cu zel şi cu rafinament, punând la lucru ultimele rămăşiţe ale geniului lor. Iar fastul sclaviei şi-l vor plăti cu vârf şi îndesat.

Astfel, luând-o înaintea vremilor, Europa va da, ca totdeauna, exemplu lumii şi se va remarca în rolul de protagonistă şi victimă. Misiunea ei a fost să prefigureze nenorocirile celorlalţi, să sufere pentru ei şi înaintea lor, să le ofere propriile ei zvârcoliri ca model, scutindu-i să mai inventeze unele originale, personale. Cu cât se consuma pentru ei, cu cât se frământa şi se zbătea, cu atât ceilalţi înfloreau – profitori ai chinurilor şi moştenitori ai revoltelor sale. Chiar şi

în viitor vor sta cu ochii pe ea, până în ziua când, secătuită, nu le va mai putea lăsa moştenire decât nişte deşeuri. Odiseea ranchiunei.

IV

ODISEEA RANCHIUNEI

Cele mai multe nopţi albe ni le petrecem hăcuindu-i în gând pe duşmanii noştri: le smulgem ochii şi măruntaiele, le stoarcem vinele de sânge, le călcăm în picioare şi le zdrobim mădularele; din milostenie, le lăsăm spre folosinţă scheletul. Făcându-le această din urmă favoare, ne liniştim şi, frânţi de oboseală, alunecăm în somn. Repaos binemeritat după atâta îndârjire şi migală. De altfel trebuie să ne refacem forţele ca să putem reîncepe lucrarea în noaptea următoare, luând de la capăt o corvoadă ce l-ar descuraja şi pe un Hercule casap. Neîndoielnic, să ai duşmani nu-i chiar o sinecură.

Programul nopţilor noastre ar fi mai puţin încărcat dacă ziua ne-ar fi îngăduit să dăm frâu liber cruzimii din noi. Pentru a ne găsi – dacă nu fericirea – măcar echilibrul, ar trebui să putem lichida o bună parte a semenilor noştri, să practicăm masacrul zilnic, cum o făceau mult norocoşii şi-atât de îndepărtaţii noştri străbuni. Nu chiar atât de norocoşi, mi se va obiecta, slaba densitate demografică a epocii cavernelor nepermiţându-le să se căsăpească tot timpul. Fie! Dar faţă de noi aveau compensaţii, erau cu mult mai generos dăruiţi: mergând la vânătoare zi de zi, dezlănţuindu-se asupra fiarelor sălbatice, ei doborau, de fapt, tot nişte congeneri. Cum vărsarea de sânge era pentru ei o rutină, puteau cu uşurinţă să-şi potolească turbarea; nimic nu-i silea să-şi ascundă ori să-şi amâne pornirile ucigaşe, spre deosebire de noi, cei de azi, osândiţi să ne supraveghem şi să ne înfrânăm cruzimea, s-o lăsăm să sufere şi să geamă în noi, constrânşi cum suntem să aşteptăm, să ne amânăm răzbunările sau chiar să renunţăm la ele.

Să nu te răzbuni înseamnă să te laşi măcinat de ideea iertării, să te înfunzi, să te împotmoleşti în ea, să te laşi întinat

de ura clocită în tine. Adversarul cruţat ne obsedează şi ne tulbură, mai ales când am *hotărât* să nu-l mai urâm. Îl vom ierta cu-adevărat doar dacă am contribuit sau asistat la prăbuşirea lui, dacă ne oferă spectacolul unui sfârşit mizerabil sau dacă, reconciliere supremă, îi contemplăm cadavrul. Şansă infimă, de fapt; mai bine nu contăm pe ea. Căci duşmanul nu cade nicicând; mereu la datorie, mereu biruitor, cea dintâi virtute a lui este să ne înfrunte, să ne strivească rânjetul timid sub sarcasmul său triumfal.

Nimic nu ne face mai nefericiţi decât corvoada de a opune rezistenţă fondului nostru primitiv, chemării originilor noastre. De aici chinurile civilizatului sufocat sub surâsuri forţate, înjugat la politeţe şi făţărnicie, incapabil să-şi nimicească duşmanul altfel decât în vorbe, sortit calomniei şi parcă disperat că trebuie să ucidă fără să verse sânge, doar prin forţa cuvântului, acest pumnal invizibil. Modalităţile cruzimii sunt felurite. Succedaneu al junglei, conversaţia permite sălbăticiei din noi să se consume fără daune imediate pentru semenii noştri. Dacă, dintr-o toană a unei puteri malefice, ne-am pierde darul vorbirii, nimeni n-ar mai fi în siguranţă. Nevoia de-a ucide, pe care o avem înscrisă-n sânge, am reuşit s-o transferăm în gândurile noastre: numai această manevră explică posibilitatea — şi dăinuirea – societăţii. Să tragem concluzia că ne putem învinge viciul înnăscut, talentele homicide? Ar însemna să ne înşelăm asupra capacităţilor verbului, să-i supraestimăm magia. Cruzimea moştenită, cruzimea latentă nu se lasă îmblânzită aşa de uşor: atâta timp cât nu te laşi deplin în voia ei şi n-ai epuizat-o, o păstrezi în ungherul cel mai ascuns al fiinţei, nu-i chip să scapi de ea. Asasinul tipic îşi premeditează crima, o pregăteşte, o săvârşeşte, iar săvârşind-o se eliberează pentru un timp de pornirile lui; în schimb, cel care nu ucide pentru că – deşi o doreşte – nu e în stare s-o facă, asasin neîmplinit, veleitar şi elegiac al măcelului, comite în gând nenumărate crime, tânjeşte şi suferă mai mult decât celălalt, căci îl apasă regretul tuturor grozăviilor pe care *nu* le-a putut săvârşi. La fel, cel care nu cutează să se răzbune îşi otrăveşte zilele, îşi blestemă scrupulele şi fapta împotriva firii care este iertarea. Desigur, răzbunarea nu-i dulce totdeauna: odată împlinită, te simţi inferior victimei tale, te pierzi în subtilităţile remuşcării;

răzbunarea îşi are şi ea otrava ei, măcar că-i mai conformă cu ceea ce suntem, cu ceea ce simţim, cu legea proprie a fiecăruia; e, de asemeni, mai *sănătoasă* decât generozitatea. Se ştie că Furiile erau considerate mai vechi decât zeii, decât Jupiter însuşi. Răzbunarea precedând Divinitatea! — Intuiţie majoră a mitologiei antice.

Cei care, fie lipsindu-le prilejul, fie din neputinţă sau generozitate teatrală, nu au reacţionat la uneltirile duşmanilor poartă pe chip stigmatele mîniei înăbuşite, pecetea insultei şi oprobriului, dezonoarea de a-i fi iertat. Loviturile cu care au rămas datori se întorc împotrivă-le, vin grămadă să-i pălmuiască, să le învedereze laşitatea. Dezorientaţi şi obsedaţi, singuri cu ruşinea lor, amari până-n măduva oaselor, înverşunaţi contra celorlalţi şi contra lor înşişi, înfrânându-se dar gata să izbucnească, s-ar spune că fac un efort suprauman ca să Măture ameninţarea unei crize. Cu cât încordarea le creşte, cu atât sunt siliţi s-o ascundă, iar când nu izbutesc explodează, în fine, dar inutil, prosteşte, căci se acoperă de ridicol, asemeni celor care, de prea multă mânie şi prea lungă muţenie, în clipa decisivă se pierd în faţa adversarului, se dovedesc nedemni de el. Eşecul le sporeşte ranchiuna şi orice experienţă, oricât de neînsemnată, îi învenineză şi mai mult.

Ne îmblânzim, devenim *generoşi* doar sacrificând ce e mai bun în firea noastră, supunându-ne trupul la disciplina anemiei şi spiritul la aceea a uitării. Cât timp mai păstrăm o brumă de memorie, iertarea se reduce la o luptă cu instinctele, la o agresiune contra propriului eu. Josniciile pe card le făptuim ne-aduc în consonanţă cu noi înşine, ne asigură dăinuirea, ne leagă de trecutul nostru, ne fac să-l retrăim; la fel, imaginaţia ni se-aprinde doar în aşteptarea nenorocirii celorlalţi, în transele dezgustului, în pornirea cu care ne împinge, dacă nu să comitem mârşăvii, cel puţin să visăm la ele. Cum ar putea fi altfel pe o planetă unde carnea se-ntinde cu neruşinarea unui flagel? Oriunde te-ndrepţi, dai peste omenesc, ubicuitate respingătoare în faţa căreia te cuprinde stupoarea şi revolta, o năuceală *pătimaşă*. Odinioară, când spaţiul era mai puţin înţesat, mai puţin infestat de oameni, câteva secte, desigur inspirate de-o forţă benefică, au propovăduit şi practicat castrarea; printr-un paradox infernal, au dispărut în chiar momentul când doctrina lor era mai oportună şi mai salutară ca

oricând. Maniaci ai procreării, bipezi cu chipuri demonetizate, ne-am pierdut orice gust unii pentru alţii, şi doar pe un pământ pe jumătate pustiu, populat de cel mult câteva mii de locuitori, fizionomiile noastre şi-ar putea regăsi vechea seducţie. Proliferarea semenilor noştri se apropie de imund; corvoada de a-i iubi – de absurd. Cu toate astea, toate gândurile ne sunt întinate de prezenţa umană, *miros* a om şi nu se pot desprinde de el. Ce adevăr s-ar putea ascunde în ele, la ce revelaţie s-ar putea înălţa, când această duhoare înăbuşă spiritul împiedicându-l să vadă şi altceva decât animalul diabolic şi fetid ale cărui miasme le suportă? Cine-i prea slab ca să-i declare omului război ar trebui măcar, în clipele de fervoare, să se roage pentru venirea unui al doilea potop, mai radical decât primul.

Cunoaşterea ruinează iubirea: pe măsură ce ne pătrundem propriile taine, creşte şi ura faţă de semenii noştri, tocmai pentru că ne seamănă. Când nu mai ai iluzii în ce te priveşte, nu le mai ai nici în privinţa altora; monstrul descoperit prin introspecţie îl proiectezi, printr-o generalizare legitimă, în ceilalţi muritori; cum sunt corupţi în chiar esenţa lor, nu te înşeli atribuindu-le toate viciile. Destul de ciudat, cei mai mulţi se dovedesc incapabili sau refuză să le descopere, să le recunoască la ei înşişi ori la alţii. Să faci rău e uşor: oricine izbuteşte; în schimb, să-l asumi în mod explicit, să-i recunoşti realitatea implacabilă e o ispravă neobişnuită. În practică, primul sosit poate rivaliza cu diavolul; în teorie, altfel stau lucrurile. A săvârşi grozăvii şi a gândi grozăvia sunt două acte absolut distincte: cinismul trăit şi cinismul abstract n-au nimic în comun. Să ne păzim de cei ce aderă la o filozofie liniştitoare, ce cred în Bine şi fac din el, cu uşurinţă, un idol; n-ar fi ajuns acolo dacă, cercetându-şi eul cu onestitate, i-ar fi sondat profunzimile sau miasmele; aceia însă – rari, e drept – care-au avut curiozitatea sau neşansa să se cufunde în adâncimile fiinţei lor ştiu la ce se pot aştepta de la om: ei nu-l vor mai putea iubi, căci nu se mai iubesc ei înşişi, rămânând totodată — şi asta le va fi pedeapsa – mai robiţi eului lor decât înainte…

Ca să ne putem păstra încrederea în noi şi în semeni şi ca să nu vedem caracterul iluzoriu, nulitatea oricărei făptuiri, natura ne-a făcut opaci la noi înşine, atinşi de-o orbire ce zămisleşte lumea şi o guvernează. Dacă ne-am supune singuri unei

cercetări exhaustive, dezgustul ne-ar paraliza şi ne-ar osândi la o existenţă sterilă. Incompatibilitatea dintre făptuire şi cunoaşterea de sine pare să-i fi scăpat lui Socrate; altfel, în calitatea lui de pedagog, de complice al omului, cum ar fi cutezat s-adopte deviza oracolului, cu tot noianul de renunţări pe care le presupune şi la care îndeamnă?

Cât timp posezi o voinţă a ta şi i te consacri (e vina ce i s-a adus lui Lucifer), răzbunarea este un imperativ, o necesitate organică ce defineşte universul diversităţii, al „eului", şi care n-ar putea avea vreun sens în universul identităţii. Dacă-i adevărat că „respirăm în Unul" (Plotin), pe cine să ne răzbunăm acolo unde orice diferenţă se şterge, unde ne topim în identic şi ne pierdem conturul? Respirăm, de fapt, în multiplu; împărăţia noastră e aceea a „eului", iar mântuire prin „eu" nu poate fi. A exista înseamnă să te cobori la senzaţie, adică la afirmarea de sine; de aici – necunoaşterea (cu consecinţa ei directă: răzbunarea), sursă de fantasmagorie, izvor al rătăcirii noastre pe pământ. Cu cât încercăm să ne smulgem din eu, cu-atât ne afundăm în el. Degeaba încercăm să-l distrugem: în chiar momentul când credem că am izbutit, îl vedem mai solid ca oricând; orice-am pune la bătaie pentru a-l ruina nu face decât să-l întărească, iar vigoarea şi perversitatea lui sunt de aşa natură, că suferinţa îi prieşte mai mult chiar decât bucuria. Aşa se întâmplă cu eul şi, cu atât mai mult, cu faptele. Ne credem eliberaţi de ele, când de fapt ne leagă mai mult ca oricând: chiar şi sub forma. Degradată de simulacre, sunt mai puternice decât noi şi ne înrobesc. Începem o treabă de nevoie sau în silă, dar totdeauna sfârşim prin a o accepta, lăsându-ne robiţi sau înşelaţi. Nimeni nu se agită fără a se înfeuda multiplului, aparenţelor, „eu"-lui. A făptui înseamnă a trăda absolutul.

Suveranitatea făptuirii derivă, s-o spunem fără ocolişuri, din viciile noastre, al căror fond de existenţă îl întrece pe acela al virtuţilor noastre. Dacă îmbrăţişăm cauza vieţii şi mai ales pe a istoriei, ele se dovedesc utile în cel mai înalt grad: oare nu mulţumită lor ne cramponăm de lucruri şi ne ţinem rangul în lume? Cum nu ne putem rupe de condiţia noastră, doar fantoşele nu ştiu de vicii. A voi să le boicotezi înseamnă să unelteşti împotrivă-ţi, să capitulezi în plină luptă, să te discreditezi în ochii aproapelui ori să rămâi în veci fără

preocupări. Avarul merită să fie pizmuit, dar nu pentru bani, ci pentru avariţie, adevărata lui comoară. Fixând individul într-un sector al realului, statornicindu-l în el, viciul, care nu face nimic de mântuială, îi dă de lucru, îl face mai profund, îi dă o justificare, îl fereşte de bâjbâieli. Valoarea practică a maniilor, a dereglărilor şi scrântelilor nu mai trebuie demonstrată. În măsura în care am optat pentru lumea aceasta, pentru imediatul în care se înfruntă voinţele, unde pofta de întâietate face ravagii, un viciu mic întrece în eficienţă o mare virtute. Dimensiunea *politică* a fiinţelor (prin politic înţelegând încununarea biologicului) face să dăinuie domnia făptuirii, domnia abjecţiei dinamice. A ne cunoaşte pe noi înşine înseamnă să identificăm mobilul sordid al gesturilor noastre, josnicia înscrisă în substanţa noastră, suma mizeriilor făţişe sau clandestine fără de care ne agităm în gol. Tot ce emană din zonele inferioare ale naturii noastre e înzestrat cu forţă, tot ce vine de jos stimulează: întotdeauna producem şi ne agităm mai eficient din invidie şi lăcomie decât din nobleţe sau generozitate. Sterilitatea îi paşte doar pe cei ce nu catadicsesc să-şi cultive, nici să-şi recunoască tarele. Ca să excelăm într-un domeniu, oricare ar fi el, trebuie să ne cultivăm partea nesăţioasă a caracterului, să ne încurajăm pornirile spre fanatism, intoleranţă şi răzbunare. Nimic mai suspect decât fecunditatea. Dacă ai pornit în căutarea purităţii, dacă tânjeşti după nu ştiu ce limpezime lăuntrică, leapădă-ţi fără întârziere talentele, ieşi din circuitul faptelor, evadează din omenesc, renunţă, ca să folosim jargonul pioşeniei, la „conversaţia creaturilor”…

Marile însuşiri nu exclud marile vicii: dimpotrivă, le cheamă şi le adâncesc. Când sfinţii se acuză de cutare sau cutare nelegiuire, puteţi să-i credeţi pe cuvânt Chiar interesul ce-l au pentru suferinţele celorlalţi stă mărturie împotrivă-le. Ce este milostenia lor, mila în general, dacă nu *viciul* bunătăţii? Trăgându-şi eficienţa din răul pe care-l conţine, ea jubilează la suferinţele celorlalţi, se înfruptă din ele savurându-le otrava, se aruncă asupra tuturor nenorocirilor întâlnite sau presimţite, visează iadul ca pe-un pământ al făgăduinţei, îl cere, nu poate renunţa la el, iar dacă nu e distructivă prin ea însăşi, mila profită totuşi de tot ce e distrugere. Pervertire extremă a bunătăţii, sfârşeşte prin a deveni negarea ei, în cazul sfinţilor

mai mult decât într-al nostru. Ca să te convingi, n-ai decât să le studiezi *Vieţile* şi să observi lăcomia cu care se reped asupra păcatelor noastre, nemângâierea cu care tânjesc după prăbuşirea fulgerătoare sau după remuşcarea interminabilă, exasperarea în faţa micimii crimelor omeneşti şi regretul că nu pot suferi mai mult pentru răscumpărarea noastră.

Oricât de sus ne-am înălţa, rămânem robii propriei naturi, ai decăderii originare. Oamenii marilor fapte — sau pur şi simplu oamenii de talent – sunt nişte monştri superbi şi hidoşi, ce par a cloci o cumplită blestemăţie; şi, într-adevăr, îşi edifică opera… lucrează la ea în ascuns, ca nişte răufăcători: altfel cum să-i doboare pe toţi care urmează acelaşi drum cu ei? Ne agităm şi creăm doar pentru a zdrobi fiinţe sau Fiinţa, rivali sau Rivalul. La orice nivel, spiritele sunt în război, iubesc şi savurează provocarea: până şi sfinţii se pizmuiesc şi se vânează, ca şi zeii de altfel — dovadă acele veşnice încăierări, flagel al oricărui Olimp. Cel ce atacă acelaşi domeniu sau aceeaşi problemă ca noi atentează la originalitatea, la privilegiile noastre, ne fură himerele şi şansele. Datoria de a-l răsturna, de a-l doborî sau cel puţin de a-l ponegri — a îmbrăca forma unei misiuni, chiar a unei fatalităţi. Îl vedem cu ochi buni doar pe cel care se abţine, care nu se manifestă nicicum; însă chiar şi acela, nu care cumva să se ridice la rangul de model: înţeleptul *recunoscut* provoacă şi legitimează invidia. Până şi un trântor, dacă se distinge în trândăvia lui, dacă o practică în chip strălucit, riscă oprobriul public: prea atrage atenţia asupra sa… Idealul ar fi o discreţie bine dozată. Un ideal pe care nu-l atinge nimeni.

Gloria se dobândeşte doar în detrimentul celorlalţi, care-o vânează şi ei; până şi reputaţia se obţine cu preţul a nenumărate nedreptăţi. Cel ce a ieşit din anonimat, sau doar încearcă să iasă, dovedeşte că şi-a suprimat orice scrupul, că şi-a învins conştiinţa, dacă a avut-o vreodată. Să renunţi la numele tău înseamnă să te condamni la inacţiune; să-l asumi înseamnă să te degradezi. Trebuie oare să ne rugăm – ori să compunem rugăciuni? Să existăm ori să ne exprimăm? Cert este că principiul de expansiune, imanent naturii umane, ne face să vedem în meritele altuia un atentat la adresa alor noastre, o veşnică provocare. Când gloria ne este interzisă sau inaccesibilă, îi acuzăm pe cei care-au ajuns la ea, pentru că, ne închipuim, n-au putut s-o obţină decât furându-ne-o: ea ne

revenea de drept, ne aparţinea şi, fără uneltirile acestor uzurpatori, ar fi fost a noastră. „Nu atât proprietatea, cât mai ales gloria este un furt” – iată refrenul insului acrit şi, până la un punct, al nostru, al tuturor. Voluptatea de-a fi necunoscut sau neînţeles este rară; dar dacă ne gândim mai bine, nu echivalează ea cu trufia de a-ţi fi biruit vanităţile şi setea de onoruri, cu dorinţa unei faime neobişnuite, a unui soi de celebritate *fără public*? Iată forma supremă, culmea poftei de glorie.

Cuvântul nu-i prea tare: cu adevărat e vorba de o *poftă*, care-şi împlântă rădăcinile în simţurile noastre şi care corespunde unei necesităţi fiziologice, unei chemări viscerale. Ca să-i rezistăm, ca s-o învingem, ar trebui să medităm la nimicnicia noastră, de-al cărei acut sentiment ar trebui să ne pătrundem, dar fără să aflăm în el vreo desfătare, căci certitudinea de-a nu fi nimic ne duce, dacă nu luăm seama, la complezenţă şi vanitate: nu-ţi poţi percepe propriul neant, nu poţi să te opreşti prea mult asupră-i fără să te legi senzual de el… Simţi o anume fericire în îndârjirea de a denunţa fragilitatea fericirii; şi, tot aşa, când profesezi dispreţul faţă de glorie, eşti departe de a-i ignora ispita: îi cedezi în chiar momentul când îi proclami zădărnicia. Ispită detestabilă, desigur, dar inerentă alcătuirii noastre; ca s-o stârpeşti, ar trebui să-ţi pietrifici carnea şi spiritul, să ajungi la nepăsarea mineralului, apoi să uiţi de ceilalţi, să-i expulzezi din conştiinţă, căci simpla lor prezenţă, radioasă şi satisfăcută, ne stârneşte geniul cel rău care ne porunceşte să-i gonim şi să ieşim din mediocritatea noastră întunecându-le strălucirea.

Îi detestăm pe toţi cei care au „ales” să trăiască în epoca „noastră”, care se agită lângă noi, ne stau în cale ori ne lasă în urmă. Mai limpede spus: orice contemporan e odios. Ne resemnăm, eventual, cu superioritatea unui mort, dar niciodată cu a unuia în viaţă, a cărui simplă existenţă ne stă în faţă ca un reproş, ca un blam, ca un îndemn la orbirea modestiei. Că atâţia din semeni ne-o iau înainte — această evidenţă insuportabilă o eludăm, arogându-ne printr-un vicleşug instinctiv sau disperat toate talentele din lume şi atribuindu-ne monopolul unicităţii. Ne sufocăm în preajma celor ce ne sunt emuli sau modele: cu câtă uşurare le contemplăm mormintele! Discipolul nu respiră şi nu se eliberează decât la moartea

maestrului. Cu toţii, fără excepţie, înălţăm rugi pentru prăbuşirea celor ce ne pun în umbră cu talentul, cu operele sau faptele lor şi le pândim cu lăcomie, cu febrilitate, ultimele clipe. Cutare ne depăşeşte în domeniul nostru? E suficient ca să-i dorim dispariţia: cum i-am putea ierta admiraţia pe care ne-o inspiră, cultul secret şi dureros pe care i-l consacrăm? Să dispară, să plece cât mai departe, să piară odată, ca să-l putem admira fără sfâşieri şi fără resentimente, ca să-nceteze martiriul nostru!

Dacă ar fi ceva mai perspicace, în loc să ne fie recunoscător pentru slăbiciunea ce-i arătăm mai degrabă ne-ar duşmăni, ne-ar acuza de impostură, ne-ar respinge cu dezgust ori cu milă. Prea plin de sine neştiind nimic despre calvarul admiraţiei, nici despre pornirile contradictorii pe care aceasta le naşte în noi, el nici nu bănuieşte că, suindu-l pe un piedestal, am acceptat să ne umilim şi că această umilinţă are să-l coste: cum am putea uita vreodată ce lovitură a dat — fără s-o ştie, ce-i drept — iluziei dulci a unicităţii şi valorii noastre? După ce a comis imprudenţa sau abuzul de-a se lăsa prea mult timp adorat, va trebui să suporte acum consecinţele: sătui de el, îl detronăm şi, din adevăratul zeu care era, iată-l ajuns un idol fals, silit să se căiască pentru timpul pe care, fără vreun merit, ni l-a irosit. Poate că nu l-am venerat decât cu speranţa să ne luăm revanşa într-o zi. Ne place să ne prosternăm, dar şi mai mult să-i renegăm pe cei în faţa cărora ne-am umilit. A-l săpa pe careva e o lucrare exaltantă, fortifiantă; de aici necesitatea, eficienţa garantată a sentimentelor josnice. Invidia, care dintr-un poltron face un temerar, dintr-un iepure un tigru, biciuieşte nervii, înfierbântă sângele, transmite trupului un freamăt ce-l menţine în formă, pune pe chipul cel mai banal o expresie de patos concentrat; fără invidie n-ar exista evenimente, nu ar fi *lume*, pur şi simplu; tot ea este aceea care a făcut posibil omul, care i-a permis să-şi facă un nume, să cunoască gloria *prin păcatul originar*— revoltă împotriva slavei anonime a paradisului, pe care, la fel ca îngerul căzut, inspiratorul şi modelul său, n-o putea tolera. Tot ce respiră, tot ce mişcă stă mărturie a întinării iniţiale. Asociaţi pe veci efervescenţei lui Satan, patron al Timpului, aproape identic cu Dumnezeu — căci nu e decât faţa lui *vizibilă*—, suntem supuşi acelui demon al răzvrătirii ce ne împinge să ne facem datoria de trăitori pe pământ aţâţându-ne

unii contra altora, într-o luptă regretabilă, desigur, însă reconfortantă: ieşim din lâncezeală, ne însufleţim doar atunci când, învingându-ne pornirile nobile, devenim conştienţi de rolul nostru de demolatori.

Din contră, admiraţia, uzându-ne substanţa, până la urmă ne deprimă şi ne demoralizează; atunci ne întoarcem împotriva *celui admirat*, vinovat că ne-a supus corvezii de a ne ridica la nivelul lui. Să nu se mire deci că elanurile noastre spre el vor fi urmate de retrageri şi nici că, din vreme în vreme, ne supunem entuziasmele unui examen critic. Instinctul de conservare ne cheamă la ordine, ne reaminteşte datoria faţă de noi înşine, ne obligă să ne venim în fire, să ne stăpânim. Încetăm să-l preţuim ori să-l lăudăm pe cutare sau pe cutare nu pentru că i-am pune la îndoială valoarea, ci pentru că nu ne putem remarca decât în detrimentul lui. Fără să fi secătuit, capacitatea noastră de a admira traversează o criză în timpul căreia, dedaţi furiei şi plăcerilor apostaziei, ne trecem în revistă idolii spre a-i repudia şi zdrobi rând pe rând, iar această furie iconoclastă, jalnică în sine, e totuşi factorul ce ne descătuşează potenţialităţile.

Mobil vulgar, deci eficace, al inspiraţiei, resentimentul triumfă în artă, care nu s-ar putea lipsi de el — ca şi filozofia, de altfel: a gândi înseamnă să te răzbuni cu ingeniozitate, să ştii să-ţi camuflezi perfidia şi josnicia instinctelor. Judecat după tot ce exclude şi refuză, un sistem filozofic evocă o răfuială bine urzită. Neînduplecaţi, filozofii sunt nişte „duri”, la fel ca poeţii, la fel ca toţi cei care au ceva de spus. Dacă blajinii şi călduţii se pierd fără urmă, de vină nu e lipsa lor de profunzime sau clarviziune, ci lipsa de agresivitate; aceasta nu implică totuşi o vitalitate perfectă. Înfruntând omenirea întreagă, gânditorul e adesea un debil, un rahitic, cu atât mai înverşunat cu cât îşi simte mai acut inferioritatea biologică şi suferă din cauza ei. Cu cât îl va respinge mai crunt viaţa, cu-atât va încerca s-o domine şi s-o subjuge, fără să izbutească totuşi. Destul de urgisit ca să-l tenteze fericirea, dar prea orgolios ca s-o afle ori s-o accepte, real şi ireal totodată, redutabil şi neputincios, el evocă un amestec de fiară şi fantomă, un turbat trăind prin metaforă.

O ranchiună hotărâtă, vigilentă poate constitui ea singură structura de rezistenţă a unui individ: slăbiciunea de caracter se trage cel mai adesea dintr-o memorie deficitară. Să nu uiţi jignirea — iată unul din secretele reuşitei, o artă pe care o

posedă toţi oamenii cu convingeri ferme, căci orice convingere este făcută în primul rând din ură şi doar după aceea din iubire, îndoielile sunt în schimb partea celui care, inapt deopotrivă pentru iubire şi ură, nu poate opta pentru nimic, nici măcar pentru sfâşierile lui. De vrea să se afirme, să se smulgă din apatie, să joace un rol, trebuie să-şi născocească adversari şi să se cramponeze de ei, să-şi trezească cruzimea adormită ori amintirea unor umilinţe desconsiderate în chip imprudent! Pentru cel mai mic pas înainte — ori pur şi simplu pentru a supravieţui — e necesar un minimum de josnicie. Cel care ţine să „persevereze întru fiinţă" nu trebuie să-şi neglijeze resursele de mişelie. Ranchiuna ne menţine în formă; dacă, în plus, ştim s-o întreţinem, s-o îngrijim, evităm vlăguirea şi lâncezeala. Ar trebui chiar să concepem ranchiuna faţă de obiecte: e cea mai bună stratagemă pentru a căpăta noi forţe din contactul cu ele, pentru a îmbrăţişa realul şi a ne înjosi cu folos acceptându-l. Lipsit de orice încărcătură vitală, un sentiment pur este o contradicţie în termeni, o imposibilitate, o ficţiune. De aceea, aşa ceva nici nu există, chiar de l-am căuta în religie, domeniu în care se presupune c-ar înflori. Nu poţi să exişti, şi cu atât mai puţin să te rogi, fără să faci jocul demonului. Cel mai adesea ni-l apropiem pe Dumnezeu ca să ne răzbunăm pe viaţă, ca s-o pedepsim, ca să-i arătăm că ne putem lipsi de ea, că am găsit ceva mai bun; o facem de asemenea din silă faţă de oameni, în chip de represalii, din dorinţa de a le dovedi că, deschizându-ni-se altă lume, putem să ne lipsim de societatea lor, că preferăm să ne târâm în faţa Lui, decât a lor. În lipsa acestui element meschin, tulbure, făţarnic, credinţa ne-ar fi lingavă şi poate nici nu s-ar înfiripa.

S-ar părea că revine bolnavilor sarcina să ne deschidă ochii asupra irealităţii sentimentelor pure, că aceasta le este misiunea şi semnificaţia suferinţelor. Nimic mai firesc, de vreme ce în ei se concentrează şi se amplifică tarele rasei umane. După ce s-a perindat pe la mai toate speciile, încercând, cu mai mult sau mai puţin succes, să-şi lase pecetea pe ele, Boala, istovită de periplul ei şi tânjind desigur după odihnă, a căutat pe cineva care să-i accepte fără crâcnire supremaţia, să-i rabde toanele şi despotismul, pe care să se poată bizui cu-adevărat. A căutat, a încercat în dreapta şi-n stânga, a suferit numeroase eşecuri. L-a întâlnit în fine pe om

— dacă nu cumva chiar ea l-a creat. De-aceea, suntem cu toţii, nişte bolnavi, unii potenţiali — mulţimea celor sănătoşi, un soi de omenire apatică, inofensivă —, iar ceilalţi bolnavii propriu-zişi, minoritate cinică şi pătimaşă. Două categorii apropiate în aparenţă, ireconciliabile în fapt: o prăpastie desparte durerea posibilă de durerea reală.

În loc să ne acuzăm pe noi înşine, în loc să acuzăm fragilitatea alcătuirii noastre, îi declarăm pe ceilalţi vinovaţi de starea în care ne găsim, de cea mai mică indispoziţie, chiar şi de o migrenă, îi acuzăm că preţul sănătăţii lor e suferinţa noastră, că suntem ţintuiţi la pat pentru ca ei să se poată mişca şi foi după plac. Ce ne-ar plăcea ca răul sau indispoziţia noastră, întinzându-se, să-i molipsească pe cei din jur şi-apoi să cuprindă, dacă se poate, omenirea întreagă! Dezamăgiţi în aşteptările noastre, îi duşmănim pe toţi, apropiaţi sau depărtaţi, nutrim faţă de ei sentimente ucigătoare, am vrea să fie chiar mai bolnavi decât noi şi am dori ca ceasul agoniei, al unei grandioase hecatombe, să sune pentru tot ce e viu pe pământ. Doar marile dureri, durerile de *neuitat* ne dezleagă de cele lumeşti; celelalte, durerile mediocre, moralmente cele mai rele, ne leagă de lume, căci răscolesc doar zona impură a sufletului. Să ne păzim de bolnavi: au „personalitate”, ştiu să-şi exploateze şi să-şi ascută ranchiunele. Unul din ei a hotărât într-o zi să nu mai strângă mâna nici unui ins sănătos. Dar în curând descoperi că mulţi presupuşi sănătoşi erau de fapt mai putrezi decât el. Şi-atunci, de ce să-şi facă duşmani pe baza unor bănuieli pripite? Evident, era mai raţional decât ceilalţi şi avea scrupule ce nu caracterizează tagma căreia îi aparţinea, bandă frustrată, nesătulă şi profetică, pe care-ar trebui s-o izolăm de societate, căci e în stare să răstoarne totul ca să-şi impună autoritatea. Afacerile publice ar trebui încredinţate mai curând normalilor, singurii dispuşi să lase lucrurile cum sunt: lor nu le pasă nici de trecut şi nici de viitor, aşa că se mulţumesc cu prezentul, în care trăiesc fără regrete şi fără speranţă. Dar de îndată ce sănătatea ne lasă, nu mai visăm decât raiul şi iadul, într-un cuvânt, *reforma*: vrem să dregem ireparabilul, să ameliorăm ori să demolăm societatea, pe care n-o mai putem suporta pentru că nu ne mai suportăm pe noi înşine. Un om care suferă e un pericol public, un dezechilibrat cu-atât mai redutabil, cu cât cel mai adesea e nevoit să-şi

ascundă infirmitatea, sursă a energiei sale. Nu ne putem remarca şi nici nu vom putea juca un rol în lume fără ajutorul unui beteşug, şi nu există dinamism care să nu fie semnul unei mizerii fiziologice sau al unei dereglări interioare. Când cunoaştem echilibrul, nu ne pasionează nimic, nu ne preocupă nici măcar viaţa, pentru că *suntem* viaţa; dacă însă echilibrul se rupe, nu ne mai integrăm lucrurilor, ci ne gândim doar să le răscolim ori să le modelăm. Orgoliul se naşte din tensiunea şi oboseala conştiinţei, din neputinţa de a exista pur şi simplu, în chip naiv. Or, bolnavii, niciodată naivi, substituie realităţii date ideea falsă pe care şi-o fac despre ea; astfel, percepţiile şi chiar reflexele lor ţin de un sistem de obsesii atât de imperioase, că nu se pot abţine — legislatori perfizi şi irascibili — să nu le codifice şi să le impună celorlalţi, să-şi decreteze bolile obligatorii, spre a-i lovi pe cei ce îndrăznesc să nu le-mpărtăşească. Cei sănătoşi se dovedesc mai înţelegători, nu au motiv să fie neînduplecaţi, căci nu cunosc potenţialul exploziv al umilinţei. Cel care-a cunoscut-o n-o uită niciodată şi nu se lasă până n-o transferă într-o operă capabilă sări perpetueze chinurile. A crea înseamnă să-ţi laşi drept moştenire suferinţele, să vrei ca ceilalţi să le afle şi să le asume, să se pătrundă de ele şi să le retrăiască. Lucrul acesta este valabil pentru un poem: poate că e valabil şi pentru cosmos. Fără ipoteza unui zeu febril, hăituit, zguduit de convulsii, beat de epilepsie, nu ne-am putea explica acest univers ce poartă în tot locul stigmatul unor bale originare. Iar esenţa acestui zeu n-o intuim decât atunci când suntem noi înşine cuprinşi de o cutremurare de felul celei simţite de el în clipele încăierării cu haosul. Gândim la el cu tot ceea ce, în noi, refuză convenţia sau bunul-simţ, gândim cu tot delirul şi năuceala noastră, ni-l apropiem cu rugi care ne risipesc — pe noi într-însul şi pe el în noi —, căci ne este alături de fiecare dată când ceva se frânge în noi şi când, în felul nostru, ne măsurăm la rându-ne cu haosul. Teologie sumară? Contemplând această Creaţie de mântuială, cum l-am putea scuza pe Creator şi mai ales cum am putea să-l credem iscusit sau măcar priceput? Oricare alt zeu s-ar fi dovedit mai competent sau mai cumpănit decât el: oriunde te uiţi, doar erori şi rebuturi! Nu-l poţi ierta, dar nici nu poţi să nu-l înţelegi. Iar noi îl înţelegem cu tot ceea ce, în noi, e fragmentar, neterminat şi prost întocmit Lucrarea lui poartă

stigmatul provizoratului, cu toate că nu timpul i-a lipsit ca s-o ducă la bun sfârşit. A fost, spre ghinionul nostru, inexplicabil de grăbit. Dintr-o ingratitudine legitimă şi ca să-i facem cunoscută nemulţumirea noastră, ne străduim — experţi în contra-Creaţie — să-i deteriorăm zidirea, să facem şi mai derizorie o operă compromisă încă din start. Poate mai înţelept şi mai elegant era să nu ne atingem de ea, s-o lăsăm aşa cum este, să nu ne răzbunăm pe ea pentru incompetenţa Creatorului; cum însă acesta ne-a transmis defectele sale, nu l-am putea trata cu menajamente. Faptul că, una peste alta, îl preferăm oamenilor nu-l scuteşte de cârtelile noastre. Poate l-am conceput doar pentru a ne justifica şi perpetua revoltele, ca să le oferim un obiect demn de ele, ca să le ferim de moleşire şi degradare, înviorându-le prin întremătorul abuz de sacrilegiu — replică la fascinaţia şi argumentele descurajării. Cu Dumnezeu nu termini niciodată. A-l trata de la egal la egal, ca pe un duşman personal, este o insolenţă ce fortifică, stimulează, şi sunt de plâns acei pe care-a încetat să-i irite. Ce şansă, m schimb, să-l poţi învinui, cu neobrăzare, de toate nenorocirile noastre, să-l umileşti şi să-l insulţi, să nu-l slăbeşti o clipă, nici măcar în rugăciuni!

Omul nu deţine monopolul ranchiunii: şi Dumnezeu o cunoaşte (stau mărturie mai multe cărţi sacre), căci singurătatea, chiar şi absolută, nu te fereşte nicidecum de ea. Că singurătatea nu-i cade bine nici măcar unui zeu, asta înseamnă, pe scurt: lumea trebuie creată ca să avem pe cine ataca, pe cine hărţui şi umili. Iar când lumea dispare, rămâne — că eşti om, că eşti zeu — această formă subtilă de răzbunare: răzbunarea contra noastră înşine, ocupaţie captivantă şi defel distructivă, căci dovedeşte că încă pactizăm cu viaţa, că aderăm la ea tocmai prin caznele la care ne supunem. Osanalele nu sunt în tradiţia noastră. Deopotrivă de impure (deşi în chip diferit), principiul divin şi principiul diabolic pot fi cu uşurinţă pricepute; îngerii însă scapă înţelegerii noastre. Iar dacă nu putem să ni-i închipuim nicicum, dacă ne descumpănesc imaginaţia, e pentru că, spre deosebire de Dumnezeu, de Diavol şi de noi, doar îngerii — când nu sunt exterminatori! — înfloresc şi prosperă fără imboldul ranchiunii. Şi — dacă mai e nevoie să adaug — fără acela al linguşelii, de care animalul trebăluitor care-i omul nu s-ar putea lipsi. Ca să

ne facem lucrarea, depindem de părerea semenilor noştri, le cerem, le cerşim omagiile, îi prigonim fără milă pe cei care ne judecă mai nuanţat sau doar echitabil şi, dacă ne-ar sta în puteri, i-am obliga să facă aprecieri exagerate, ridicole, cu mult deasupra capacităţilor sau făptuirilor noastre reale. Elogiul moderat echivalând cu o nedreptate, obiectivitatea cu o sfidare, reţinerea cu o insultă, am vrea ca întreg universul să se gudure la picioarele noastre! Ceea ce căutăm, cerşim în privirile celorlalţi este expresia servilă, admiraţia ostentativă pentru gesturile şi elucubraţiile noastre, mărturia unui entuziasm fără rezerve, extazul în faţa neantului nostru. Moralist profitor, psiholog dublat de un parazit, linguşitorul ne cunoaşte slăbiciunea şi-o exploatează cu neruşinare. Suntem corupţi într-o asemenea măsură, încât excesele, revărsările de admiraţie calculate şi false le acceptăm ca atare şi fără să roşim, căci zelul minciunii ne pare preferabil rechizitoriului tăcerii. Infiltrată în fiziologia, în viscerele noastre, linguşeala ia forma glandelor, se combină cu secreţiile noastre şi le stimulează, se adresează, în plus, sentimentelor celor mai josnice, deci celor mai profunde şi mai naturale, stârneşte în noi o euforie de joasă speţă la care asistăm năuciţi; la fel de năuciţi urmărim efectele blamului, încă şi mai acute, căci ne atacă şi zdruncină înseşi temeliile fiinţei. Cum însă nimeni nu le poate săpa nepedepsit, replicăm fie lovind pe loc, fie acumulând fiere, ceea ce înseamnă o ripostă clocită îndelung. Să nu reacţionăm? Pentru asta s-ar impune o metamorfoză, o schimbare totală, şi nu doar a pornirilor, ci chiar a organelor noastre. Asemenea miracol nefiind deloc iminent, cedăm de bunăvoie asaltului linguşelii şi recunoaştem suveranitatea ranchiunei.

A-ţi reprima nevoia de răzbunare înseamnă să vrei suspendarea timpului, abolirea evenimentelor, înseamnă să vrei eliminarea răului şi, o dată cu el, a făptuirii. Dar făptuirea, sete de nimicire consubstanţială eului, este o nebunie pe care o învingem doar profitând de-acele clipe când, sătui să ne tot chinuim duşmanii, îi lăsăm în voia destinului lor, îi lăsăm să lâncezească şi să vegeteze, căci nu-i mai *iubim* suficient ca să ne îndârjim să-i distrugem, să-i hăcuim, să facem din ei obiectul disecţiilor noastre nocturne. Nebunia revine însă o dată cu gustul pentru aparenţe, această patimă a derizoriului care ne leagă de existenţă. Chiar redusă la infim, viaţa se hrăneşte din

ea însăşi, tinde către un plus de fiinţă, vrea să sporească fără niciun motiv, dintr-un automatism dezonorant şi irepresibil. Şi purecul, şi elefantul sunt mistuiţi de o aceeaşi sete, care am fi putut spera că se va stinge la om; or, dimpotrivă, o vedem crescând în intensitate până şi la bolnavii incurabili. Capacitatea de renunţare constituie singurul criteriu al progresului spiritual: dar nu când lucrurile ne părăsesc, ci doar când noi le părăsim pe ele avem acces la nuditatea lăuntrică, la acea limită când nu ne mai alăturăm acestei lumi, nici nouă înşine, şi când victoria înseamnă să renunţi, să te retragi senin, fără regrete şi mai ales fără melancolie; căci melancolia, oricât de discrete şi imateriale i-ar fi aparenţele, ţine încă de resentiment: e visare impregnată de acreală, invidie travestită în apatie, ranchiună vaporoasă. Atâta vreme cât ne stăpâneşte, nu renunţăm la nimic, ne-mpotmolim în „eu” fără ca totuşi să ne desprindem de ceilalţi, la care ne gândim cu-atât mai mult cu cât n-am „izbutit să ne înstrăinăm şinele. În chiar momentul când ne propunem să înfrângem răzbunarea, o simţim în noi mai nerăbdătoare ca oricând, gata de atac. Jignirile „iertate” cer dintr-o dată satisfacţie, ne invadează insomniile şi — mai mult încă — visele, se preschimbă-n coşmare, se cufundă atât de adânc în abisele noastre, încât devin substanţa lor. Şi-atunci, de ce să mai jucăm farsa sentimentelor nobile, să contăm pe aventura metafizică ori să sperăm în izbăvire? Să te răzbuni, fie numai şi-n gând, înseamnă să nu mai atingi în veci absolutul. Da, absolutul! Nu numai insultele „uitate” sau suportate în tăcere, dar şi cele la care am răspuns ne rod, ne macină, ne obsedează până la sfârşitul vieţii, iar această obsesie, care ar trebui să ne descalifice în propriii ochi, din contră, ne flatează, ne face bătăioşi. Cel mai mărunt afront, un cuvânt, o privire mai critică nu i le iertăm niciodată unui semen în viaţă. Şi nu i le iertăm, de fapt, nici după moarte. Imaginea cadavrului său ne linişteşte, desigur, şi ne mai îmblânzeşte; dar, de îndată ce această imagine păleşte iar în memoria noastră figura celui viu o eclipsează şi-o înlocuieşte pe-a răposatului, vechile ranchiune ies iarăşi la iveală, încep şi mai dihai, cu tot alaiul de ruşini şi umilinţe ce vor dura cât timp vom mai trăi şi-a căror amintire ar fi veşnică de ne-ar fi dat să fim nemuritori.

De vreme ce totul ne răneşte, de ce nu ne-am retrage în scepticism, căutând în el un leac pentru rănile noastre? Ar fi o

amăgire în plus, căci îndoiala nu e decât fructul exasperării şi resentimentelor, instrumentul, parcă, de care jupuitul de viu se slujeşte pentru a suferi şi a-i face şi pe ceilalţi să sufere. Demolăm certitudinile, dar nu din scrupul teoretic ori din joacă, ci din furia de-a le vedea eschivându-se, precum şi din dorinţa ca nimeni să nu le fie stăpân, de vreme ce pe noi ne ocolesc şi nu deţinem niciuna. Ce drept au ceilalţi asupra adevărului? Prin ce hotărâre nedreaptă li s-a dezvăluit tocmai lor, care sunt mai prejos decât noi? S-au chinuit, au petrecut nopţi albe ca să-l merite? În timp ce noi ne spetim căutându-l în van, alţii se-nfruptă din el de parcă le era menit, de parcă cerul însuşi li-l hărăzise. Şi totuşi, n-ar putea fi apanajul lor, iar pentru a-i împiedica să îl revendice, îi lămurim că-n clipa când cred că l-au aflat stăpânesc de fapt o ficţiune. Ca să avem o conştiinţă împăcată, ne place să vedem în fericirea lor înfumurare, trufie, ceea ce ne permite să-i hărţuim fără remuşcări şi, inoculându-le îndoielile noastre, să-i facem la fel de vulnerabili, de nefericiţi ca noi înşine. Scepticismul e sadismul sufletelor rănite.

Cu cât ne cunoaştem mai bine rănile, cu-atât ne par mai inseparabile de condiţia noastră de neizbăviţi. Maximul de detaşare la care putem aspira ar fi să ne menţinem la jumătatea distanţei dintre răzbunare şi iertare, într-o agresivitate şi o mărinimie la fel de moleşite şi de goale, sortite să se anihileze una pe alta. Dar să ne lepădăm de vechile noastre năravuri — asta nu vom izbuti niciodată, nici dacă sila de noi înşine ar merge atât de departe, încât am renunţa pe vecie să ocupăm un loc în ierarhia fiinţelor.

V

MECANISMUL UTOPIEI

Oricare-ar fi metropola unde mă poartă întâmplarea, mă minunez că nu se pornesc în fiece zi răzmeriţe, măceluri, atrocităţi de abator, o babilonie de sfârşit de lume. Cum oare, într-un spaţiu atât de redus, pot trăi laolaltă atâţia oameni fără

să se sfâşie unii pe alţii, fără să se urască de moarte? De fapt, chiar se urăsc, dar nu-s la înălţimea urii lor. Această mediocritate, această nevolnicie salvează societatea, îi garantează dăinuirea şi stabilitatea. Din timp în timp, se produce câte-o zguduire de care instinctele noastre profită; apoi continuăm să ne privim în ochi ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic, să convieţuim fără să ne sfâşiem prea la vedere. Totul reintră în normal, în calmul ferocităţii, la fel de redutabil, în ultimă instanţă, ca şi haosul care-l întrerupsese.

Dar şi mai mult mă minunez că, societatea fiind ce este, anumiţi indivizi s-au ostenit să conceapă alta, cu totul diferită. De unde poate izvorî atâta naivitate, ori atâta sminteală? Întrebarea e cât se poate de îndreptăţită şi banală; curiozitatea ce m-a împins să mi-o pun are, în schimb, scuza de-a nu fi la fel de inocentă.

În căutare de noi suferinţe, şi chiar în momentul când nu mai speram să-mi iasă vreuna în cale, mi-a venit ideea să atac literatura utopică, să-i consult „capodoperele", să mă pătrund de ele, să le savurez. Spre marea mea satisfacţie, am găsit într-însele cu ce să-mi astâmpăr setea de penitenţă, pofta de mortificare. Să petreci câteva luni trecând în revistă fantasmele închipuind un viitor mai bun, o societate „ideală", să te hrăneşti cu ilizibilul — ce şansă nesperată! Mă grăbesc să adaug că această literatură respingătoare e plină de învăţăminte şi că, cercetând-o, nu-ţi pierzi timpul chiar de pomană. De la bun început se distinge în ea rolul (fertil sau funest, cum preferaţi) pe care-l joacă în geneza evenimentelor nu fericirea, ci *ideea* de fericire, idee care explică de ce, vârsta de fier fiind coextensivă istoriei, toate epocile se-ntrec să bată câmpii despre vârsta de aur. Puneţi un punct final acestor divagaţii: o stagnare totală ar urma de îndată. Nu acţionăm decât sub fascinaţia imposibilului: cu alte cuvinte, societatea incapabilă să zămislească o utopie şi să i se consacre e ameninţată de scleroză şi ruină, înţelepciunea, pe care nimic n-o poate fascina, recomandă fericirea *prezentă*, existentă; omul o refuză, iar acest refuz face din el un animal istoric, adică un amator de fericire *imaginată*.

„În curând va veni sfârşitul a toate cele; şi va fi un nou cer şi un nou pământ", citim în Apocalipsă. Daţi la o parte cerul, păstraţi doar „noul pământ" — şi veţi deţine taina şi formula

sistemelor utopice; poate, pentru mai multă precizie, ar trebui înlocuit „pământ” cu „cetate”; acesta nu-i însă decât un amănunt; ceea ce contează e perspectiva unei noi Veniri, febra unei aşteptări esenţiale — o a doua pogorâre cristică degradată, modernizată, din care se ivesc sistemele atât de dragi dezmoşteniţilor sorţii. În adevăr, mizeria e marele reazem al utopistului, materia primă a operei sale, substanţa ce-i hrăneşte gândirea, norocul obsesiilor sale. În lipsa ei, ar rămâne fără ocupaţie; dar ea îi dă de lucru, îl fascinează sau îl tulbură, după cum e sărac sau bogat; pe de altă parte, nici ea nu s-ar putea lipsi de el: are cu-atât mai multă nevoie de acest teoretician, de acest împătimit al viitorului, cu cât ea însăşi, visând neîncetat să se elibereze de propriul prezent, nu i-ar putea îndura vitregia fără speranţa *altui* liman. Te îndoieşti cumva? Înseamnă că nu ai gustat din sărăcia totală. Dacă o vei cunoaşte, vei constata un lucru: cu cât eşti mai calic, cu-atât îţi cheltui timpul şi energia ca să reformezi toate cele — dar în gând, adică fără rezultat. Nu mă gândesc numai la instituţii, creaţii ale oamenilor; pe-acestea, fireşte, le vei osândi pe loc şi fără drept de apel; mă gândesc însă şi la obiecte, la toate, oricât de neînsemnate ar fi. Neputând să le accepţi aşa cum sunt, ai vrea să le supui legii şi toanelor tale, să faci pe seama lor operă de legislator sau de tiran, ai vrea să intervii în viaţa elementelor, modificându-le înfăţişarea şi structura. Aerul te irită: să fie alt aer! La fel şi piatra. Şi tot aşa întregul regn vegetal, şi la fel omul. Să cobori, mai jos de temeliile fiinţei, până la talpa haosului, ca să pui stăpânire pe el, ca să ţi-l faci cămin! Când n-ai un ban în buzunar, te vânzoleşti, baţi câmpii, visezi s-ajungi stăpânul a tot şi a toate. Şi totul, cât timp durează fierbinţeala, îţi aparţine cu adevărat, eşti geamănul lui Dumnezeu, dar nimeni nu-şi dă seama de asta, nici Dumnezeu şi nici măcar tu însuţi. Delirul sărăcimii — gloată de înfierbântaţi ce vor o altă lume aici, pe pământ, şi fără zăbavă — e născător de evenimente, izvor de istorie. Ei sunt cei ce inspiră utopiile şi pentru ei sunt scrise. Dar utopie, să ne aducem aminte, înseamnă *niciunde*.

Şi *unde* ar putea exista acele cetăţi pe care răul nu le atinge, în care munca e binecuvântată şi unde nimeni nu se teme de moarte? Eşti condamnat, acolo, la o fericire făcută din idile geometrice, din extaze regulamentare, din mii de

minunaţii greţoase, aşa cum e obligatoriu în scenariul unei lumi *perfecte*, al unei lumi născocite. Cu o minuţie rizibilă, Campanella ni-i descrie pe Solarienii scutiţi de „gută, de reumatism, de guturai, de sciatică, de colici, de hidropizie, de flatulenţă”… Totul se găseşte din belşug în *Cetatea soarelui* „pentru că fiecare vrea să se remarce în ceea ce face. Mai marele peste fiecare sector e numit *Rege*… Femei şi bărbaţi, organizaţi în echipe, se-ntrec la muncă fără să calce poruncile *regilor* şi fără să se arate vreodată obosiţi, cum i s-ar întâmpla oricăruia din noi. Ei îşi privesc conducătorii ca pe nişte tătuci sau fraţi mai mari”. Vom regăsi aceleaşi platitudini în toate lucrările genului, şi în special în ale lui Cabet, Fourier sau Morris, lipsite — fără excepţie — de stropul de oţet atât de necesar unei opere, literare sau de alt fel.

Ca să plăsmuieşti o adevărată utopie, ca să poţi picta, cu convingere, tabloul societăţii ideale, îţi trebuie o doză de candoare, ba chiar de nerozie, care, stând prea la vedere, sfârşeşte prin a-i scoate din sărite pe cititori. Singurele utopii lizibile sunt falsele utopii, acelea care, scrise în joacă, din amuzament ori mizantropie, prefigurează sau evocă *Călătoriile lui Gulliver*, biblie a omului deşteptat, chintesenţă de viziuni nehimerice, utopie *lipsită de speranţă*. Prin sarcasmele sale, Swift a emancipat un gen într-o asemenea măsură, încât l-a nimicit.

E oare mai uşor de confecţionat o utopie decât o apocalipsă? Şi una, şi cealaltă îşi au propriile principii şi poncife. Prima, ale cărei locuri comune răspund mai bine instinctelor noastre profunde, a dat naştere unei literaturi cu mult mai bogate decât cea de-a doua. Nu-i este dat oricui să-şi pună nădejdea într-o catastrofă cosmică şi nu oricine gustă limbajul şi modul în care ne e anunţată. Dar cine-i deschis acestei idei şi o apreciază va citi, în Scripturi, cu perverse delicii, figuri şi clişee ce vor face carieră la Patmos: „… şi soarele se va întuneca, iar luna se va face roşie ca sângele… şi stelele cerului vor cădea în ţărână… şi toate seminţiile pământului se vor tângui… şi toate se vor întâmpla mai înainte ca această generaţie să piară” — Acest presentiment al extraordinarului, al unui eveniment capital, această aşteptare crucială se poate preface în iluzie, şi-atunci va fi speranţa într-un paradis pe pământ sau în altă parte; ori în anxietate, şi-

atunci va fi viziunea unui dezastru ideal, a unui cataclism ce inspiră o teamă voluptuoasă.

„… iar din gura lui ieşi o sabie ascuţită, ca să lovească noroadele.” — Clişee ale groazei, procedee literare, desigur. În ele avea să lunece şi Sfântul Ioan atunci când a optat pentru acea superbă vorbire în dodii, etalare de prăbuşiri, preferabilă, în definitiv, descrierilor de cetăţi şi insule în care o fericire impersonală te sufocă, în care „armonia universală” te încorsetează şi te zdrobeşte. Visurile utopiei s-au realizat în cea mai mare parte, dar într-un spirit cu totul diferit de cel în care fuseseră gândite; ceea ce pentru utopie era perfecţiune, pentru noi e cusur; himerele ei sunt nenorocirile noastre. Tipul de societate imaginat de ea pe un ton liric ne-apare, pus în practică, insuportabil. Se poate judeca după următoarea mostră din *Călătorie în Icaria*[1]: „Două mii cinci sute de tinere femei (modiste) lucrează într-un atelier, unele aşezate, altele în picioare, şi aproape toate drăguţe… Faptul că fiecare lucrătoare execută o aceeaşi operaţie dublează rapiditatea muncii, ducând-o la perfecţiune. Cele mai elegante paruri apar, cu miile, în fiecare dimineaţă, din mâinile drăguţelor lor creatoare…” — Asemenea elucubraţii dovedesc debilitate mintală sau prost gust Şi totuşi, sub aspectul material al lucrurilor, Cabet a avut o viziune exactă; nu s-a înşelat decât asupra esenţialului. Neştiind nimic despre distanţa ce separă pe *a fi* de *a produce* (nu existăm, în sensul plin al cuvântului, decât în afara a ceea ce facem, în afara actelor noastre), el nu putea desluşi blestemul inerent oricărei forme de muncă, artizanală, industrială sau de alt fel. Cel mai mult te uimeşte, la povestirile utopice, lipsa de fler, de instinct psihologic. Personajele utopiei sunt nişte automate, nişte ficţiuni sau simboluri: niciunul nu are realitate, niciunul nu-şi depăşeşte condiţia de fantoşă, de idee pierdută într-un univers lipsit de repere. Pânăşi copiii devin acolo de nerecunoscut. În „statul societar” al lui Fourier, ei sunt atât de neprihăniţi, că nu cunosc nici măcar ispita furtişagului, nu ar lua „un măr dintr-un copac”. Dar un copil care nu fură nu e copil. La ce bun să făureşti o societate de marionete? Recomand descrierea Falansterului ca pe cel mai eficient vomitiv.

Plasat la antipodul unui La Rochefoucauld, născocitorul de

[1] *Voyage en Icarie* (1842) de Etienne Cabet. (N. T.)

utopii e un moralist ce nu vede în om decât generozitate, abnegaţie, altruism. Fără vigoare, desăvârşiţi şi nuli, orbiţi de strălucirea Binelui, lipsiţi de păcate şi vicii, imateriali şi şterşi, neiniţiaţi defel în ale existenţei, în arta de-a roşi de sine, de a-şi inventa noi umilinţe şi cazne, ei nici nu bănuiesc plăcerea pe care ne-o inspiră căderea semenilor noştri, înfrigurarea cu care le dorim şi urmărim prăbuşirea. Această înfrigurare ca şi plăcerea ce-o însoţeşte pot eventual să provină dintr-o curiozitate superioară, fără nimic diabolic. Cât timp o fiinţă se ridică, prosperă, înaintează, nu ştim cine este, căci ascensiunea îndepărtând-o de sine însăşi ea e lipsită de realitate, nu există. Şi tot aşa, nu te cunoşti pe tine însuţi decât din clipa când începi să decazi, când nicio reuşită, la nivelul preocupărilor omeneşti, nu mai este posibilă: înfrângere lucidă prin care, înstăpânindu-te pe propria fiinţă, te smulgi din letargia universală. Ca să-ţi înţelegi mai bine decăderea, pe-a ta ori pe a altora, trebuie să cunoşti Răul şi, la nevoie, să te afunzi în el: ci cum să-l afli în aceste cetăţi şi insule unde este — din principiu şi din raţiuni de stat — exclus? Tenebrele sunt interzise acolo; numai lumina e permisă. Nici urmă de dualism; utopia este de esenţă antimaniheistă. Potrivnică anomaliei, diformului, asimetriei, ea tinde spre consolidarea omogenului, a tipului, a repetiţiei şi dogmatismului. Viaţa e însă ruptură, erezie, încălcare a normelor materiei. Iar omul, în raport cu viaţa, este erezie la pătrat, triumf al individualităţii, al capriciului, apariţie aberantă, animal schismatic pe care societatea — sumă de monştri adormiţi — vrea să-l aducă pe *drumul cel drept.* Eretic prin excelenţă, monstru deşteptat, omul, singurătate incarnată, violare a ordinii universale, se complace în unicitatea sa, se izolează în privilegiile lui oneroase, plătind în *durată* orice victorie asupra „semenilor” săi: cu cât se deosebeşte de ei, cu atât va fi mai primejdios — dar şi mai fragil, căci doar cu preţul unor ani din viaţă le tulbură celorlalţi tihna şi îşi creează, în sânul cetăţii, un statut de indezirabil.

„Speranţele noastre în ce priveşte viitorul speciei umane se reduc la trei puncte importante: abolirea inegalităţii dintre naţiuni, creşterea egalităţii în cadrul aceluiaşi popor, în fine, perfecţionarea omului.” (Condorcet)

Preocupată de descrierea cetăţilor reale, istoria, care constată oriunde şi oricând falimentul mai curând decât

împlinirea speranţelor noastre, nu a ratificat niciuna din aceste previziuni. Pentru cei din stirpea lui Tacit nu există Romă *ideală*.

Izgonind iraţionalul şi ireparabilul, utopia se opune de asemeni Tragediei, paroxism şi chintesenţă a istoriei. Într-o cetate perfectă, orice conflict ar înceta; voinţele ar fi acolo sugrumate, potolite sau aduse în chip miraculos la acelaşi numitor; ar domni acolo numai unitatea, fără ingredientul întâmplării sau al contradicţiei. Utopia este un amestec de raţionalism pueril şi de angelism secularizat.

Suntem înecaţi în rău. Nu vreau să spun că toate actele noastre sunt rele fără excepţie; dar, când ni se întâmplă să comitem unele *bune*, suferim, pentru că ne contrazicem pornirile spontane: practicarea virtuţii se reduce la un exerciţiu de penitenţă, la ucenicia ascezei. Înger căzut preschimbat în demiurg, Satan, slujnicar al Creaţiunii, se sumeţeşte-n faţa Tatălui şi se arată a fi, pe pământ, mai tare decât El şi mai în largul său; departe de-a fi un uzurpator, e domnul nostru, suveran legitim care, dacă universul ş-ar reduce la om, l-ar birui pe Preaînaltul. Să avem deci curajul de a ne recunoaşte adevăratul păstor.

Marile religii nu s-au înşelat: ceea ce-i oferă Mara lui Buddha, Ahriman lui Zoroastru, Cel Viclean lui Isus este pământul şi puterea lumească, realităţi ce depind efectiv de Prinţul Tenebrelor. Aşa încât i-am face jocul, i-am fi complici şi i-am încununa lucrarea dacă am dori instaurarea unei noi rânduieli, utopie generalizată sau imperiu universal, căci mai mult ca orice el vrea să-i fim tovarăşi în păcat şi, sub influenţa lui, să ne întoarcem faţa de la lumină, să uităm fericirea noastră dintâi.

Închise timp de peste cinci mii de ani, porţile raiului au fost redeschise, ne spune Sfântul Ioan Gură de Aur, în clipa când Cristos îşi da suflarea din urmă; a intrat atunci şi tâlharul, urmat de Adam, repatriat în fine, şi de un mic număr de drepţi ce lâncezeau în iad aşteptând „ceasul mântuirii”.

Totul ne face să credem că raiul este din nou zăvorât şi că multă vreme va rămâne aşa. Nimeni nu poate să-i forţeze porţile: cei câţiva privilegiaţi s-au baricadat, desigur, înăuntru, după o metodă a cărei eficienţă o putuseră constata pe pământ.

Paradisul acesta pare să fie cel adevărat: la el ne gândim când ne cuprinde disperarea cea mai neagră, în el am vrea să ne topim, să ne pierdem. O pornire subită ne împinge, ne aruncă în el: vrem oare să recâştigăm, într-o clipită, tot ce-am pierdut dintru-nceputuri, să reparăm instantaneu greşeala de a ne fi născut? Nimic nu dezvăluie mai bine sensul metafizic al dorului decât imposibilitatea lui de a coincide cu un moment anume din timp; de aceea, îşi cată alinare într-un trecut îndepărtat, imemorial, refractar veacurilor şi parcă anterior devenirii. Boala ce-l chinuie — efect al unei rupturi produse la începuturi — îl împiedică să proiecteze vârsta de aur în viitor; în schimb, o concepe spontan pe-aceea din vechime, primordială; la aceea râvneşte, şi nu atât pentru a huzuri, cât pentru a se pierde-n ea, pentru a-şi lepăda aici povara conştiinţei. Se reîntoarce la obârşia timpului pentru a regăsi acolo raiul cel adevărat, cel pe care-l regretă. Dimpotrivă, dorul din care se naşte paradisul lumesc va fi lipsit tocmai de dimensiunea regretului: dor răsturnat, falsificat şi viciat, orientat către viitor, obsedat de „progres", replică temporală, metamorfoză schimonosită a paradisului originar. În cele din urmă, această metamorfoză s-a săvârşit — prin molipsire? prin automatism? — în fiecare din noi. Cu sau fără voie, mizăm pe viitor, facem din el un panaceu şi, asimilându-l cu naşterea unui timp *absolut diferit* în chiar interiorul timpului, îl considerăm a fi o durată inepuizabilă şi totuşi încheiată, o *istorie atemporală*. Contradicţie în termeni, inerentă speranţei într-o nouă rânduială, într-o victorie a insolubilului în sânul devenirii. Visul nostru într-o lume mai bună se bazează pe o imposibilitate teoretică. Ce-i de mirare că este nevoie, spre a-l justifica, de paradoxuri *solide*?

Atâta timp cât creştinismul împlinea spiritele, utopia nu le putea ispiti; de îndată însă ce crucea începu să decepţioneze, utopia căută să le ia cu asalt şi să le stăpânească. Încercase încă din vremea Renaşterii, dar nu avea să reuşească decât cu două veacuri mai târziu, într-o epocă de superstiţii „luminate". Aşa se născu Viitorul, viziune a unei fericiri irevocabile, a unui paradis dirijat, în care nu e loc pentru întâmplare, în care cea mai mică fantezie pare o erezie ori o provocare. A-l descrie înseamnă a intra în amănuntele inimaginabilului. Chiar şi ideea unei cetăţi ideale este un chin pentru raţiune, o încercare ce

onorează inima dar descalifică intelectul. (Cum s-a putut coborî un Platon până-ntr-acolo? El este, era să uit, strămoşul tuturor acestor rătăciri, reluate şi agravate de Thomas Morus, *ctitorul* amăgirilor moderne.) A construi o societate în care, conform unui protocol fioros, faptele ne sunt catalogate şi normate, în care, dintr-o milostenie împinsă până la indecenţă, ni se scotoceşte în gândurile cele mai ascunse înseamnă să transferi caznele gheenei în vârsta de aur, sau să creezi în tovărăşie cu diavolul o instituţie filantropică. Solarieni, Utopieni, Armonieni… — aceste nume groaznice rimează cu destinul lor, coşmar ce ne aşteaptă şi pe noi, de vreme ce singuri ne-am făcut din el un ideal.

Predicând foloasele muncii, utopiile aveau să se contrapună *Genezei*. Sub acest aspect, mai ales, ele sunt expresia unei omeniri robite muncii, complăcându-se, mândră, în urmările păcatului originar, dintre care cea mai gravă rămâne obsesia randamentului. Purtăm cu trufie şi ostentaţie stigmatele unei rase ce pune la mare preţ „sudoarea frunţii”, ce-şi face din ea un blazon, ce se agită şi trudeşte *exultând*; de aici groaza pe care ne-o inspiră nouă, celor atinşi de blestem, alesul ce refuză să trudească ori să exceleze într-un domeniu sau altul. E capabil de acest refuz — pentru care obştea îl înfierează — acela, doar, ce mai păstrează amintirea unei fericiri imemoriale, înstrăinat printre semenii săi, e asemenea lor şi totuşi, sufleteşte, nu poate fi de-al lor; din orice parte ar privi lumea, el nu se simte de *aici*; totul îi pare uzurpare: până şi faptul de-a purta un nume… Proiectele sale dau greş, şi le porneşte fără să creadă în ele: îi par simulacre de la care-l abate imaginea exactă a unei alte lumi. Omul, odată izgonit din paradis, ca să şi-l scoată din gând şi ca să nu mai sufere, capătă-n schimb capacitatea de a vrea, de-a tinde spre făptuire, de a se arunca în ea cu entuziasm, cu virtuozitate. Ci toropitul, în detaşarea lui, în apatia lui miraculoasă, la ce să trudească, din ce să-şi facă un ţel? Nimic nu-l îmbie să iasă din indiferenţă. Şi totuşi, nici el nu scapă pe de-a-ntregul blestemului comun: îl istoveşte un dor, făcându-l să cheltuiască mai multă energie decât noi toţi, în toate isprăvile noastre.

Când Cristos afirma că „împărăţia lui Dumnezeu” nu este nici „aici”, nici „dincolo”, ci înlăuntrul nostru, el condamna cu anticipaţie construcţiile utopice, pentru care orice „împărăţie”

este inevitabil exterioară, fără niciun raport cu eul profund ori cu mântuirea noastră individuală. Dar ele ne-au marcat într-atât, încât izbăvirea ne-o aşteptăm din afară, ca fruct al conjuncturii sau al evoluţiei colectivităţilor. Astfel avea să apară Sensul istoriei, a cărui modă avea s-o elimine pe aceea a Progresului, fără să adauge nimic nou. Dar trebuia să aruncăm la vechituri nu atât un concept, cât una din expresiile lui verbale, de care se abuzase. În materie de ideologie, nu ne-am putea primeni prea uşor fără ajutorul sinonimelor.

Sub felurite măşti, ideea perfectibilităţii a pătruns în moravurile noastre: aderă la ea chiar şi acela ce-o pune sub semnul întrebării. Nimeni nu vrea să accepte că istoria se desfăşoară şi *atâta tot*, fără o direcţie determinată, fără un ţel. „Ea are un ţel, se îndreaptă spre el, în principiu l-a şi atins", pretind dorinţele şi doctrinele noastre. Cu cât o idee conţine mai multe promisiuni imediate, cu atât are şanse de-a triumfa. Incapabili să găsească „împărăţia Domnului" înlăuntrul lor sau mai curând prea vicleni ca să vrea s-o caute-n ei, creştinii au situat-o în viitor; au pervertit învăţătura lui Isus cu scopul de a-i asigura reuşita. De altfel chiar Isus întreţine echivocul; pe de-o parte, răspunzând insinuărilor fariseilor, propovăduieşte o împărăţie interioară, atemporală, iar pe de alta le dă de înţeles discipolilor că mântuirea fiind apropiată vor fi martori, ei şi „generaţia lor" la sfârşitul lumii acesteia. Înţelegând că oamenii ar accepta martiriul pentru o himeră, dar nu pentru un adevăr, a trebuit să ţină seama de slăbiciunea lor. Dacă ar fi acţionat altfel, şi-ar fi compromis lucrarea. Dar ceea ce era la el concesie, sau tactică, la utopişti va fi postulat sau pasiune.

Un mare pas înainte a fost făcut în ziua când oamenii au înţeles că pentru a se putea chinui mai bine unii pe alţii e necesar să se adune, să se organizeze într-o societate. Dacă am da crezare utopiilor, au reuşit s-o facă doar pe jumătate; ele-şi propun aşadar să-i ajute, să le ofere un cadru adecvat exercitării unei fericiri integrale, cerându-le totodată, în schimb, să renunţe la libertate ori, dacă o păstrează, să se servească de ea doar ca să-şi strige bucuria în mijlocul suferinţelor pe care şi le provoacă din belşug. Acesta pare a fi sensul satanicei bunăvoinţe ce le-o arată utopiile. În aceste condiţii, cum să nu concepi o utopie pe dos, o lichidare a

infimului bine şi a răului imens inerente ordinii sociale, oricare ar fi ea? Proiectul este ademenitor, ispita irezistibilă. Cum altfel să pui capăt unui atât de vast ansamblu de monstruozităţi? Ar fi necesar, pentru asta, ceva comparabil cu *dizolvantul universal* pe care-l căutau alchimiştii, şi-a cărui eficacitate am putea s-o testăm nu pe metale, ci pe instituţii. Aşteptând să i se găsească formula, să remarcăm în treacăt că, în aspectele lor practice, alchimia şi utopia se întâlnesc: urmărind, în domenii diferite, un vis de transmutaţie înrudit, dacă nu identic, una abordează imposibilul din natură, cealaltă din istorie. Dintr-un acelaşi viciu al spiritului, sau din aceeaşi speranţă, se trage şi ideea pietrei filozofale, şi a cetăţii ideale.

La fel cum o naţiune, pentru a se detaşa de celelalte, pentru a le umili şi zdrobi sau pur şi simplu pentru a dobândi un chip numai al ei, are nevoie de o idee nesăbuită ca s-o călăuzească şi să-i fixeze scopuri ce-i depăşesc capacităţile reale, tot aşa o societate nu evoluează şi nu se afirmă decât dacă i se propun ori i se impun idealuri cu mult peste puterile ei de-a le realiza. Utopia îndeplineşte în viaţa colectivităţilor funcţia pe care o are ideea de misiune în viaţa popoarelor. Ideologiile sunt subproduse ale viziunilor mesianice sau utopice, un fel de expresie vulgară a lor.

În sine, o ideologie nu este nici bună, nici rea. Totul depinde de momentul când este adoptată. Comunismul, de pildă, acţionează asupra unei naţiuni virile ca un stimulent; o împinge înainte şi îi înlesneşte expansiunea; în schimb, asupra unei naţiuni şovăielnice, influenţa lui ar putea fi mai puţin fericită. Nici adevărat, nici fals, el grăbeşte o serie de procese, şi nu *din cauza* lui, ci *prin* el şi-a dobândit Rusia puterea actuală. Ar putea comunismul să joace acelaşi rol, odată instalat în restul Europei? Ar putea fi, acolo, principiu de reînnoire? Am vrea s-o putem spera; oricum, întrebarea aceasta nu poate primi decât un răspuns indirect, arbitrar, inspirat de analogii de ordin istoric. Gândiţi-vă la efectele creştinismului la începuturile sale: a dat o lovitură fatală societăţii antice, a paralizat-o şi a lichidat-o; în schimb, a fost o binecuvântare pentru barbari, cărora le-a exacerbat instinctele. Nici vorbă să regenereze o lume decrepită: nu i-a regenerat decât pe cei deja regeneraţi. La fel, comunismul va aduce, *în viitorul apropiat*, mântuirea

acelora, doar, ce sunt deja mântuiţi; dar nu le va putea aduce o speranţă concretă muribunzilor şi cu atât mai puţin va izbuti să învie cadavre.

După ce am denunţat ridicolul utopiei, să ne ocupăm de meritele ei, iar de vreme ce oamenii primesc atât de bine ordinea socială, de-abia desluşindu-i răul imanent, să le urmăm exemplul, să fim părtaşi la inconştienţa lor.

Nu vom putea elogia îndeajuns utopiile pentru a fi denunţat ravagiile proprietăţii, esenţa ei monstruoasă, urgiile cărora le este izvor. Mare sau mic, proprietarul este pătat, corupt în adâncul fiinţei: corupţia lui întinează cel mai neînsemnat obiect pe care-l atinge ori şi-l însuşeşte. Puneţi-i „avutul" în pericol, despuiaţi-l de agoniseala lui — îl veţi forţa la o trezire a conştiinţei de care-n mod normal nu e capabil. Ca să recapete un chip omenesc, ca să-şi recâştige „sufletul", va trebui să ajungă la sapă de lemn şi să-şi accepte falimentul. Revoluţia îi va veni în ajutor. Redându-i goliciunea dintru început, îl nimiceşte în imediat şi îl salvează în absolut, căci ea îi izbăveşte, în chip lăuntric, desigur, chiar pe aceia în care loveşte mai întâi — pe cei avuţi; revoluţia îi reclaseazi, le redă vechea statură şi-i readuce la valorile pe care le-au trădat. Dar înainte chiar de a avea mijloacele ori prilejul să-i lovească, ea întreţine în ei o spaimă salutară: le tulbură somnul, le hrăneşte coşmarele, iar coşmarul e începutul trezirii metafizice. Se dovedeşte utilă, aşadar, în calitate de agent distructiv; dar, fie şi nefastă, un lucru i-ar răscumpăra orice vină: doar ea ne-nvaţă prin ce gen de teroare se poate zdruncina această lume de proprietari, cea mai cumplită din lumile posibile. Orice formă de posesiune, putem s-o repetăm fără teamă, degradează, înjoseşte, îl stârneşte pe monstrul aţipit în fiecare din noi. Să dispui fie şi numai de-o măturică, să socoteşti un lucru, oricare, drept bunul *tău* înseamnă să participi la degradarea generală. Ce mândrie să descoperi că nu-ţi aparţine nimic, ce revelaţie! Te socoteai cel mal nenorocit dintre oameni şi iată că, deodată, surprins şi parcă iluminat de sărăcia ta, nu mai găseşti în ea motiv de suferinţă, ci dimpotrivă, unul de mândrie. Iar tot ce-ţi mai doreşti este să fii la fel de deposedat ca un sfânt ori ca un smintit.

Când suntem sătui de valorile tradiţionale, ne orientăm inevitabil spre ideologia care le neagă. Aceasta seduce mai mult prin forţa de negaţie decât prin formulele ei pozitive. A dori răsturnarea ordinii sociale înseamnă să traversezi o criză marcată, mai mult sau mai puţin, de teme comuniste. Asta e valabil azi cum a fost ieri, cum o să fie şi mâine. Totul se petrece ca şi cum, de la Renaştere încoace, spiritele ar fi fost atrase la suprafaţă de liberalism, iar în profunzime de comunism, care, departe de-a fi un produs de circumstanţă, un accident istoric, e moştenitorul sistemelor utopice şi beneficiarul unei îndelungate lucrări subterane; mai întâi capriciu ori schismă, el avea să îmbrace mai târziu caracterul unui destin şi-al unei dogme. În momentul de faţă, conştiinţele nu se pot manifesta decât prin două forme de revoltă: comunistă şi anticomunistă. Cum să nu observi însă că anticomunismul e totuna cu o credinţă vehementă, înfricoşată, în viitorul comunismului?

Când vine sorocul biruinţei unei ideologii, totul îi înlesneşte izbânda, până şi duşmanii declaraţi; nici polemica şi nici poliţia nu-i vor putea stăvili expansiunea ori întârzia triumful; ea vrea şi poate să devină realitate, să se întrupeze; dar cu cât e mai aproape de izbândă, cu atâta riscă să se vlăguiască; instaurată, se va goli de conţinutul ei ideal, îşi va slei resursele, pentru ca în cele din urmă, compromiţându-şi speranţele de mântuire, să degenereze în pălăvrăgeală ori sperietoare..

Cariera rezervată comunismului depinde de viteza cu care îşi va cheltui rezervele de utopie. Atâta timp cât nu şi le-a secătuit, va ispiti, inevitabil, toate societăţile ce nu-l vor fi trăit pe pielea lor; dând înapoi pe-alocuri, înaintînd. În alte părţi, investit cu virtuţi pe care nu le deţine nicio altă ideologie, va face înconjurul lumii, substituindu-se religiilor defuncte sau şovăitoare şi propunând peste tot mulţimilor moderne un absolut pe măsura neantului lor.

Considerat în sine, comunismul apare drept singura realitate la care mai putem adera, dacă păstrăm măcar o brumă de iluzie asupra viitorului: iată de ce, în grade diferite, suntem cu toţii comunişti… Dar nu e oare o speculaţie sterilă să judeci o doctrină în afara anomaliilor inerente realizării ei în practică? Omul va spera mereu în instaurarea dreptăţii; pentru triumful ei va renunţa la libertate, ca mai apoi s-o regrete. Orice ar

întreprinde, faptele şi gândurile sale stau sub semnul eşecului, ce pare-a fi nu punctul final, ci punctul de pornire, condiţia şi cheia lor. Nu există formă socială nouă în stare să păstreze avantajele celei vechi: o sumă aproximativ egală de neajunsuri se întâlneşte în toate tipurile de societate. Echilibru blestemat, stagnare fără leac, de care suferă deopotrivă şi indivizii, şi colectivităţile. Teoriile sunt aici neputincioase, fondul istoriei fiind impermeabil doctrinelor care-i exprimă aparenţa. Era creştină a fost cu totul altceva decât creştinismul; era comunistă, la rândul ei, nu ar putea să amintească de comunismul ca atare. Nu există evenimente prin natura lor creştine, şi nici comuniste.

Utopia este iluzia ipostaziată; comunismul, mergând şi mai departe, va fi iluzie decretată, impusă: o sfidare la adresa omniprezenţei răului, un optimism *obligatoriu*. Greu se va deprinde cu el acela care, de-atâtea experienţe şi suferinţe, trăieşte în beţia decepţiei şi care, la fel ca autorul *Genezei*, refuză să pună alături vârsta de aur şi devenirea. Nu că i-ar dispreţui pe maniacii „progresului continuu” şi eforturile lor de-a întrona dreptatea pe pământ; dar ştie, spre nefericirea lui, că aceasta e o imposibilitate materială, un nonsens grandios, singurul ideal despre care putem spune cu certitudine că nu se va realiza niciodată şi contra căruia natura şi societatea par să-şi fi mobilizat toate legile.

Aceste sfâşieri, aceste conflicte nu sunt doar ale singuraticului. Cu mai mică sau mai mare intensitate, le resimţim şi noi, ceilalţi: n-am ajuns oare să dorim cu toţii nimicirea societăţii în care trăim deşi cunoaştem bine decepţiile pe care ni le rezervă aceea care-i va lua locul? O răsturnare totală, chiar şi inutilă, o revoluţie *fără credinţă* — e tot ce se mai poate spera de la o epocă în care nimeni nu mai are destulă candoare pentru a fi un revoluţionar adevărat. Atunci când, cuprinşi de frenezia intelectului, ne aruncăm în aceea a haosului, reacţionăm ca un nebun cu mintea-ntreagă, ca un nebun aflat deasupra nebuniei sale ori ca un dumnezeu care, într-un acces de furie lucidă, s-ar hotărî să-şi nimicească opera o dată cu propria-i fiinţă.

Visele noastre de viitor vor fi, de-acum înainte, inseparabile de spaimele noastre. Literatura utopică, la începuturile ei, se

răzvrătea împotriva Evului Mediu, împotriva exageratei preţuiri pe care acesta o arăta infernului şi a gustului său declarat pentru viziunile de sfârşit de lume. S-ar spune că sistemele atât de liniştitoare ale unui Campanella sau Morus au fost concepute cu singurul scop de a discredita halucinaţiile unei Sfinte Hildegarda. Astăzi, reconciliaţi cu grozăvia, asistăm la o contaminare a utopiei de către apocalipsă: „noul pământ" ce ni se profeţeşte capătă tot mai mult înfăţişarea unui nou infern. Dar noi îl aşteptăm, acest infern, ne facem chiar o datorie din a-i grăbi venirea. Cele două genuri, utopic şi apocaliptic, ce ne păreau atât de diferite, se întrepătrund acum, îşi împrumută culorile, dând naştere unui al treilea gen, perfect alcătuit pentru a oglindi soiul de realitate ce ne pândeşte şi căreia-i vom spune totuşi da, un da decent şi fără iluzii. Va fi felul nostru de-a fi *impecabili* în faţa fatalităţii.

VI

VÂRSTA DE AUR

I

„Zeii, ce-au casa-n Olimp, mai întâi făurit-au pe lume
Neamu-unor oameni de aur, cu duh cumpătat şi cuminte,
Care au fost într-o vreme, când domn peste cer era Cronos.
Netulburaţi de vreo grijă, trăiau asemeni cu zeii,
Nu cunoşteau suferinţa ori truda, şi nici bătrâneţea
Nu-i dobora, ci de-a pururi cu zdravene mâini şi picioare
Se veseleau în petreceri, feriţi de orice amaruri.
Moartea uşoară ca somnu-i primea şi averile toate
Ei stăpâneau, căci pământul cel rodnic din propria-i vrere
Fructe dădea din belşug, paşnici trăiau şi în tihnă…"
(Hesiod, *Munci şi zile*[1])

[1] Traducere de Dumitru T. Burtea. (N. t)

Acest tablou al vârstei de aur seamănă bine cu acela al Edenului biblic. Şi unul, şi celălalt sunt cât se poate de convenţionale: irealitatea nu ar putea să fie dramatică. Oricum, au meritul de a fixa imaginea unei lumi statice, în care identitatea se oglindeşte neîncetat în sine, unde domneşte prezentul veşnic, timp comun tuturor viziunilor paradisiace, timp conceput în opoziţie cu însăşi ideea de timp. Ca să-l poţi imagina şi dori, trebuie să urăşti devenirea, să-i simţi povara şi urgia, să vrei cu orice preţ să-i scapi. E singura dorinţă de care mai este capabilă o voinţă debilă, însetată de repaos, nerăbdătoare să dispară pe alte limanuri. Dacă am fi îmbrăţişat cu trup şi suflet prezentul veşnic, istoria nu ar mai fi avut loc sau, în orice caz, nu ar fi fost sinonimă cu povara sau cu supliciul. Când ea ne apasă prea greu şi ne striveşte, o laşitate cumplită ne cotropeşte fiinţa: perspectiva de a ne agita mai departe prin veacuri capătă proporţiile unui coşmar. Dulceaţa vârstei mitologice ne ispiteşte atunci dureros sau, iac-am fost cititori statornici ai *Genezei*, reverii nostalgice ne poartă în toropeala preafericită a grădinii dintâi, în timp ce spiritul nostru invocă îngerii şi-ncearcă să le pătrundă misterul. Cu cât mai mult îi caută gândul, cu-atât oboseala noastră îi naşte — nu fără anume folos pentru noi: oare nu datorită lor ne putem măsura gradul înstrăinării de, lume, neputinţa de a ne integra ei? Oricât de imateriali, oricât de ireali ar fi, sunt totuşi mai consistenţi decât noi, care îi cercetăm şi invocăm, umbre ori simulacre de umbre, carne vestejită, duh spulberat. Şi ne gândim la ei şi-i implorăm din toată nimicnicia noastră, ca nişte fantome sufocate. Nu-i în natura lor nimic „cumplit”, cum pretinde o anume elegie; nu, cumplit e să ajungem să nu ne mai putem înţelege decât cu ei sau, când îi credem la celălalt capăt al lumii, să-i vedem deodată ţâşnind din amurgul sângelui nostru.

II

„Izvoarele vieţii”, pe care zeii, după spusa aceluiaşi Hesiod, ni le-au ascuns, Prometeu şi-a propus să ni le dezvăluie. Vinovat pentru toate nenorocirile noastre, nu era conştient de ce face, deşi se făIea cu luciditatea lui. Cuvintele pe care i le atribuie

Eschil sunt exact contrariul celor citite adineauri în *Munci şi zile*: „Altădată oamenii vedeau, dar nu vedeau cum trebuie; ascultau, dar nu înţelegeau… Făptuiau, dar fără judecată.” Tonul e uşor de sesizat; de prisos să citǎm mai departe. Ceea ce li se reproşa era, într-un cuvânt, că se cufundă în idila primordială şi îşi urmează legile firii, nealterate de conştiinţă. Trezindu-i pe oameni la spirit, despărţindu-i de aceste „izvoare” de care înainte se bucurau fără a căuta să le sondeze adâncimile sau sensul, Prometeu nu le-a adus fericirea, ci blestemul şi chinurile titanismului. Conştiinţa? Se lipseau foarte bine de ea; dar Prometeu le-a impus-o, le-a vârât-o pe gât, iar ea a declanşat în ei o dramă care se prelungeşte în fiecare din noi şi care nu se va sfârşi decât o dată cu specia. Pe măsură ce timpul merge înainte, conştiinţa ne acaparează, ne subjugă şi ne smulge vieţii; am vrea să revenim la aceasta, dar, pentru că nu putem, le căutǎm pricină şi uneia şi celeilalte, apoi le cântărim înţelesul şi premisele, ca să sfârşim, exasperaţi, prin a ne acuza pe noi înşine. Iată ce nu putuse prevedea acel funest filantrop a cărui amăgire ne e singura scuză, acel ispititor fără voie, şarpe imprudent şi nechibzuit. Oamenii *ascultau*; ce nevoie aveau să *înţeleagă*? El i-a silit s-o facă, lăsându-i în voia devenirii, a istoriei; gonindu-i, cu alte cuvinte, din prezentul veşnic. Vinovat sau nevinovat — ce importanţă mai are! — şi-a meritat pedeapsa.

Cel dintâi fanatic al „ştiinţei”, un modern în cel mai rău înţeles al cuvântului, fanfaronadele şi delirurile lui vestesc pe-acelea ale mai multor doctrinari din veacul trecut: doar suferinţele lui ne consolează pentru atâtea extravaganţe. Dacă cineva a *înţeles*, acela a fost vulturul, care, ghicindu-ne viitorul, a vrut să ne cruţe de chinurile ce ne aşteptau. Dar primul impuls fusese dat: oamenii prinseseră gust pentru manevrele seducătorului care, modelându-i după chipul şi înfăţişarea sa, i-a învăţat şi pe ei să scotocească în *dedesubturile* vieţii, în ciuda interdicţiei zeilor. Indiscreţiile şi crimele cunoaşterii, curiozitatea ucigaşă ce ne împiedică să ne armonizăm cu lumea, toate pornesc de la el: idealizând cunoaşterea şi actul, n-a ruinat el oare totodată fiinţa, iar o dată cu fiinţa şansa vârstei de aur? Încercările cărora ne sortea, fără a fi la fel de crunte ca ale sale, aveau în schimb să dureze mai mult. „Programul” lui, coerent ca fatalitatea, şi l-a realizat de minune

şi… pe dos; tot ce ne-a predicat şi impus s-a întors punct cu punct contra lui, apoi contra noastră. Nimeni nu poate tulbura nepedepsit inconştienţa originară; cei care, urmându-i exemplul, au atentat la ea, i-au împărtăşit inexorabil destinul: sunt devoraţi şi ei, au parte, la rându-le, de stânca şi de vulturul lor. Şi îl urăsc cu atât mai multă înverşunare, cu cât se urăsc pe ei înşişi *în* el.

III

Trecerea la vârsta de argint, apoi la aceea de bronz şi de fier marchează accentuarea decăderii noastre, a îndepărtării de prezentul veşnic, al cărui simulacru, doar, ni-l mai putem imagina, cu care nu mai avem frontieră comună: aparţine altui univers, ne scapă şi e atât de diferit de noi, că nici nu reuşim să-i bănuim natura. Nu-i cale să ni-l însuşim: oare l-am posedat cu-adevărat odinioară? Şi cum să-l stăpânim din nou, când nu-i putem reface, din nimic, icoana? Ne-a fost răpit pe vecie, iar dacă îl simţim aproape, uneori, e meritul lehamitei şi atoniei împinse la extrem; dar nu mai e, atunci, decât propria-i caricatură, parodie 2 imuabilului, devenire apatică, încremenită într-o zgârcenie atemporală, chircită pe o clipă sterilă, pe o comoară ce o sărăceşte, devenire spectrală, goală şi totuşi încărcată, căci este doldora de vid. Fiinţa căreia extazul i-a fost interzis nu-şi poate regăsi originile decât prin stingerea vitalităţii, prin absenţa oricărui atribut, prin acea senzaţie de infinit găunos, de genune devalorizată, de spaţiu în plină inflaţie şi de durată rugătoare şi nulă.

Există o veşnicie adevărată, pozitivă, ce se întinde dincolo de timp; există alta, negativă, falsă, aflată dincoace de el: e chiar aceea în care dospim, departe de izbăvire, în afara puterii unui mântuitor, şi care ne eliberează de toate luându-ne totul. Universul fiind abolit, ne vlăguim la spectacolul propriilor noastre aparenţe. S-a atrofiat oare organul ce ne îngăduia să ne percepem esenţa fiinţei? Să fim pe veci reduşi la umbra noastră? Toate bolile cărnii şi spiritului, luate laolaltă, n-ar fi nimic pe lângă boala ce se trage din incapacitatea de a intra în rezonanţă cu prezentul veşnic sau de a-i fura — ca să ne îndulcim cu ea — măcar o părticică.

Eşuaţi fără drept de apel în veşnicia negativă, în acest timp

risipit ce nu se afirmă decât anulându-se, esenţă redusă la un şir de distrugeri, sumă de ambiguităţi, plenitudine ce are neantul drept principiu — trăim şi murim în fiecare din clipele sale, fără să ştim *când* este, căci de fapt nu există nicicând. Deşi atât de efemer, ne leagă în asemenea măsură, încât, ca să ne smulgem din strânsoarea lui, ne-ar trebui nu doar o răsturnare a deprinderilor, ci o leziune a spiritului, o fisură a eului, prin care să putem întrezări indestructibilul şi să ajungem la el; de acest privilegiu au parte doar câţiva blestemaţi de soartă, ca recompensă pentru a-şi fi acceptat ruina. Restul, cvasitotalitatea oamenilor, deşi se recunosc incapabili de asemenea sacrificiu, tot nu renunţă la căutarea unui *alt* timp; din contră, o fac cu îndârjire, însă cu gândul să-l plaseze în lumea aceasta, conform recomandărilor utopiei, care încearcă să împace prezentul veşnic cu istoria, dulceaţa vârstei de aur cu ambiţiile prometeice — sau, ca să recurgem la terminologia biblică, încearcă să refacă Edenul cu mijloacele păcatului originar, redându-i astfel noului Adam privilegiile celui din vechime. Nu înseamnă asta, oare, să încerci revizuirea Creaţiunii?

IV

Ideea lui Vico de a imagina o „istorie ideală” şi de a-i trasa „ciclul etern” se regăseşte, aplicată la societate, în sistemele utopice, a căror particularitate e voinţa de a rezolva, o dată pentru totdeauna, „chestiunea socială”. De aici obsesia lor pentru *definitiv* şi nerăbdarea de-a instaura paradisul cât mai curând, în viitorul imediat, soi de durată staţionară, de Posibil imobilizat, simulacru al prezentului veşnic. „Dacă vestesc, spune Fourier, cu atâta siguranţă armonia universală ca foarte apropiată, e pentru că organizarea statului societar nu cere mai mult de doi ani…” Mărturisire cum nu se poate mai naivă, dar care exprimă totuşi o realitate profundă. Oare ne-am apuca de o cât de măruntă lucrare fără convingerea secretă că «

absolutul depinde de noi, de ideile şi faptele noastre, şi că-i putem asigura izbânda într-un răstimp destul de scurt? Cine se identifică pe de-a-ntregul cu ceva se comportă ca şi cum ar spera în instaurarea „armoniei universale” ori s-ar considera

promotorul ei. A acţiona înseamnă să te înrădăcinezi într-un viitor apropiat, atât de apropiat că devine aproape tangibil, înseamnă să te simţi consubstanţial cu acesta. Altfel stau lucrurile cu cei chinuiţi de demonul amânării. „Ceea ce se poate amâna cu folos se poate, cu şi mai mult folos, abandona", repetă ei împreună cu Epictet, deşi pasiunea lor pentru amânare nu provine, ca la filozoful stoic, dintr-un considerent moral, ci dintr-o spaimă aproape metodică şi dintr-o silă prea inveterată ca să nu capete aspectul unei autodiscipline sau al unui viciu. Pe *înainte* şi *după*, pe *azi* şi *mâine*, la fel de inacceptabile, le-au proscris şi le-au dat deoparte, căci mai uşor le e să trăiască în imaginaţie peste zece mii de ani decât să se complacă în imediat şi iminent. De-a lungul anilor, vor fi gândit mai mult la timpul în sine decât la timpul obiectiv, la indefinit decât la eficienţă şi la sfârşitul lumii decât la sfârşitul unei zile. Cum nu cunosc nici în durată şi nici în spaţiu momente sau locuri privilegiate, ei cad dintr-un leşin într-altul; iar când şi-această înaintare le este interzisă, se opresc, privesc în toate părţile, scrutează orizontul: dar nu mai este orizont... Şi atunci îi încearcă nu ameţeala, ci panica, o panică atât de intensă, că îi paralizează şi îi împiedică să fugă. Aceştia sunt excluşii, surghiuniţii, cei scoşi în afara timpului, rupţi de ritmul ce pune gloatele în mişcare, victimele unei voinţe anemiate şi lucide care se luptă cu ea însăşi şi se *ascultă* neîncetat. A vrea, în sensul plin al cuvântului, înseamnă să nu ştii că vrei, să refuzi să te opreşti asupra fenomenului voinţei. Omul de acţiune nu-şi cântăreşte nici impulsurile, nici mobilurile, iar reflexele şi le cercetează şi mai puţin: li se supune fără să gândească la ele şi fără să le stingherească. Îl interesează nu actul în sine, ci scopul, intenţia actului; de asemeni, îl va preocupa *obiectul*, iar nu mecanismul voinţei. Înfruntând lumea, caută în ea definitivul sau speră să-l introducă, pe dată sau peste doi ani... A te manifesta înseamnă a te lăsa orbit de-o formă oarecare de perfecţiune: până şi simpla mişcare conţine un ingredient utopic. Chiar şi respiraţia ar fi un supliciu fără amintirea sau presimţirea paradisului, obiect suprem — şi totuşi inconştient — al dorinţelor noastre, esenţă neformulată a memoriei şi aşteptării noastre. Incapabili să-l desluşească în străfundul naturii lor şi prea grăbiţi ca să-l poată extrage din ea, modernii aveau să-l proiecteze în viitor; iluziile lor sunt rezumate în

epigraful jurnalului saint-simonian, *Producătorul*: „Vârsta de aur, pe care o tradiţie oarbă a situat-o în trecut, se găseşte în faţa noastră.” Deci este important să-i grăbim venirea, s-o instaurăm pentru vecie, conform unei escatologii născute nu din spaimă, ci din exaltare şi euforie, dintr-o sete de fericire suspectă şi aproape morbidă. Revoluţionarul credea — şi toţi gândim la fel în sfera activităţilor noastre — că răsturnarea pe care-o pregăteşte va fi şi ultima: această idee de *ultim* fiind obsesia oricărui om în viaţă. Ne agităm pentru că ne revine — credem noi — misiunea de a isprăvi istoria, de a-i pune un punct final, căci ea ne pare-a fi domeniul nostru, ca de altfel şi „adevărul”, decis în fine să-şi părăsească atitudinea rezervată, spre a ni se dezvălui. Eroarea va fi de partea celorlalţi; doar noi vom fi înţeles totul. Cine nu luptă să-şi biruie semenii, apoi pe Dumnezeu, cine nu vrea să-i retuşeze opera, să-i corecteze imperfecţiunile, cine nu încearcă şi nu crede că-i de datoria lui să încerce toate acestea — Acela renunţă, fie din înţelepciune, fie din neputinţă, la propriul destin. Prometeu a vrut să-l întreacă pe Zeus; demiurgi improvizaţi, noi vrem să-l depăşim pe Dumnezeu, să-l umilim edificând un paradis superior celui creat de el, să suprimăm ireparabilul şi, cu un cuvânt din jargonul lui Proudhon, să „defatalizăm” lumea. În intenţia ei generală, utopia este un vis cosmogonic *la scara istoriei*.

V

Nu se va putea făuri paradisul aici, pe pământ, atâta timp cât oamenii vor fi supuşi Păcatului; deci trebuie să fie scoşi, eliberaţi de sub puterea lui. Sistemele ce şi-au propus acest obiectiv ţin de un pelagianism mai mult sau mai puţin deghizat. Se ştie că Pelagius (un celt, un naiv), negând efectele păcatului originar, tăgăduia greşelii lui Adam orice putere de-a înrâuri posteritatea. Primul nostru strămoş a trăit o dramă strict personală, şi-a atras o dizgraţie ce-l privea doar pe el, fără să aibă satisfacţia de a ne pricopsi cu tarele şi nenorocirile lui. Născuţi buni şi liberi, n-ar exista în noi nici urmă a unei prihăniri originare.

Cu greu se poate imagina o doctrină mai generoasă şi mai falsă; este o erezie de tip utopic, fecundă prin înseşi excesele

ei, prin absurdităţi ce-aveau să facă o lungă carieră. Nu vreau să spun că autorii de utopii s-au inspirat din ea în mod direct; dar nu se poate contesta, că în gândirea modernă există, opus augustinismului şi jansenismului, un întreg curent pelagian — încununat de cultul progresului şi de ideologiile revoluţionare — după care oamenii ar forma o masă de aleşi *virtuali*, eliberaţi de păcatul originar, ce pot fi modelaţi după dorinţă, predestinaţi binelui, susceptibili de toate perfecţiunile. Manifestul lui Robert Owen ne promite un sistem capabil să creeze „un nou *spirit* şi o *nouă* voinţă pentru tot neamul omenesc, şi astfel să-l facă pe fiecare să devină, dintr-o nevoie irezistibilă, conştient, raţional, cu o judecată şi o purtare sănătoasă”.

Pelagius, ca şi discipolii săi îndepărtaţi, pleacă de la o viziune înverşunat optimistă asupra naturii umane. Dar nu s-a dovedit defel că voinţa ar fi *generoasă*; ba chiar e sigur că nu-i generoasă deloc — cea nouă, ca şi cea veche. Doar oamenii cu o voinţă deficitară sunt buni în mod natural; ceilalţi trebuie să-şi dea toată silinţa ca să izbutească, iar dacă reuşesc e doar cu preţul unor eforturi ce-i indispun. Cum răul este inseparabil de act, rezultă că faptele noastre se îndreaptă obligatoriu *contra* cuiva sau ceva; la rigoare, contra noastră înşine. Însă de obicei, subliniez, nu *vrem* decât în detrimentul altuia. Nu aleşi, ci osândiţi — iată ce suntem, într-o măsură sau alta. Vreţi să construiţi o societate în care oamenii să nu-şi mai facă rău unii altora? Nu-i lăsaţi să între în ea decât pe abulici.

În concluzie, nu avem de ales decât între o voinţă bolnavă şi o voinţă rea; una generoasă, pentru că e rănită, imobilizată, ineficientă; cealaltă distructivă, aşadar activă, animată de un principiu dinamic: e chiar aceea ce întreţine febra devenirii şi naşte evenimentele. Lipsiţi-l pe om de ea, dacă mizaţi pe vârsta de aur! Sau aţi putea, la fel de bine, să-l despuiaţi de propria fiinţă, a cărei cheie constă în pornirea de a face rău, fără de care nu ni-l putem închipui. Potrivnic fericirii lui ca şi celei a semenilor, el acţionează ca şi cum ar dori instaurarea unei societăţi ideale; dar dacă ar realiza-o, s-ar sufoca în ea, neajunsurile îmbuibării fiind incomparabil mai mari decât ale mizeriei. Omul iubeşte tensiunea, mişcarea perpetuă: către ce să se îndrepte însă, în interiorul perfecţiunii? Este inapt pentru prezentul veşnic; în plus, îl înspăimântă monotonia acestuia,

punct vulnerabil al paradisului sub dubla lui înfăţişare — religioasă şi utopică. Nu e oare istoria, în ultimă instanţă, rezultatul fricii noastre de plictiseală, ce ne va face mereu să îndrăgim savoarea şi noutatea dezastrului, să preferăm orice urgie în locul stagnării? Obsesia ineditului este principiul ce ne sabotează mântuirea. Ne îndreptăm spre infern în măsura în care ne depărtăm de viaţa vegetativă, a cărei pasivitate ar trebui să fie soluţia universală, răspunsul suprem la toate întrebările noastre; groaza pe care ne-o inspiră ne-a transformat în această hoardă de civilizaţi, monştri atotştiutori ce ignoră esenţialul. Suntem prea corupţi şi prea nerăbdători pentru a şti să ne plictisim pe îndelete, să respirăm şi nimic mai mult, să suportăm cu demnitate nedreptatea de a fi, să refuzăm aşteptarea, jugul speranţei, să căutăm o cale de mijloc între cadavru şi duh. Neîndoielnic, nimic nu ne va reconcilia cu plictisul. Ca să-i fim mai puţin refractari, ar trebui, cu ajutorul cerului, să cunoaştem o plenitudine fără evenimente, voluptatea clipei neschimbătoare, deliciile identităţii. Dar un asemenea har e atât de potrivnic naturii noastre, încât suntem mai fericiţi să nu pogoare peste noi. Robiţi diversităţii, extragem din ea acea sumă constantă de deziluzii şi de conflicte atât de necesară instinctelor noastre. Eliberaţi de griji şi de orice oprelişti, am fi abandonaţi nouă înşine: beţia ce ne-ar cuprinde atunci ne-ar face de mii de ori mai răi decât ne face servitutea. E un aspect al decăderii noastre ce le-a scăpat anarhiştilor, ultimii din şirul pelagienilor; totuşi, faţă de predecesorii lor, aceştia au avut meritul de a respinge — prin cultul închinat libertăţii — toate cetăţile, începând cu cele „ideale”, şi de a le înlocui cu un nou soi de himere, mai strălucite şi mai improbabile decât cele vechi. Dacă anarhiştii s-au răzvrătit contra statului şi i-au cerut abolirea, au făcut-o pentru că-l considerau un obstacol în calea exercitării unei voinţe funciarmente bune; or, tocmai pentru că e rea şi-a făcut apariţia statul; în lipsa lui, ea s-ar adânci în rău fără nicio reţinere. Oricum, ideea de-a nimici orice autoritate rămâne printre cele mai admirabile din câte s-au imaginat vreodată. Şi n-am putea regreta îndeajuns că stirpea celor ce voiau s-o realizeze s-a stins. Dar poate că trebuiau să dispară, să părăsească un veac ca al nostru, atât de zelos să le infirme teoriile şi previziunile. Ei vesteau era individului — iar individul

este pe ducă; eclipsa statului — iar statul n-a fost niciodată mai puternic şi mai apăsător; era egalităţii — şi era terorii a venit. Toate decad văzând cu ochii. Comparate cu ale lor, până şi atentatele noastre nu mai sunt ce erau odată: puţinele care, arareori şi parcă în silă, se mai comit nu mai au acel fundal de absolut ce le înnobila pe ale lor, executate cu-atâta migală şi virtuozitate! Azi nu se mai găseşte nimeni să pună umărul, prin acţiuni teroriste, la instaurarea „armoniei universale", ficţiune capitală de la care nu mai aşteptăm nimic… De altfel, ce-am mai putea spera de la ea, ajunşi la acest capăt al evului de fier? Sentimentul predominant este acum deziluzia, sumă a viselor noastre alterate.

Iar dacă ne lipseşte până şi resursa de a crede în virtuţile distrugerii, e pentru că, anarhişti dezafectaţi, i-am înţeles urgenţa şi inutilitatea.

VI

Suferinţa, la începuturile ei, speră în venirea vârstei de aur aici, pe pământ, îşi caută în ea un reazem, într-un fel se fixează în ea; dar pe măsură ce se adânceşte, suferinţa îi întoarce spatele, preocupându-se numai de sine însăşi. Din complice a sistemelor utopice, iat-o că devine adversara lor, desluşind în ele un pericol de moarte pentru dăinuirea propriilor chinuri, al căror farmec tocmai l-a descoperit. La fel ca personajul *Subteranei*[1], ea va pleda pentru haos, se va ridica împotriva raţiunii, împotriva lui „doi ori doi fac patru", împotriva „palatului de cristal", replică a Falansterului.

Cel care-a cunoscut infernul, nenorocirea planificată, îi va regăsi cumplita imagine simetrică în cetatea ideală, fericire universală pe care o respinge oricine a suferit enorm: ostilitatea lui Dostoievski faţă de ea a mers până la intoleranţă. Cu anii, el avea să se definească din ce în ce mai mult în opoziţie cu ideile fourieriste ale tinereţii sale; neputându-şi ierta vina de a le fi îmbrăţişat cândva, s-a răzbunat pe eroii săi, caricaturi… supraumane ale iluziilor sale dintâi. Ceea ce detesta în ei erau vechile lui rătăciri, concesiile făcute utopiei; multe din temele ei aveau să-l obsedeze totuşi; când, împreună

[1] *Însemnări din subterană* de Dostoievski. (N. t.)

cu marele Inchizitor, împarte omenirea într-o turmă fericită şi o minoritate răvăşită, clarvăzătoare, ce ia pe umerii ei destinele celorlalţi, sau când, cu Piotr Verhovenski, vrea să facă din Stavroghin şeful spiritual al cetăţii viitoare, un suveran pontif revoluţionar şi ateu, nu se inspiră oare din „preoţimea" pe care saint-simonienii o puneau deasupra „producătorilor" sau din proiectul lui Enfantin de a-l unge papă al noii religii pe însuşi Saint-Simon? Dostoievski apropie catolicismul de „socialism" şi chiar le identifică, dintr-o perspectivă ce ţine de metodă şi de delir, amestec eminamente slav. În raport cu Occidentul, în Rusia totul e mai sus cu o treaptă: scepticismul devine acolo nihilism, ipoteza dogmă, ideea icoană. Şigaliov nu debitează mai puţine enormităţi decât Cabet; o face însă cu o înverşunare ce nu-i de găsit la modelul său francez. „Voi nu mai aveţi obsesii, doar noi mai avem", par să le spună ruşii occidentalilor prin intermediul lui Dostoievski, obsedatul prin excelenţă, robit, ca toate personajele sale, unui singur vis: acela al vârstei de aur, fără de care, ne asigură el, „popoarele nu vor să trăiască şi nici măcar nu pot muri". Nu-i doreşte realizarea în istorie; dimpotrivă, se teme de venirea ei, dar fără să treacă de partea „reacţiunii", căci atacă „progresul" nu în numele ordinii, ci al capriciului, al dreptului la capriciu. După ce a respins paradisul viitor, îl va salva oare pe celălalt, pe cel vechi, imemorial? Dostoievski va face din el subiectul unui vis pe care-l va atribui succesiv lui Stavroghin, lui Versilov şi „omului ridicol".

„În muzeul din Dresda există un tablou al lui Claude Lorrain care în catalog figurează sub titlul *Acis şi Galateea*... Acesta era tabloul pe care l-am văzut în vis, dar totuşi nu ca un tablou, ci ca o realitate. Se făcea că există, la fel ca în tablou, un colţ din arhipelagul grecesc, şi eu, pare-se, mă întorsesem cu trei mii de ani în urmă. Valuri albastre şi mângâietoare, insule şi stânci, ţărmuri înfloritoare; în depărtare o privelişte încântătoare, chemarea soarelui care apune... Aici era leagănul omenirii... Oamenii se trezeau şi adormeau fericiţi şi nevinovaţi; pădurile răsunau de cântecele lor vesele; prisosul forţelor lor abundente se revărsa în dragoste, în bucurie naivă. Şi eu îl simţeam, în timp ce discerneam viitorul nemărginit care îi aştepta şi pe care nici nu-l bănuiau, şi inima mea se înfiora la aceste

gânduri.” (Demonii[1])

Versilov, la rândul lui, va visa acelaşi vis ca Stavroghin, cu diferenţa totuşi că soarele care apune nu-i mai apare, dintr-o dată, ca un soare al începutului, ci al sfârşitului „umanităţii europene”. În *Adolescentul*, constatăm, acest tablou se întunecă întru câtva; se va întuneca de-a binelea în *Visul unui om ridicol*. Vârsta de aur şi clişeele ei sunt prezentate aici cu mai multă precizie şi pasiune decât în cele două vise precedente: o viziune de Claude Lorrain comentată de un Hesiod sarmat Suntem pe acel pământ „dinainte ca el să fi fost întinat de păcatul originar”. Oamenii trăiau pe atunci „într-un fel de fervoare a iubirii, universală şi reciprocă”, aveau copii, dar fără să cunoască trivialitatea voluptăţii şi naşterii, rătăceau prin păduri cântând imnuri şi, cufundaţi într-un extaz necurmat, nu ştiau ce e pizma, mânia, bolile etc. Toate acestea rămân deocamdată convenţionale. Din fericire pentru noi, fericirea lor, care părea eternă, avea să se arate fragilă supusă încercărilor: „omul ridicol” sosi printre ei şi-i perverti pe toţi. O dată cu apariţia răului clişeele dispar, tabloul se însufleţeşte. — „Ca o trichină mizerabilă, ca un atom de ciumă care infectează state întregi, tot aşa am infectat şi eu tot acest pământ fericit, lipsit până la mine de păcate. Au început să mintă şi le-a plăcut minciuna şi au cunoscut frumuseţea minciunii. Poate că asta a început nevinovat, ca o glumă, ca o cochetărie, ca un joc al iubirii, poate într-adevăr ca un atom, dar acest atom al minciunii a pătruns în inimile lor şi le-a plăcut. Apoi a apărut senzualitatea, senzualitatea a generat gelozia, gelozia cruzimea… O, nu ştiu, nu ţin minte, dar repede, foarte repede a ţâşnit primul sânge: ei s-au mirat şi s-au îngrozit şi au început să se despartă, să se izoleze. Au apărut uniuni, dar de data aceasta îndreptate unele împotriva altora. Au început învinuirile, reproşurile. Au cunoscut ruşinea şi au ridicat-o la rang de virtute. S-a născut noţiunea de onoare şi fiecare uniune şi-a înălţat steagul ei. Au început să chinuiască animalele şi animalele s-au retras în păduri şi le-au devenit duşmani. A început lupta pentru separare, pentru izolare, pentru individualitate, pentru al meu şi al tău. Au început să vorbească în limbi diferite. Au cunoscut tristeţea şi tristeţea le-a plăcut, doreau suferinţă şi spuneau că Adevărul se obţine doar prin

[1] Traducere de Marin Preda şi N. Gane. (N. t.)

suferinţă. Atunci a apărut ştiinţă ei. Când au devenit răi, au început să vorbească despre fraternitate şi umanism şi au înţeles ideile astea. Când au devenit criminali au inventat justiţia şi şi-au prescris coduri întregi, iar pentru apărarea codurilor au înălţat ghilotina. Abia dacă-şi mai aminteau de ceea ce au pierdut, nici nu voiau să creadă că au fost vreodată nevinovaţi şi fericiţi. Râdeau chiar de posibilitatea fostei lor fericiri şi spuneau că e o iluzie." (*Jurnalul unui scriitor*[1])

Dar urma să fie şi mai rău: aveau să descopere că mai presus de viaţă stă conştiinţa vieţii, iar cunoaşterea „legilor fericirii" e mai presus de fericire. Din clipa aceea au fost pierduţi; despărţindu-i de ei înşişi prin lucrarea diavolească a ştiinţei, aruncându-i din prezentul veşnic în istorie, nu reeditase „omul ridicol", pe socoteala lor, erorile şi nebuniile lui Prometeu?

Odată crima săvârşită, iată-l acum că predică, împins de remuşcări, o cruciadă pentru recucerirea lumii fericite pe care tocmai a ruinat-o. Se angajează în această luptă, însă nu crede cu adevărat în ea. Nici autorul, de altfel, aceasta cel puţin este impresia noastră: după ce a respins soluţiile Viitorului, nu se întoarce la obsesia lui preferată, la fericirea imemorială, decât spre a-i desluşi inconsistenţa şi irealitatea. Consternat de descoperirea sa, va încerca să-i atenueze efectele, să-şi reînsufleţească iluziile, să salveze, măcar ca idee, visul său cel mai scump. Nu va izbuti, o ştie ca şi noi, iar concluzia ce i-o putem atribui — fără să-i denaturăm gândirea aproape deloc — e *dubla imposibilitate a paradisului*.

În rest, nu-i oare grăitor că, pentru a descrie peisajul idilic din cele trei versiuni ale visului, a recurs la Claude Lorrain, ale cărui farmece siropoase le gusta la fel ca şi Nietzsche? (Ce hăuri insondabile se cască sub o preferinţă atât de derutantă?!) Însă, de cum e vorba să descrie dezagregarea fericirii originare, decorul şi vertijele căderii, Dostoievski nu mai împrumută de la nimeni, îşi află inspiraţia în sine însuşi, respinge orice sugestie străină; de fapt nici nu mai imaginează şi nici nu visează, ci *vede*. Şi în sfârşit se regăseşte în elementul său, în miezul vârstei de fier, de dragul căreia înfruntase „palatul de cristal" şi jertfise Edenul.

---

[1] Traducere de Leonida Teodorescu. (N. t)

VII

De vreme ce o voce atât de autorizată ne-a desluşit inconsistenţa vechii vârste de aur şi nulitatea celei viitoare, va trebui să tragem cuvenitele învăţăminte şi să nu ne mai lăsăm amăgiţi de basmele lui Hesiod sau Prometeu şi cu atât mai puţin de sinteza pe care-au încercat-o utopiile. Armonia, universală sau nu, n-a existat şi nu va exista niciodată. Cât despre justiţie, „ca s-o credem posibilă ori pur şi simplu ca să ne-o imaginăm, ar trebui să beneficiem de darul unei orbiri miraculoase, de o favoare neobişnuită, de-un har divin cumulat cu un har diabolic, să contăm, în afară de asta, pe-un efort de generozitate din partea cerului şi a infernului, efort, la drept vorbind, mai mult decât improbabil. După mărturia lui Karl Barth, nu am putea „păstra nici măcar o boare de viaţă dacă în adâncul nostru n-ar exista o certitudine: Dumnezeu este drept”. — Sunt totuşi inşi care trăiesc fără a cunoaşte această certitudine şi fără s-o fi cunoscut vreodată. Care e taina lor şi prin ce miracol, ştiind ceea ce ştiu, mai respiră?

Oricât de brutal ne-am reprima nostalgia, nu-i distrugem pe de-a-ntregul obiectul: visele supravieţuiesc trezirilor şi analizelor noastre. Degeaba încetăm să credem în realitatea geografică ori în diversele reprezentări ale paradisului — el tot rămâne în noi ca un dat fundamental, ca o dimensiune a eului nostru originar; acolo va trebui să-l descoperim. Când ajungem la el, ni se deschide acea slavă pe care teologii o numesc *esenţială*; dar nu Dumnezeu ne stă dinainte, ci prezentul veşnic, smuls devenirii şi veşniciei înseşi… Ce mai contează, din clipa aceea, istoria! Ea este nu sălaşul fiinţei, ci absenţa ei, negarea oricărui lucru, ruptura celui viu de el însuşi: nefiind din aceeaşi plămadă cu istoria, ne e silă să mai fim părtaşi la zvârcolirile ei. N-are decât să ne strivească — ne va lovi doar aparenţele şi murdăria, *rămăşiţele de timp* pe care încă le târâm după noi, simboluri ale eşecului, stigmate ale neizbăvirii.

Leacul pentru bolile noastre va trebui să-l căutăm în noi, în principiul atemporal al naturii noastre. Dacă irealitatea unui asemenea principiu ar fi demonstrată, dovedită, am fi pierduţi fără scăpare. Ce demonstraţie, ce dovadă ar putea totuşi să cântărească mai mult decât convingerea lăuntrică, pasionată că

o parte din noi scapă duratei, decât irumperea acelor clipe când Dumnezeu devine de prisos în faţa unei lumini ţâşnite deodată la limitele fiinţei noastre, beatitudine ce ne aruncă adânc în noi înşine, cutremurare dincolo de univers? Nu mai există trecut şi nici viitor; veacurile se destramă, materia abdică, tenebrele s-au risipit; moartea pare ridicolă, cum ridicolă pare şi viaţa. Iar această cutremurare, chiar dacă n-am încerca-o decât o singură dată, ar fi de-ajuns ca să ne-mpace cu umilinţa şi mizeria noastră, fiind desigur răsplata pentru câte am îndurat. Este ca şi cum timpul, *tot*, s-ar pogon peste noi o ultimă oară, înainte de-a dispărea… E de prisos, după aceea, să te întorci spre vechiul paradis ori să alergi spre cel viitor: unul este inaccesibil, celălalt irealizabil. Contează, în schimb, să interiorizăm nostalgia sau aşteptarea — inevitabil neîmplinite când se îndreaptă spre exterior —, să le silim să descopere ori să creeze în noi fericirea de care ni-e dor sau în care sperăm. Nu există alt paradis decât cel din străfundul fiinţei noastre, ca într-un eu al eului; dar pentru a-l găsi acolo, mai trebuie să fi cutreierat totalitatea paradisurilor, revolute şi posibile, să le fi iubit şi urât cu orbirea fanatismului, să le fi cercetat şi respins mai apoi cu competenţa decepţiei.

Se va spune cumva că înlocuim o fantomă cu alta, că prezentul veşnic la care visăm nu-i mai de soi decât basmele vârstei de aur şi că eul originar, temei al speranţelor noastre, ne duce cu gândul la vid şi de fapt nici nu-i altceva? Fie! însă un vid ce-şi revarsă preaplinul nu conţine oare mai multă realitate decât istoria, în tot

ADDENDA

CONSTANTIN NOICA

RĂSPUNS AL UNUI PRIETEN ÎNDEPĂRTAT

Acum douăzeci de ani, când plecai spre Parisul în care nu

sperai să zăboveşti până la melancolie, îmi scriai: „Mă simt un primitiv ce nu mai poate trăi decât în seră.” Îţi citesc scrisoarea de acum, din *NRF* — această nobilă şi amară scrisoare, sortită să încânte şi pe alţii decât pe noi, cei la care te-ai gândit o clipă scriind-o — şi mă întreb: unde mai este primitivul? Nouă, sciţi cum suntem şi mai departe, nu numai vestmântul prestigios al limbii franceze, pe care ştii să-l porţi atât de bine, ne apare ca impresionant, dar şi rafinarea fiinţei tale adânci, până la a atinge acel stadiu al cărui secret numai Franţa îl deţine: treapta de moralist. Cum să condamnăm aşa ceva şi cum să te socotim un „renegat”? Nu ni se pot face infidelităţi cu Franţa şi spiritul francez, o ştii bine. Dar undeva ne întrebăm dacă nu ai ales să fii — un simplu „poet celt de limbă latină”.

Vezi, s-a întâmplat ceva în aceşti douăzeci de ani de când ai ales să nu mai scrii în limba ţării tale: a trecut peste limba aceasta fiorul morţii. „*Nous autres peuples nous savons maintenant que nous sommes mortels.*” Nu e defel ce-ţi închipui tu în primul moment, războiul, cu consecinţele lui. E cu totul altceva, mult peste istoria imediată, un risc pe care nu l-a mai întâlnit neamul nostru niciodată şi pe măsura căruia nu este: e trecerea aceasta grandioasă, care stă să se întâmple în lume, de la societăţi de tip agrar la o lume de alt tip. Ştii bine în ce măsură am fost şi suntem o societate de tip agrar, după cum ştii că aproape tot ce e reuşită culturală, la noi, ţine de cultura de tip folcloric. Un pas încă — să spunem, proteinele sintetice — şi s-a terminat cu civilizaţia de tip sătesc în lume; s-a terminat cu satul care „de la geţi încoace, e singurul lucru ce am ştiut să-l propunem lumii.

O, sunt probabil lucruri admirabile ce se pregătesc pe lume: se va termina cu agricultura aceasta care, de câteva mii de ani, piaptănă şi perie în chip ridicol natura; umanitatea, care până ieri se speria să ştie că ar putea trece de cinci sau şase miliarde, va ajunge lesne la câteva zeci; oraşele sau aşezările de tip orăşenesc se vor întinde oricât, lăsând însă natura să redevină natură, astfel că între un Paris imens şi un Rouen uriaş va fi probabil junglă; iar omul va recăpăta contactul bun, elementar, cu lumea bunului Dumnezeu, tocmai în ceasul când va fi devenit mai adânc, adică mai artificial, om. Sunt lucruri admirabile ce stau să vină; dar valorile româneşti de până acum vor pieri.

Peste o sută de ani, într-o Europă desigur unită, se vor alege în chip firesc opt sau zece idiomuri în care să se vorbească, iar limba aceasta a noastră, cu prea târziul ei, nu va fi printre ele. Limba olandeză va supravieţui poate, dar a noastră nu: pentru un singur poet mare, limbile nu supravieţuiesc. Dacă în următorii cincizeci de ani nu se va întâmpla ceva nebunesc în cultura noastră, care să invadeze lumea aşa cum a făcut-o literatura rusă la sfârşitul veacului trecut, vreau să spun dacă „spiritul obiectiv", care e limba noastră, nu-şi va găsi, sub anxietatea morţii timpurii, expresia lui mai adâncă şi mai neaşteptată, aşa cum tot ce e adânc şi neaşteptat în lume s-a iscat din sentimentul omului că e fiinţă pieritoare, atunci vom fi trecut degeaba prin istorie.

Înţelegi tot ce e fecund şi pozitiv în cutremurul acesta al celui prea devreme lovit? Tu, care ai îndrăgit toate felurile de moarte, de la moartea frustă a sinucigaşului până la moartea subtilă a culturilor, nu simţi tot ce pierzi, desprinzându-te de o limbă în care pulsează nemângâierea ultimă, spre a-ţi turna neliniştea în tiparele unei limbi splendid împăcate, sortită să supravieţuiască în „clase", clasică? Cum poţi vinde privilegiul acesta, al agoniei, în schimbul solemnităţii expresiei? Cum poţi renunţa la stilul morţii pentru stil pur şi simplu? Lasă-mă să-ţi amintesc de încă o vorbă de a ta, pe care mi-o scriai acum mulţi ani, într-un ceas când pentru prima dată erai fericit în dragoste: „gloria între patru pereţi întrece slava împărăţiilor*4, spuneai tu. La o asemenea glorie între patru pereţi te invit să te întorci, atunci când te îndemn să-ţi regăseşti limba. Vino să încerci a grava inefabilul pe nisipul unei limbi care piere.

Dar nu vei veni. Franţa a turnat prea adânc în tine veninul lucidităţii şi al înţelepciunii. Noi, de asemenea, cei de aci, simţim că se trezeşte în noi ceva care ar putea semăna cu înţelepciunea, dar e cu totul alta decât înţelepciunea matură, de capăt de drum, ce pari a-ţi fi însuşit din lumea de acolo. Mă uit de pildă cu ce înţelepciune îţi judeci fiinţa ta tânără, de acum douăzeci de ani, şi cu ce detaşare, îmi amintesc perfect de articolul prin care îndemnai — dincolo de orice ideologie politică, aşa cum ai fost întotdeauna desprins de toate — să se întreprindă o noapte a Sfântului Bartolomeu printre „bătrânii României". Nimeni nu te-a luat *à la lettre,* dar simţeam cu toţii că, sub excesul expresiei, se ascundea o problemă. Astăzi tu

decretezi simplu: eram tânăr pe atunci şi trăiam sub cruzimile şi canibalismul tinereţii… Şi totuşi nu cumva, în felul acela strident şi vinovat de sigur în termeni, exprimai ceva care abia astăzi ne pare evident: nemângâierea tocmai a celui sortit morţii timpurii, nevoia lui de a protesta împotriva a tot ce e steril şi sec, iar nu canibalism? Fii liniştit, nimeni nu-ţi va urma vreodată îndemnul. Dar ce spuneai tu pe atunci, în termenii invectivei, este substanţa înţelepciunii noastre de acum, în termenii zbuciumului sau ai resemnării; este şansa noastră din urmă, sau atunci — este forma noastră de luciditate.

Căci luciditătii de capăt de drum a Apusului, una din care-ţi place să te împărtăşeşti şi tu, îi opunem sensurile pe care vecinătatea noastră cu moartea în istorie ni le trezeşte. Iată că trebuie să te apărăm pe tine împotriva ta. Iar ceea ce ne pare într-adevăr izbitor, în cazul acesta al tău şi al nostru, este că ne situăm la fel faţă de Franţa şi de Occident ca faţă de tine: că trebuie să-i apărăm contra lor înşişi. În toată naivitatea luciditătii noastre, poate închipuită, poate că nu, stăm astăzi să ne minunăm în faţa Apusului şi a Franţei tale. Este rândul persanilor, poate, să se întrebe acum: *comment peut-on être français*? Cum poate fi cineva atât de inteligent şi totuşi atât de puţin înţelegător, pricepător? (*Comment peut-on fate tant d'amour et şi peu d'enfants*? îmi venea în minte, pe când eram şi eu în Franţa.) Cum poate fi o limbă atât de subtilă şi totuşi să exprime atât de puţin sensurile omului de azi? Nouă, persanilor, ni se pare că se întâmplă lucruri teribile în lumea de azi, şi regretul nostru este că participăm atât de puţin la ele — din vina noastră sau din nevoinţa celor care fac o experienţă de laborator asupră-ne. Dar surpriza noastră este să vedem că nici Franţa, trăind în alt climat şi dispunând de alte mijloace, nu participă la lucruri, ba nici măcar nu le tălmăceşte. Vocaţia Franţei ni se păruse tocmai că este de a înţelege şi a da înţelesuri universale. De câteva decenii însă, Franţa cere explicaţii în loc să explice. Ce s-a întâmplat cu ea? Ce s-a întâmplat cu voi?

Cu tine ştim ce s-a întâmplat, în fond. Inima ta, cu ecouri din jalea Ecclesiastului, se odihneşte o clipă în expresie: ai găsit în mijlocul vieţii, în limba franceză, ţărmul lângă care să-ţi potoleşti apele. Dar *nu* vei rămâne aşa, un simplu poet celt de limbă latină: dacă nu vei putea sparge matca acestei limbi

admirabile, îţi vei lua apele şi te vei muta cu ele cu tot — aşa cum spunea despre Olt poetul acela din satul tău ardelean — într-altă ţară, într-altă limbă, în cine ştie ce limbă a profeţilor de ieri sau de mâine, în care să-ţi poţi exprima din nou dezgustul tău de om faţă de om. În tine ştim bine că e ceva din suprema neconsolare a fiinţei umane.

Dar Franţa nu e ţara nemângâierii, ci a împlinirilor. Occidentul întreg n-a scris Cartea lui Iov, ci mai degrabă Cartea Facerii. De aceea nu ne vine să credem, aproape, că acum, când ne întoarcem spre el nu spre a-i cere ceva, ci numai spre a-i vedea chipul, sau când vrem să privim în obrazul Franţei dum arată o comunitate istorică după vreo zece secole de glorie — ei ne răspund, prin alţii şi prin tine: ce vă uitaţi la noi? Suntem mici, urâţi, hidoşi.

Cineva dintre noi se înşală groaznic. Şi atunci vă vom spune aşa: nu e vorba de voi ca atare, nu e vorba până la urmă de ţările acelea pe care tu le enumeri dintr-o răsuflare, Anglia şi Franţa, Germania şi Italia; nu e vorba în niciun caz de rânduiala burgheză, faţă de care fiţi siguri că nu mai are multă lume pietate aci; e vorba însă de *valorile* voastre, de acele valori ce triumfă azi în lume. Pe ele, tocmai, le ştiam venind de la voi şi cu gândul la ele ne-am putut întoarce o clipă spre Occident.

Dar când oare nu am fost învăluiţi de Occident, în anii aceştia, ce nu e Europă în lumea de azi? Noi am simţit Bandung-ul[1] ca o chestie perfect europeană; pentru noi, vorbele câte unui Mao Tze Tung sau faptele Chinei acesteia stranii sună din plin a Europă, gândurile şi idealurile lumii hinduse au, oricâtă culoare tradiţională şi-ar da, culoare europeană încă, iar comunismul acesta ce vă intrigă atât este mesajul Europei înseşi şi, într-un sens, trudnica rezolvare a sufletului rus în suflet faustic.

Numai că — şi aci lucrul poate supăra, dar trebuie spus — dacă în toate acestea sunt sensuri europene, ele apar deopotrivă ca *resturi* ale unui ospăţ, ca ecouri ale unei creativităţi active parcă într-altă parte. Idealurile libertare ale celor de culoare sunt simple resturi ale *pathos*-ului european al libertăţii, umanismul oriental se iveşte doar ca o replică la problematica apuseană a omului, inginerismul şi materialismul

[1] Locul de reuniune al statelor asiatice, în 1956-57. (N. ed.)

lor sunt simple plante de împrumut, iar până şi Comunismul acesta, fie speculativ, fie aplicat, ce caracter rezidual nu ar putea avea şi el în ochii cuiva, faţă de banchetul lui Hegel şi al culturii occidentale — în măsura în care nu ar şti să arate că e *capătul lor de drum*! Iar dacă toate acestea sunt resturi, miezul lor unde este?

Aci povestea Europei începe să semene efectiv cu ceva din Cartea lui Iov. „Dar înţelepciunea unde se găseşte? — Adâncul zice: nu este în mine; şi marea zice: nu este în mine.” La fel ne întrebăm noi acum: dar inima acestei Europe, al cărei preaplin se revarsă asupra întregii lumi, unde este ea? Nu vă putem crede întru totul când spuneţi: nu este la noi; după cum n-am putea crede nicio Americă ori o Rusie care ar spune: e întreagă la noi. Poate că duhul Europei rătăceşte, triumfător şi nefericit, peste tot globul acesta, gata să ţâşnească în neantul interplanetar al bunului Dumnezeu. Dar, nefericit ori nu, triumfător el este, iar tânguiala unui Apus care a pus pe lume asemenea valori, în ceasul tocmai când lumea se îmbibă de ele, seamănă cu amărăciunea Israelului faţă de un Mesia pus pe lume de el şi în care nu se recunoaşte.

Sau atunci, tristeţile Apusului asupră-şi, ca şi judecăţile tale cu privire la el, au sens, dar privesc o anumită Europă, numai. Din colţul acesta de lume, unde, după cum ştii, comentariul a fost totdeauna singura noastră formă de participare la istorie, ni se pare limpede: moare o Europă şi triumfă o *alta*; moare o Europă a spiritului de fineţe şi triumfă una a spiritului de geometrie. Voi vă tânguiţi că moare, cu voi şi în jurul vostru, Europa spiritului de fineţe, dar nu vedeţi triumful celeilalte şi nu vă vedeţi în el.

Bineînţeles că nu ştim prea bine nici noi ce trebuie să denumim prin Europa spiritului de geometrie: geometrie ar putea fi fizicalismul faţă de istorismul celeilalte Europe; geometrie, spiritul de ordine faţă de subtilitatea spiritului de libertate; geometrie grosolană, inginerescul faţă de spontaneitatea vieţii; setea de inovaţii, faţă de tradiţie; geometrie, mai ales, sensurile de distincţie faţă de cele de nuanţare. Dar că sunt *două* versiuni ale Europei, că sufletul european a fost de la început spart în două şi activ pe două planuri, este ceva izbitor în trecut şi izbitor astăzi..

Poate că omul european trăieşte din plin dezbaterea lui

Pascal, şi el nu se va împăca — aş zice nu se va mântui — până ce nu-şi va găsi unitatea lăuntrică. Poate că lucrul grav, teribil de grav, în lumea de azi este că avem o logică atât de grosolană, încât să nu dea socoteală de logica mai adâncă a inimii; şi că, în prelungirea acestei logici deficitare, avem un inginerism atât de grosolan şi utopii atât de simplificatoare, încât omul să nu se regăsească în ele. Atunci, problema omului european ar fi — ţi-o mai spuneam — să împace pe Pascal cu Aristotel sau pe Pascal cu el însuşi. O aceeaşi lume care, ca Pascal, face maşini de calculat şi creiere mecanice suferă o dată cu el de neodihna inimii. Sfâşierea voastră, decadenţa voastră, neputinţa voastră? Dar dincolo de formele ei vulgare, pe care Europa ni le pune sub ochi cu atâta complezenţă, sfâşierea aceasta este unul din termenii dezbaterii omului de astăzi. Căci nicio reuşită întru geometrie nu-l absolvă pe om de răspunderile faţă de spiritul său de fineţe.

Numai că, pe de altă parte, nici nu poate fi judecat totul din perspectiva spiritului de fineţe, doar. Tu ai optat de mult, o ştim bine, pentru spiritul de fineţe. Aproape nimic din ce e spirit de geometrie în lume nu ţi-a vorbit şi nu te-a sedus. N-ai vroit să vezi niciodată şansele spiritului de geometrie de a se rafina până la a da socoteală de rostul subtil al lumii şi omului, n-ai sperat niciodată nimic de la logică şi logos pur. Iar acum, preferi să te surpi cu spiritul de fineţe decât să consimţi barbariei logice. Nu, n-ai fost niciodată un barbar! — în cele mai sălbatice dezlănţuiri ale inimii tale, ai fost un rafinat.

Şi de aceea scrisoarea ta „rafinează”. Nouă, celor de aici, ni se pare că rafinezi cu aproape totul: cu tine şi cu cei de acolo, cu ungurii şi cu ruşii, după cum rafinezi cu libertatea şi cu utopia socialistă. O prietenă căreia îi arătam scrisoarea ta îmi spunea: e cuceritoare, dar nu mă consolează; mă gândesc în schimb la *Lettre à un otage*, a lui Saint-Exupéry, şi mă consolez. Poate că n-avea dreptate. Mi-am amintit de vorba crudă a lui Hegel: „Filozofia însă trebuie să se împiedice a fi consolatoare”, şi am înţeles că aceea ce ţine loc de filozofie la tine, luciditatea, nu putea fi nici ea consolatoare. Dar nu ai întotdeauna dreptate — deşi spui lucruri atât de frumoase, de fiecare dată — să rafinezi, căci într-un sens e prea târziu să invocăm nuanţele. Acum joacă distincţiile. Tu însă eşti de partea acelei Europe care moare, una a nuanţelor.

Poate că de aceea şi spui lucruri atât de frumoase despre suflete şi neamuri, despre realităţile istorice pe care integrarea umană, ce stă să se producă, le va umbri tot mai mult mâine. Nu te voi urmări în analiza tulburătoare pe care o faci sufletului maghiar, ca şi în toate nuanţele pe care le discerni în sufletul rus. În ultima privinţă, numai, am vrea să ştii că n-am pierdut niciunul dintre noi măsura reuşitelor şi făgăduielilor acestui suflet; mai degrabă cei tineri au riscat să nu o aibă, tocmai prin propaganda nătângă şi condamnată de ruşi înşişi, ce se întreprinsese în favoarea valorilor ruseşti. Ca şi tine, n-am uitat ce au însemnat literatura şi critica rusă în lume şi în inimile noastre; o dată cu tine, le-am urmărit până la Rozanovii ei şi dincolo de aceştia, iar daci n-am fi ştiut-o direct, atunci de la toţi marii germani, un Herder ca şi un Goethe, un Nietzsche ca şi un Spengler, am fi putut afla, cum spune ultimul, că a *noua* cultură s-ar putea ivi când va între Vistula şi Amur.

Tot ce putem să adăugăm este că imaginea vecinilor noştri în inima ta ne pare că „datează” uneori. Între timp, ei au reuşit să-şi suprime delirul, iar cei care i-au cunoscut mai bine spun că nu e vorba de „o naţiune al cărei apetit nu se satisface nici cu planeta”, cum spui tu, ci de o naţiune cu obiective mai degrabă imediate, în larga lor majoritate. Într-un sens — şi acesta poate fi spre câştigul lor în istorie — nu mai au genialitate. Ţii minte cum simţeam acum douăzeci de ani că cine pot „asimila”, în timp ce germanii ne sunt un corp străin? Ei bine, *nici ei* nu mai pot asimila acum. Au pierdut sau au renunţat la orice seducţie şi au luat, spunea cineva, „stilul materiei”, pe care o invocă atât de mult: o anumită inexpresivitate, un fel de a nu reacţiona temperamental şi un fel de a vorbi care este exact opus spovedaniei — adică nu mai au deloc aşa-zisul „suflet rus”.

Poate că Joseph de Maistre avea pentru o dată dreptate: senin! Răsăritului — nu atât ortodoxia, cum spunea el — nu rezistă ia civilizaţie. Se transformă, câştigă în virtuţi istorice, dar nu rezistă ca geniu. (Pe deasupra a venit şi o victorie, care se plăteşte şi ea.) E miracolul Franţei că, după ce s-a civilizat şi împlinit politic, a reuşit să-şi păstreze geniul ei lăuntric. Germanii, ştim bine, nu au reuşit; şi poate că la fel se întâmplă şi cu vecinii noştri. — Dar să nu impietăm noi, cei de aci, asupra unui domeniu rezervat spiritului de fineţe.

Deci nu în asemenea analize rafinate îţi vom rezista: Sunt însă două lucruri, care ne privesc prea direct spre a ne putea opri să opunem „nuanţelor” unele „distincţii”: sunt libertatea şi utopia socialistă. Aci spiritul vostru de fineţe spune mai mult decât îngăduie geometria elementară a vieţii în care suntem angajaţi.

Când ne vorbeşti de pildă de libertatea aceea precară, ivită în vidul credinţelor, floare maladivă a societăţii obosite, sau când un Camus arată, în *La chute*, impasul libertăţilor voastre, ne pare că vorbiţi despre un om care nu este, într-atât de străini am devenit de lumea voastră. Dar ne simţim undeva într-o lume a *omului*, de care voi s-ar putea, la rândul vostru, să fiţi străini. Căci ni se pare, acum, că omului nu-i e proprie libertatea, ci necesitatea; că el se ridică nu împotriva celui ce-i ia libertatea, respectiv libertăţile, ci împotriva celui ce-i ia necesitatea, sensul de viaţă necesar, sau chiar, dacă preferaţi, cu libertăţile voastre, non-sensul de viaţă necesar. I se pot lua omului toate libertăţile, afară de una, una singură, sortită să-i asigure necesitatea. Dar care e libertatea aceasta? E problema fiecăruia dintre noi, şi e poate una mai adâncă decât a voastră.

Aci se înscrie utopia socialistă, cum o numeşti, cu pretenţia ei de a reda omului tocmai necesitatea şi cu riscul — pe care eu nu înţeleg de ce nu are loialitatea să-l mărturisească — de a-i lua o sumedenie de libertăţi. Câte n-am putea să vă spunem despre această utopie, ce „distincţii” evidente, verificate, n-am putea opune nuanţelor voastre! V-am putea spune — la rece, nici nu ştiţi cât de la rece — că aţi numit-o bine utopie; că a fost şi a rămas o utopie, în sensul bun şi prost, sau atunci — o experienţă de laborator, cu tot ce e legitim într-o asemenea experienţă, dar că tocmai de aceea oamenii sunt totodată *în* ea şi străini de ea; că, în speţă, este o încercare de a scoate pe om din „alienarea” prin avuţie, o luptă deschisă, violentă, patetică şi până la urmă desperată cu verbul auxiliar „a avea”, desperată poate pentru că ştie să combată numai avuţia ca atare — trecută, prezentă ori în curs de închegare — nu şi *spiritul* de avuţie, pentru că amputează, dar până la urmă nu liberează pe om de avuţie, astfel că în fond nu numai se vede veşnic în faţa tentativelor lui „a avea” de a se menţine şi reface, dar pune singură pe lume un sărac cu instincte de bogat; că în acest sens e mai degrabă o revoluţie contra săracului, căruia i

se ia în fapt idealul, decât contra bogatului, căruia i se ia doar puţinul acesta ce este avuţia şi care s-ar putea simţi reinvestit ca om, dacă n-a ştiut să fie om până acum, el, fostul posedant, fiind singurul susceptibil să devină, în prima generaţie a evului ce vrea să se deschidă, un aderent sincer, în măsura în care e un convertit şi nu un idealist dezamăgit, ca săracul, unul care să realizeze „tristeţea de după victorie”.

V-am mai putea spune că, întrucât avuţia riscă să fie odioasă în mâna bărbatului, dar e sacră în mâna femeii, utopia socialistă are deopotrivă ceva legitim şi nelegitim în huliganismul ei, iar în aplicare sfârşeşte prin a fi o revoluţie *contra femeii*, căreia i se ia din mână taina căminului, sacerdoţiul hrănirii, al educaţiei, al modelării individuale şi sociale, al îmblânzirii moravurilor, taina surâsului, rolul prim în folosirea răgazurilor, în distracţie, la şezătoare ca şi în salon (cine ştie dacă socialismul nu anticipează, aci, extincţiunea înfiorătoare a femininului în lume, ieşirea din civilizaţiile, de tip feminin totuşi, de până acum, şi primejduirea de mâine a femeiescului la propriu, prin însămânţări artificiale, ca şi a sufletului feminin?); că, fiind astfel o luptă contra femeii şi o suplantare a ei pe toată întinderea registrului feminin, socialismul îşi însuşeşte ceva din ethosul feminin şi este ca şi o revoluţie de amazoane, o afirmare a elementului slab, care, tocmai pentru că e slab, are nevoie să paralizeze tot ce este masculin, aşa cum amazoanele trebuiau să taie câte o mână şi un picior fiecărui exemplar mascul; că e o punere în minorat a tuturor, de către cei cu conştiinţa minoratului, dar şi cu idealismul celui slab, şi că, în acest sens, este încărcat de un sincer idealism, ba poate că trăsătura cea mai izbitoare, în practică, a acestui materialism ştiinţific este de a fi un idealism în sens comun, o zvâcnire, sinceră la unii, provocată la alţii, către idealuri vagi, către mâine, către altceva; către „*des lendemains qui chantent*”, către „noi”, către toţi şi nimeni, către zei, poate mai ales către zei..

V-am spune că, la fel cum este afirmarea de tărie a elementului slab şi resentimentar, ca şi o afirmare pe bază de elan, sau alteori de îmbrâncire („întrecere socialistă”), a unui lucru care pretinde că are rigoare şi nu e simplu elan, tot aşa este şi un eticism, deşi credea că angajează o judecată istorică, şi nu una doar morală, după cum este o lume întârziată pe la

1880, ţinând de un ceas de infantilism al maşinii, dar care în acelaşi timp îşi spune o lume „progresistă”; sau că e una antiobscurantistă, dar plină de dogme, ce luptă contra gata-făcutului, dar cade în rigiditate, şi mai ales că, invocând tot timpul pe Hegel şi contradicţia ca principiu de viaţă, nu numai că nu suportă contradictoriul de afară şi se sperie de el, dar face totul ca să-l înăbuşe înăuntru.

V-am spune că toate acestea ţin, în definitiv, de faptul că este vorba efectiv de o experienţă de laborator, una a lui „cum e cu putinţă” societatea, economia, statul, fiind deci încă la nivelul lui Kant, adică la a priori şi la posibil, nicidecum la acel al lui Hegel, adică la contradictoriu şi real; că deci ordinea socialistă nu ni se pare defel lumea viitorului, cum vi se pare vouă câteodată, şi aceasta nu pentru că o trăim deja, dar pentru că ea însăşi nu „trăieşte”, nu-i o lume care să aibă pe „altul” în ea, nu curge; că e o lume care tot *încearcă* să fie şi care s-a luat grozav de în serios, până la a se speria singură de ce vrea să facă şi — cu psihologia celui slab — a speriat şi pe alţii; o lume naivă, poate simpatică dacă n-ar fi început prin a fi, sub complexul timidităţii, violentă, şi care acum probabil că ar vrea să înceteze să fie aşa, dar nu mai ştie cum; o lume care n-ar aştepta decât să vină verdictul istoriei să-i spună: „linişteşte-te, *exişti*” dar care e din acele experienţe de viaţă ce nu se acoperă cu viaţa şi despre care nu ştii până la urmă dacă sunt ori nu sunt.

Căci acesta e faptul: am putea să vă spunem toate cele de mai sus şi multe altele, dar nimeni nu ştie nimic despre realitatea lucrului şi suntem încântaţi să citim şi noi, din când în când, câte un număr din *l’Humanité*, ca să aflăm ce este sau ce vrea să fie utopia socialistă. E în orice caz o piesă care ţine afişul. Ca Islamul? Ca turcii aceia, despre a căror sterilitate în istorie tu ai scris acum mulţi ani pagini atât de adevărate, încât, dacă aş fi fost turc, te-aş fi sugrumat? Nu, căci îndărătul lucrului e un popor mare, poporul rus.

Dar atunci ar însemna că *popoarele* importă şi că, dacă reuşea comunismul în Portugalia şi… corporatismul în Rusia, astăzi toată lumea ar trebui să discute aprig temele corporatismului? Să fi avut comunismul nevoie de scena mare a poporului rus, în timp ce acum poporul rus nu se mai poate lipsi de comunism, de faptul că are la dispoziţie cu el singura

internaţională a lumii de azi? Să fi avut Rusia nevoie de *această* versiune europeană spre a se europeniza în sfârşit, după cum — cine ştie — Asia şi Africa doar aşa s-ar europeniza cu adevărat?.

Poate da. Sigur da. Acest din urmă lucru ne apare mai limpede aci, la fel de limpede ca excesele inutile la care am fost supuşi. Ne pare evident că îndărătul marxismului este Rusia şi îndărătul Rusiei, Europa; că o anumită Europă triumfă în lume şi triumfă cum poate, acolo unde poate şi unde nu-i întârzie ivirea pe lume Europa spiritului de fineţe, de rafinament al libertăţii, de individualism, de istorism subtil, ca în ţările bătrâne ale Europei, sau de demnitate istorică ori măcar personală, ca la anglo-saxoni. Căci lucrul cel mai grav pe care l-am putea spune împotriva marxismului trăit este că dă o lume a nedemnităţii umane, una în care nimeni nu mai e în adecvaţie, nimeni, chiar cei mai de sus, nu sunt ei, nu răspund ca oameni şi nu trăiesc ca oameni — oricine, la orice nivel, trăind sub conştiinţa servilă de care vorbea Hegel, una servilă chiar când nu ştii cine e stăpânul şi dacă nu cumva stăpânul e un simplu mecanism. Dar, dimpotrivă, e un lucru de spus în favoarea lumii marxiste: că acum e prea târziu să i se mai opună ceva de altădată *„Je n'ai rien à opposer au marxisme*", îmi spunea un prieten francez acum zece ani; şi avea dreptate.

Nu avem nimic de opus comunismului — decât valorile europene. Sau mai bine: nici comunismul nu are nimic de opus valorilor europene, în fond. Vestul acesta, întristat, stă pe o poziţie mai mare decât crede. Când vă auzim denunţând comunismul ca un fenomen maladiv, un cancer ce e de extirpat, ne surprinde la fel de mult ca atunci când îi acordaţi titlul de splendidă utopie a umanităţii. Căci sensurile de aci sunt de *integrat*, de învăluit, de preluat,— adică de aşezat la locul lor. O Europă care n-ar şti să tragă îndărăt la ea apele pe care le-a trimis în lume, o Europă care s-ar bosumfla pe o lume ce „europenizează", fie că o face contra ei chiar — nu e una care să-şi merite istoria. Şi de altfel simţi şi tu din plin că vine altceva, se pregăteşte altceva în inima, obosită ori nu, a Europei. Numai că tu spui: vine o *nouă* utopie, în timp ce eu aş spune că prinde contur o realitate mai adâncă; tu spui că trebuie să vină ceva în vidul Europei, în timp ce eu spun că vine ceva din *plinul* acesta al unei Europe triumfătoare care, în loc

să se sperie sau să aduleze Răsăritul, ar avea datoria să-l îmblânzească şi subjuge.

Faceţi ca noi, „colaboraţi” — căci e un fel de a intra în dialog cu voi înşivă. Tu ştii că suntem câţiva ce se refuză în principiu ideii de colaborare; dar chiar şi noi am ajuns la gândul că se poate perfect colabora cu marxismul, şi anume în chip marxist: de pe poziţii contradictorii. Am şi sugerat acest fel de colaborare, dar n-a fost încă acceptat. Nu e nimic, dacă sunt marxişti autentici, îl vor accepta într-o zi; după cum sunt sigur că, dacă mai trec vreo doi, trei ani, cei de aci vor sfârşi prin a te invita şi pe tine să-i vizitezi, cum au făcut ceilalţi cu Sartre.

Între timp, încercăm să fim în poziţia pe care ne-ar plăcea s-o ştim a Occidentului, în cea de afirmare, pentru noi înşine, a dreptăţii noastre cu dreptatea adversarului cu tot, şi nu contra ei. Mă gândesc la comunistul acela francez care, în faţa plutonului de execuţie, s-a uitat la ostaşii germani, fii de proletari, desigur, şi le-a strigat: „*Imbéciles, c’est pour vous que je meurs!*” Realizând tot ce am putea spune în favoarea acestora, ne vine în minte un:„*Imbéciles*, *c’est pour vous que nous vivons*!”

Şi iată-ne reîntorşi la noi, la tine şi noi, dragul nostru prieten exilat, dragul nostru „pamfletar fără obiect”. Că te invidiem? Am putut-o face în câteva rânduri, dar pe considerente cu totul secundare — securitate personală, cărţi, idei, libertăţi, Paris. De vreo doi ani, de când s-a ridicat puţin vălul dintre noi, n-o mai facem. Am început să înţelegem că e mai multă platitudine în destinele voastre: până şi exilul vostru banal, care riscă să vă ducă la „nostalgie”, patriotism şi sentiment, ce puţin lucru este el faţă de exilul nostru subtil, exil printre ai tăi, la tine acasă uneori, în lumea ta, şi totuşi dintr-o dată vidat de ea. Câteodată, când rafinăm şi noi, lucrul ni se pare chiar interesant, şi atunci scriem jurnale sau opere geniale — pentru sertare. *Tout compte fait*, e mai bine aici.

Şi e mai bine nu numai pentru că lucrurile pot suna altfel, dar pentru că omeneşte suntem altfel aşezaţi. Sunt printre noi oameni, sincer sau silit angajaţi în treabă, în „construcţie”, cum se spune pe aici, iar când ei realizează lamentabilul efortului lor, care nici măcar nu pleacă din inimile şi gândurile lor, venim lângă ei noi, cei care nu facem nimic, ca să le spunem:

„Lăsaţi, tot e ceva, poate frumos, care se face cu voi cu tot.” Şi suntem ceilalţi, neangajaţi, profesionişti nu ai pamfletului fără obiect, ca tine, ci ai *destinului* fără obiect — acasă la noi, desigur, într-o ţară ce ea însăşi poate apărea ca trăind „o istorie fără obiect” — şi cărora, atunci când ne cuprinde tristeţea de a nu fi făcut nimic, vin ceilalţi să ne spună: poate că *este* un adevăr şi în vieţile voastre. Iar gândul lor se întinde, dincolo de noi, până la tine, prieten nemângâiat, spunându-ţi că *eşti cu noi* cum nu ai fost niciodată.

1957[1]

[1] N. ed.— La 16 februarie 1974, Noica scria (v. *Jurnal de idei*, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 227):
„Am găsit în chip miraculos scrisoarea din ’57 către C., o scrisoare de care aproape că şi uitasem. Îmi amintesc că o trimisesem lui C. atunci ca s-o publice în NRF ca răspuns la a sa — sperînd că o va traduce el, cu extraordinara sa franceză —, dar mi-a scris că n-o publică spre a nu-mi face rău. Încheia scrisoarea spunînd: *je te dis une chose: tu es quelqu’un*. Îmi amintesc că mi-a făcut plăcere; dar în 1972, cînd l-am revăzut, am uitat să-l întreb dacă mai are scrisoarea. O recitesc acum, îmi amintesc de tot ce investisem sufleteşte în ea, de tot ce s-a întîmplat din cauza ei, de tot ce a urmat — şi-mi spun: du-te dracului de viaţă, că frumoasă mai eşti!
(Şi-mi spun: ce sălbatică e viaţa; ce sălbatic de frumoasă!)